

Professor Roxroy
205 M. Emmastraat
42 The Hague.

KRi-237

THE
CHOWKHAMBĀ SANSKRIT SERIES
A
COLLECTION OF RARE & EXTRAORDINARY SANSKRIT WORKS.

शिवस्तोत्रावली ।

श्रीमदीश्वरप्रत्यभिज्ञाकाराचार्यचक्वर्ति-

वन्द्याभिधानोत्पलदेवाचार्यविरचिता ।

महामाहेश्वरश्रीक्षेमराजविरचितविवृतिसमेता ।

SIVASTOTRĀVALI,

BY

UTPALA DEVĀCHĀRYA,

WITH THE COMMENTARY OF ESHEMARĀJA.

EDITED BY

The late Rai Pramadādāsa Mittra Bahādur, Fellow of
the Universities of Calcutta & Allahabad, and
his son Sri Kālīcharanya Mittra., B. A.

FASCICULUS I.

PUBLISHED AND SOLD BY THE SECRETARY,

CHOWKHAMBĀ SANSKRIT BOOK-DEPOT.

BENARES.

AGENT:—OTTO HARRASSOWITZ, LEIPZIG:

PRINTED BY FREEMAN & CO., LTD. AT THE TĀRA PRINTING WORKS,
BENARES.

1902.

REGISTERED ACCORDING TO ACT XXV. OF 1867.

थ्रीः ।

आलन्दवनविद्योतिसुमनोभिः सुसंस्कृता ।
सुवर्णाऽद्वितभव्याभशतपत्त्परिधृता ॥ १ ॥
चौखम्बा-संस्कृतग्रन्थमाला मञ्जुलदर्शना ।
रसिकालिकुलं कुर्यादमन्दामोदमोहितम् ॥ २ ॥

स्तवकः—५१

श्रीश्रीशिवस्तोत्रावली ।

श्री उत्पलदेवाचार्य विरचिता ।

ॐ तत्सत्

—००—

ॐ न ध्यायतो न जपतः स्याद्यस्याविधिपूर्वकम् ।
एवमेव शिवाभासस्तं नमो भक्तिशालिनम् ॥१॥

ॐ तत्सद् । श्रीविघ्नहर्त्रे नमः । श्रीगुरवे शिवायौ नमः ।
ॐ उद्गरखन्धतमसाद्विश्वमानन्दवर्णिणी । परिषूर्णा जयसेकादेवी
चिच्छन्द्रचन्द्रिका ॥ असर्थितोस्मि वहुभिर्वहुशो भक्तिशालिभिः ।
व्याकरोमि मनाकृ श्रीमत्प्रसभिज्ञाकृतः स्तुतीः ॥ ईश्वरप्रसभिज्ञा-
कारो वन्द्याभिधानः श्रीमद्वृत्पलदेवाचार्योऽस्मत्परमेष्ठी सततसा-
क्षात्कृतस्वात्ममहेश्वरः स्वं रूपं तथात्वेन परामृष्टमर्थिनानुजि-
घृक्षया संग्रहस्तोत्रजयस्तोत्रभक्तिस्तोत्राण्याहिकस्तुतिसूक्तानि च
कानिचिन्मुक्तकान्येव ववन्य । अथ कदाचित्तानि तद्वामिश्राणि
लब्धवा श्रीराम आदिसराजश्री एृथकृ पृथकृ स्तोत्रशाश्यायां न्यवे-
शायत । श्रीविघ्नावर्त्तस्तु विश्वाया स्तोत्रैः स्वात्मोत्प्रेक्षितनामभिर्व्य-
वस्थापितवानिति किल श्रूयते । तदेतानि संग्रहादिस्तोत्राणि सू-
क्तान्येव प्रसिद्धवार्तिकशाश्योग्राहडानि स्पष्टं व्याकुर्मः गोक्षलक्ष्मी-
समाश्लेषरसास्वादमयस्य परमेश्वरसमावेशस्वैव परमोपादेयतांद-
र्शयितुं परमेशस्वरूपाविभिन्नतत्समाविष्टभक्तजनस्तुतिक्रमेण स्तो-

त्रपाह न न्यायत इति । यस्यैवमेव मायीयोपायं विना शिवाभासः शिवरूपस्वात्पश्यथा स्यात्तु भत्त्यैव समावेशमश्या शालिनं श्लाघमानं न तु तदतिरिक्तफलाकांक्षाकलङ्कितं भक्तजनं नमो भक्तिचमत्कारवशमधितशिवभट्टारकाभेदभक्तिमन्त्रिमुखेन तदभिन्नशिवावेशमया भवोम इति यावत् । “एवमेवे” सनेन सूचितमलौकिकक्रमं दर्शयति “न ध्यायत” इत्यादिना । सर्वस्य हि ध्यानजपममुखं ध्येयजप्त्यस्वरूपं नियताकृत्येव प्रथते, भक्तिशालिनस्त्वलुपायमेव निराकारं सर्वाकारं चिदानन्दघनं शिवात्पस्वरूपं सर्वदा स्फुरति । अत एवाह “अविधिपूर्वक”मिति । विधीयत इति विधिरिज्याध्ययनादिः पूर्वः कारणं यत्र । तथाकृत्वा सूर्वविधीनां संकुचितत्वादुप्रकृतिस्वरूपं प्रत्युपायत्वाभावात् तस्यसमावेशधनेरेव प्रतिभापर्तीदनप्रमुखमाप्यते । यथोक्तम् श्रीपूर्वशास्त्रे “न चात्र विहितम् किञ्च”दिस्यादि, “अकिञ्चिचचिन्तकस्ये”सादि, गीतास्वपि “मद्यावेऽये”सादिकं । ध्यानजपाभ्यां प्रकाशविमर्शस्वरूपाभ्यां पूजनहवनादि सर्वं संगृहीतमिति प्राधान्यात्तावेदेहोक्तौ ॥ ? ॥

आत्मा मम भवद्वक्तिसुधापानयुवाऽपि सन् ।
लोकयात्रारजारागात्पलितैरिव धूसरः ॥२॥

“आत्मे”ति । हे महेश्वर ममात्मा जीवो भवद्वक्तिसुधापानेन युवा समुचेजितमहजाजःप्रकर्पोऽपि सङ्ग्रोक्यात्रयैव रजसा लोकव्यवहारधूर्लया कृतो यो रागः उपरागस्ततो हेतोर्यानि पिलितानि जराप्रकारास्तैर्धूसरो विच्छाय इव न तु वस्तुतेन, भक्तिसुधापानेन नियतर्हीणीकृतत्वात्, यथा च तरुणस्य धूलिधूसरतया सञ्चातपलितमिव दृश्यमानं नान्तमर्लानि मनागप्या-

भक्तिविलासाद्यं प्रथमं स्तोत्रम् ।

३

दधाति अपि तु विनोदहासरसचमत्कारमेव पुण्णाति तथा लोक-
व्यवहारो मयेति रूपकोपयया ध्वनति । पूर्वश्लोके आमन्त्रणपदा-
भावाद्वद्रकीति न सङ्गतमेवेति कथमियं स्तोत्रशब्दयेति श्री-

विश्वार्ता एव प्रष्टव्यः वयं तु मृक्तव्याख्यानोद्यताः ॥ २ ॥

लब्धत्वत्संपदां भक्तिमतां त्वत्पुरवासिनाम् ।

सञ्चारो लोकमार्गेऽपि स्यात्त्यैव विजृम्भया ॥ ३ ॥

“लब्धत्व”दिति । ये समावेशमयप्रशस्तभक्तियुक्ताः अत एव

लब्धत्वत्संपदः त्वत्पुरे विश्वपूरके त्वत्स्वरूपे वसन्ति तच्छीलाः

तेषां लोकमार्गेऽपि यः सञ्चारो व्यवहारः स तैयैव समावे-

शरसानन्दमय्या विजृम्भया विकस्वरतया स्यात् भवत्येव । अथ

च ये लब्धलोकक्षेत्रियः त्वदक्ताः त्वन्मण्डलवासिनः ते सर्वे

स्फृहणीयत्वाव तदा विभूतिमुदिता इति समाप्तोत्त्या

गमयति ॥ ३ ॥

साक्षाद्वन्मये नाथ सर्वस्मिन् भुवनान्तरे ।

किं न भक्तिमतां क्षेत्रं मन्त्रः कैवां न सिद्ध्यति ॥ ४ ॥

“साक्षाद्व”दिति । भक्तिमतां व्याख्यातरूपभक्तिशालिनां

सर्वत्र भुवनविषये किं न क्षेत्रं परसिद्धिसमुदयस्थानं क च

एषां मननत्राणधर्मा मन्त्रो न सिद्ध्यति यतः साक्षादिति

समावेशद्व्याप्तान कथामात्रेण भवन्मयमेव सर्वं भुवनेषपाम् ॥ ४ ॥

जयन्ति भक्तिपीयूषरसासंववरोन्मदाः ।

अद्वितीया अपि सदा त्वद्वितीया अपि प्रभो ॥ ५ ॥

जयन्ति भक्ति इति । भक्तिपीयूषरस एवासववरः उत्कृष्टं

पानं तेज उद्गतहर्षाः ये ते जयन्ति सर्वोत्कर्षेण वर्तन्ते कीदशाः

अद्वितीया असाधारणस्वरूपा अपि त्वद्वितीयाः त्वमेव द्वितीय-
स्तुलयरूपो येषां अथ च त्वद्वितीया अपि भक्तिसमावेशोनाशन्त-
मभेदासाधनत्वात्त्वमेव द्वितीयः प्रमुख्यन परिशीलितो येषां तथा-
भूता अपि अद्वितीयाः विश्वाभेदिनः । अद्वितीयाश्च कथं त्वद्वि-
तीयाः त्वद्वितीयाश्च कथमद्वितीया इति विरोधच्छाया ॥५॥

अनन्तानन्दसिन्धोस्ते नाथ तत्त्वं विदन्ति ते ।

तादृशा एव ये सानन्दभक्तयाऽनन्दरसाप्लुताः ॥६॥

भक्त्यानन्दरसः समावेशानन्दप्रसरस्तन प्लुता आद्राजयाः
अत एव तादृशा इति अपरिमितानन्दरससमुद्रत्वात्त्वद्रूपसरूपाः
तत्र तत्त्वं जानन्ति । यो हि यज्ञ विद्रान् स हि तदेत्येव ॥६॥

त्वमेवात्मेश सर्वस्य सर्वश्चात्मनि रागवान् ।

इति स्वभावसिद्धां त्वद्वक्तिं जानज्येज्जनः ॥७॥

त्वमेवात्मेश इति । सर्वस्तावदात्मने स्पृहयालुः वस्तुतस्तु
त्वमेव चिद्रूपोऽस्यात्मा इति अतस्त्वय्यात्मनि स्वतःसिद्धा भक्तिः
केवलं समावेशशक्त्या तां जानाति तज्जयेत् सर्वोत्कर्षेण वर्तत
एव नियोगे क्षिद् ॥ ७ ॥

नाथ वेद्यक्षये केन न हृश्योऽस्येककः स्थितः ।

वेद्यवेदकसंक्षोभेष्यसि भक्तैः सुदर्शनः ॥८॥

नाथ वेद्यक्षय इति । अन्तर्मुखत्वावस्थायां सर्ववेद्योपशमे
कस्य नाम स्वात्मरूपस्त्वं केवलो न स्फुरति । भक्तैः पुनः संसार-
पातेऽपि वेद्यवेदकसंक्षोभे असि त्वं(सुदर्शनः) मुखेन हृश्यसे समावेश-
काप्ताधिवासितैर्हि सततमेतैः “भोक्तैव भोग्यरूपेण सदा सर्वत्र
संस्थित” इति नीत्या शिवमयमेव विश्वमीक्ष्यते । वेद्यविलापनप्रया-

सञ्जुदासाय सुशब्दः । तदुकं श्रीपूर्वज्ञाने “योक्षोपायमनायास-
लभ्य”मिति ॥ ८ ॥

अनन्तानन्दसुरसी देवी प्रियतमा यथा ।

अवियुक्तास्ति ते तदेदका त्वद्रक्तिरस्तु मे ॥ ९ ॥

अनन्तानन्द इति । उपमाश्लेषोक्त्या परमेश्वरसाम्यमाशास्ते ।
भक्तिपक्षे देवी योतमाना एका फलाकांक्षाविरहिता । अपरत्र
क्रीडादिशीला परंव शक्तिः । अहं भन्त्या अवियुक्तः स्यामिति
वक्तव्ये मम अवियुक्तास्तु इति भक्ति प्रति प्रेमप्रसरः
प्रकाशितः ॥ ९ ॥

सर्व एव भवल्लाभहेतुर्भक्तिमतां विभो ।

संविन्मार्गोऽयमाहाददुःखमोहैस्त्रिधा स्थितः ॥ १० ॥

सर्व एव भवल्लाभ इति । च्याख्यातप्रकृष्टभक्तिज्ञालिनां
अयमाहाददुःखमोहैरुपलक्षितो लोके यः संविन्मार्गः नीलपीता-
दिवोधरूपः पन्थाः स्थितः स सर्व एव त्वत्यासिद्धेतुः । वेदसो-
पाननिमज्जनक्रमेण परमवेदकभूमिलाभाव ॥ १० ॥

भवद्वक्त्यमृतास्वादाद्वोधस्य स्युत्परापि या ।

दशा सा मां प्रति स्वामिन्नासवस्येव शुक्तता ॥ ११ ॥

हे स्वामिन् त्वच्छक्तिपातसमावेशमयभन्त्यानन्दास्वादमना-
साद्य वोधस्य परादेहपातप्राप्या प्रकृष्टाऽपि या शान्तशिवप-
दात्या दशा स्याद् कैश्चिव सम्भाव्यते सा तैः सम्भाव्यमाना-
मां प्रति आसवस्य यथा शुक्तता पर्युपितता तथा भातीति
यावत् । यतस्तैर्भन्त्यमृतयनास्वाद्यैव शुक्तीकृतं । यैः पुनरास्वाद्यते
तैः स्वचमत्कारानन्दविश्रान्तीकृतत्वात्काशुक्ततासम्भावना । आ-

स्वादादिति ल्यवृ लोपे पञ्चमी । अथ वा त्वद्रत्यमृतास्वादाद-
दपि परा मोक्षरूपा या काचिदशास्तीति सन्भाव्यते सा महां
न रोचते भक्ष्यमृतास्वादस्यैव निरतिशयचमत्कारवस्थादित्येवं
परमेतत् ॥ ११ ॥ —

भवद्रक्तिमहाविद्या येषामभ्यासमागता ।

विद्याऽविद्योभयस्यापि त एते तत्त्ववेदिनः ॥ १२ ॥

भवद्रक्तिं इति । विद्याविद्योभयस्यापीति विद्याऽविद्याल-
क्षणस्योभयस्य तत्र शिवमन्त्रमहेश्वरमन्त्रेश्वरमन्त्रात्मनो विद्या-
रूपस्य विज्ञानाकलमलयाकलसकलतद्रेष्यात्मनश्च अविद्यारूप-
स्योभयस्यापि तत्त्वं विदन्ति येषां त्वद्रक्तिरेव महाविद्या-प्रक-
पि प्राप्ता । महत्पदेन शब्दविद्यातोऽपि भक्तेरुत्कर्पाच्चत्त्ववेद-
कत्वम् ॥ १२ ॥

आमूलादाग्लता लेयं क्रमविस्फारशालिनी ।

त्वद्रक्तिसुधया सिक्का तुद्रसाद्यफलाऽस्तु मे ॥ १३ ॥

आमूलादाग्निति । मूलं पराभूमिः, क्रमविस्फारित्वं पश्य-
न्यादिप्रसरः, तदसो भक्ष्यानन्दरस एव आब्द्यं स्फीतं त्वदा-
त्म्यैव्यापीतिलक्षणं फलं यस्याः ॥ १३ ॥

शिवो भूत्वा यजेतेति भक्तो भूत्वेति कथ्यते ।

त्वमेव हि वपुः सारं भक्तैरुद्यशोधितम् ॥ १४ ॥

शिवोभूत्वा इति । “शिवो भूत्वा त्रिवं यजे” दिति यदान्ना-
येषु च्यते तत्र देहपात एव शिवतेति ये मन्यन्ते तेषां सति देहे
शिवीभावाभावाद्यजगानतानुपपत्तेः स्वस्वरूपशिवसमावेशभक्ति-
शास्येव यजनं जानातीतितात्पर्यम् अनेनैवाशयेनाह त्वमेव यतः

सारसुक्तुष्टं वपुः स्वरूपं अद्वयेन भेदशङ्काशङ्कशतशातिना शो-
धितं निर्मलीकृतं भक्तेरिति ॥ १४ ॥

भक्तानां भवद्दैतसिद्धैै का नोपपत्तयः ।
तदसिद्धैै निकृष्टानां कानि नावरणानि वा ॥ १५ ॥

व्याख्यातानां भक्तानां भवद्द्रव्यसाधनाय का न युक्तयः
यतो मूढैरुदीर्घमाणान्यापि शिवाद्रव्यदूषणानि दूषयत्स्वभावचि-
द्रूपशिवस्वरूपसिद्धि विना न कानिचिद स्युरिति युक्त्या भ-
क्तानां साधनान्येव पर्यवस्थनिति । निकृष्टानां तु भेदमयानां तद-
सिद्धैै शिवाद्रव्यसाधनाभावाय कानि नावरणानि तीक्ष्णतमयु-
क्त्यत्त्वाण्यपि समावेशरसविमुषोऽप्यनभिज्ञत्वादसञ्चेत्यमानानि म-
हान्धकारपातयितृष्णेव ॥ १५ ॥

कदाचित्कापि लभ्योऽसि योगेनेतीशं वश्वना ।
अन्यथा सर्वकक्ष्यासु भासि भक्तिमतां कथम् ॥ १६ ॥

कदाचिदिदिति । कदा चित् कस्यां चित् समाधिदशार्यां,
कापि हृदयचक्रादौ, योगेन चित्तटित्तिनिरोधेन, इश स्वामिन्,
असि त्वं लभ्य इत्येषा वश्वना । अन्यथा समाधिव्युत्थानाथभि-
मतासु कक्ष्यासु कथं भक्तिमतां प्रकाशसे ॥ १६ ॥

प्रत्याहाराद्यसंस्पृष्टो विशेषोस्ति महान्यम् ।
योगिभ्यो भक्तिभाजां यद्व्युत्थाने ऽपि समाहिताः ॥ १७ ॥

विषयेभ्य इन्द्रियाणां प्रत्याहार नियमनं प्रत्याहारः आदिश-
द्रव्याद्यानधारणादयः तेरसंस्पृष्टः अकदर्थितः तज्जिष्ठेभ्यो यो-
गिभ्यो महानसामान्यः विशेषः अतिशयो भक्तिभाजामस्ति य-

देते योग्यपेक्षया व्युत्थानाभियते । पि समये समाहिताः “यद्या-
वेश्य मनो ये मा” भिति गीतोक्तनीत्या निसयुक्ताः ॥ १७ ॥

न योगो न तपो नार्चाक्रमः कोऽपि प्रशीयते ।
अमाये शिवमार्गऽस्मिन् भक्तिरेका प्रशस्यते ॥ १८ ॥

न योगो न इति । शिवमार्गे परे शाके पदे अस्मिन्निति
निरतिशये स्वानुभवैकसाक्षिके प्राणीयनियतयोगाद्युपायपरि-
पाठी न काचिद्विपदिश्यते तस्याः प्रायाययत्वेन अन्धतमसप्रख्या
यास्त्वत्र शुद्धविद्याप्रकाशातिशायिन्युपायत्वाभावाव भक्तिरेव
प्रतिभाप्रसादनात्मा उक्तचरी प्रशस्यते उपायत्वेनोच्यते ॥ १९ ॥

सर्वतो विलसद्भक्तिरेजोध्वस्तावृतेर्मम ।

प्रत्यक्षसर्वभावस्य चिन्तानामापि नश्यतु ॥ १९ ॥

सर्वतोविलसदिति । अन्तर्बहिश्च विलसता जृम्भमाणेन
भक्तिरेजसा समोवशप्रकाशेन ध्वस्ता आवृतिः अरुयातिर्यस्य
तत एव प्राणीयभूमिविस्मृतेः प्रत्यक्षमैरवमुद्राप्रवेशयुक्त्या आ-
लोचनमात्रगोचरीभूताः सर्वे भावाः यस्य तस्य मम चिन्ताया
विकल्पवृत्तस्य नामा । पि अभिधानमापि नश्यतु निसंवेद सा-
क्षात्कृतपरमैरवस्वरूपानुपविष्टो भूयासमित्यर्थः ॥ २० ॥

शिव इत्येकशब्दस्य जिह्वाग्रे वसतः सदा ।

समस्तविषयास्वादो भक्तेष्वेवास्ति कोप्यहो ॥ २० ॥

शिव इत्येक इति । उक्तेष्वेव भक्तेषु यो महाप्रकाशमयनिजस्व-
रूपपरामर्शात्मा शिव इत्येकः असामान्यः सदा शिवोस्ति अहो
आश्रयं तस्य शब्दमात्रस्याप्येककस्य विषयस्य परमानन्द-
व्याप्तिदायित्वात्समस्तविषयास्वादो जगदानन्दचमत्कारः को-

अपि स्वानुभवसिद्धोऽस्ति एकज्ञ च शब्दलक्षणे विषये जिह्वा-
ग्रवर्तिनि समस्तविषयास्वाद इति विरोधच्छाया ॥ २० ॥

शान्तकल्पोलशीताऽद्वस्वादुभक्तिसुधाम्बुधौ ।

अलौकिकरसास्वादे सुस्थैः को नाम गरयते ॥ २१ ॥

शान्तकल्पोल इति । शान्ताः निष्टचाः विकल्पमयाः कल्पो-
ला यज्ञ तथाभूते, संसारतापापूर्णत्वाच्छीति, विश्वप्रतिविम्बाश्र-
यत्वादन्ते निर्मले, आनन्दविकासित्वात्स्वादौ, भक्त्यमृतसमुद्रे,
अलौकिकरसास्वादे समावेशचमत्कारे, मुखेन तिष्ठुन्ति मुस्थाः,
तैः भेदगलनाद् को नाम गर्यते, तदा व्याप्तिरिक्तस्य कस्य चि-
दप्यप्रतिभासाद् । मुखस्थिताः न किञ्चित्तुण्यन्तीत्युचितै-
वोक्तिः ॥ २१ ॥

मादृशैः किं न चर्येत भवद्वक्तिमहोपधिः ।

तादृशी भगवन्यस्या मोक्षाख्योऽनन्तरोरसः ॥ २२ ॥

मादृशैरिति । मादृशौः भक्तितत्त्वज्ञैः, तादृशी इति अलौकिकी
भवद्वक्तिरेव अभीष्टप्रदत्वान्महोपधिः, किं न चर्येत किं न
धर्येत विचारेणास्वादेत इति यावत् । कीदृशी । यस्या शर्वणपरा-
मर्शानन्तरमेव जीवन्मुक्ताख्यः अनन्तरः अव्यवहितो रसशर्व-
णानन्दः ॥ २२ ॥

ता एव परमर्थ्यन्ते सम्पदः सद्विरीश याः ।

त्वद्वक्तिरससम्भोगविस्त्रभपरिपोषिकाः ॥ २३ ॥

ता एव इति । सद्विः भक्तिशालिभिः ता एवेति असमत्वत्स-
मावेशमय्यः सम्पदः परं केवलमर्थ्यन्ते न तु अणिमाद्याः । की-
दृश्यो याः त्वद्वक्तिरससम्भोगे भवत्तमावेशामृतचमत्कारे विस्त-

मर्म स्वैरं स्वीकारं पुण्णन्ति । अत्र प्रियासम्भोगपोषिका एव
सर्वस्य सम्पदोऽर्थनीया इसनुरणनव्यङ्गोपमाध्वनिः ॥ २३ ॥
चित्रं निसर्गतो नाथ दुःखवीजभिदं मनः ।
त्वद्वक्तिरससंसिक्तं निःश्रेयसमहाफलम् ॥२४॥

चित्रं निसर्ग इति । नाथ स्वामिन् इदं चित्रं दुःखकारण-
भिदं मनः सर्वस्य हेयं यदभिषतं तदेव त्वद्वक्तिरसायनेन सिक्तं
परमानन्दमोक्षमहाफलम् । न हि कदाचिङ्गोकं प्रति विपादे:
मधुर आस्वादः अतस्त्वद्वक्तेरेवायमलौकिकः क्रम इति ध्वनित
इति शिवम् ॥ २४ ॥

इति श्रीमद्दीश्वरप्रत्यभिज्ञाकाराचार्यचक्रवर्तिवन्द्याभिषानोत्पलदेवाचा-
र्यविरचिते भक्तिविलासात्म्ये प्रथमस्तोत्रे महामहेश्वर-
श्रीक्षेमराजविरचिता विवृतिः ॥ प्रथमपूर्व १ ॥

ॐ तत्सत्

अथ सच्चर्त्तिपरिभावनात्मयं द्वितीयं स्तोत्रपृष्ठ ।

अश्रीषोमरविद्रह्मविष्णुस्थावरजड्डम—।

स्वरूप बहुरूपाय नमः संविन्मयाय ते ॥ १ ॥

अश्रीषोमरविभिः दाहाप्यायप्रकाशकारीच्छाक्रियाज्ञानम्-
पस्य शक्तिवयस्य, ब्रह्मविष्णुभ्यामधिष्ठानदेवतावर्गस्य, स्थावर-
जड्डमाभ्यामधिष्ठितस्य प्रमेयप्रमानूराजेश्वर स्वीकृतत्वाद्विश्वात्मनः
आमन्त्रणभिदं स्वरूपेयन्तं । तेन अश्रीषोमरविद्रह्मविष्णुस्थावर-
जड्डमस्वरूप हे परमेश्वर । पञ्चभूतानि जड्डमानामपि भूतदेहत्वाव ।
एवं च अप्रिसीममूर्यस्थावरजड्डम अष्टमूर्तितया । ब्रह्मविष्णुपल-

जिता॑शेषापि प्रातृतया विश्वमयत्वम् । अत एव वहुरूपायेत्युक्तम् ।
एवं विश्वरूपत्वेऽपि प्रधानमस्य स्वरूपमाह संविन्मयायेति । एतदेव
हि संविन्मयत्वं यत्स्वातन्त्र्योऽल्लासिताशेषापविश्वनिर्भरत्वम् ॥ १ ॥

विद्वेन्धनमहाक्षारानुलेपशुचिवर्चसे ।

महानलाय भवते विद्वैकहविषे नमः ॥ २ ॥

विषेन्धन इति । भवते महानलाय परमप्रमातृवहये नमः ।
कीदशाय । विश्वस्य भेदराशेरिन्धनरूपस्य सम्बन्धं यन्महाक्षारं
भस्म तत्संहारशेषः—संस्कारः, तेन यदनुलेपनम् संस्कारसंहारे-
णापि प्रमात्रुचेजनं, शुचि शुद्धमद्वयरूपं वर्चस्तेजो यस्य तस्मै ।
अथ “शुचिर्नामाप्निरुदितः संवर्षात्सोमसूर्ययो” रिसागायिकभा-
प्या शुचिनाम्ने तेजसे । विश्वयेकं हातिः यस्येत्यनेन असन्तदी-
सत्यमुच्यते । श्रीपतञ्जलाद्यागमस्थित्वा रहस्यचर्यार्थस्यात्र सूचना-
द्विरोधच्छायाऽपि ॥ २ ॥

परमामृतसान्द्राय शीतलाय शिवाम्भये ।

कस्मै चिद्विश्वसंझोषविषमाय नमोऽस्तु ते ॥ ३ ॥

परमामृत इति । चिदानन्दघनत्वात्परमामृतसान्द्रत्वम् ।
भवतापहारित्याच्छीतलत्वम् । अग्रेश कथमाद्रितवशीतलत्वे इति
विरोधाभासच्छाया । कस्मै चिदित्यलौकिकस्वरूपाय ॥ ३ ॥

महादेवाय रुद्राय शङ्खराय शिवाय ते ।

महेश्वरायाऽपि नमः कस्मै चिन्मन्त्रमूर्तये ॥ ४ ॥

देवः शुच्यादिक्रीडापरः विश्वोत्कर्षशालितया विजिगीषुः
अशेषब्यवहारप्रवर्तकः द्योतमानः सर्वस्य स्तोतव्यो गन्तव्यश्च
दीव्यतेः क्रीडार्थर्थत्वात् । स च महान् ब्रह्मादीनामपि, सर्गादि-

हेतुत्वात् विश्वस्य । चित्पदे रीदनादद्रावणाच्च रुदः । पूर्णाऽ-
हन्तापरामर्शमयत्वान्मन्त्रमूर्तिः ॥४॥

नमो निकृत्तनिःशेषत्रैलोक्यविगलहसा- ।
ज्वसेकविषमायाऽपि मङ्गलाय शिवाग्रये ॥५॥

नमो निकृत्त इति । निकृत्तं अख्यातिलक्षणान्मूलात्मभृति
खण्डशः कृतं भवामवातिभवलक्षणं यज्ञैलोकं तत्संवन्धिनी
बोधानलोदीपिनी आन्तररससाररूपा या बसा तत्कृतो योऽव-
सेकः आदृतिः ततो विषमायात्मनं जाज्वल्यमानाय अत एव
संसारामङ्गल्यपरिहृतिप्रदत्वान्मङ्गलाय शिववह्ये नमः । शरीर-
प्राणादिपरिमितप्रमातृपदं तत्रैव समावेशायाम इत्यर्थः । सर्ववसा-
वसेकविषमः शमाशानिकाग्रिः कथं मङ्गल इति विरोधच्छाया ॥६॥

समस्तलक्षणायोग एव यस्योपलक्षणाम् ।

तस्मै नमोऽस्तु देवाय कस्मै चिदपि शम्भवे ॥६॥

समस्तलक्षणेति । समस्तानां लक्षणानामभिज्ञानानां च त-
थाऽपिगमहेतुनामुच्चारकरणध्यानादीनां यः अयोगः असम्ब-
न्धः स एव यस्य उप इयात्मसमीपे लक्षणं हृदयङ्गीकरणं
समस्तचिन्ताविस्परणस्यैव तत्प्राप्तिहेतुत्वात् अत एव कस्मै चि-
दिति संश्यतिवक्तव्या स्वात्मविस्फुरद्रूपायेति ध्वनति ॥६॥

वेदागमविरुद्धाय वेदागमविधायिने ।

वेदागमसतत्त्वाय गुद्याय स्वामिने नमः ॥७॥

वेदागमइति । निःशेषनियमयन्त्रणात्रोटनालभ्यत्वादेवि-
रुदः यथयद्विरुद्धः स कथं तद्विधत्ते तस्य च सतत्त्वरूपः चित्ता-

सर्वात्मपरिभावनात्यं द्वितीयं स्तोत्रम् ।

१३

यस्तु स्वातन्त्र्याजगदुचिष्ठापयिषुवेदं विघत्ते वेदान्तदृष्ट्या तत्प-
रमार्थरूपश्च अत एव सर्वस्य अविषयत्वाद्गृह्णः ॥ ७ ॥

संसारैकनिमित्ताय संसारैकविरोधिने ।

नमः संसाररूपाय निःसंसाराय शम्भवे ॥८॥

मायादेः क्षितिवन्तस्य संसारस्य एक एव निमित्तं तस्य
विरोधी संहर्ता स एव । तथा संसाररूपतया भाति न पुनश्चि-
द्रूपशिवव्यातिरिक्तं संसारस्य निजरूपं किं चित् । एवमपि संसा-
रान्विष्कान्तं निःसंसारं तेनासंस्पृष्टरूपमिति विरोधाभासः ॥८॥

मूलाय मध्यायाग्राय मूलमध्याग्रमूर्तये ।

क्षीणाग्रमध्यमूलाय नमः पूर्णाय शम्भवे ॥९॥

मूलायेति । विश्वस्य कारणत्वात्स्वरूपत्वाद्विश्रान्तिस्था-
नत्वाच्च मूलं मध्यमग्रं च । यथा पृथक् मूलादिरूपः तथा युग-
पदपि अक्रमानन्तविश्वरूपत्वात् । न चास्य स्वात्मनि मूलादि-
किञ्चिच्चिन्मात्रैकरूपत्वात् । अत एव सर्वसहत्वात्पूर्णः । विरोधा-
भासः प्राप्तवद् ॥९॥

नमः सुकृतसंभारविपाकः सकृदप्यसौ ।

यस्य नामग्रहः तस्मै दुर्लभाय शिवाय ते ॥१०॥

नमः सुकृत इति । यस्य सकृदेव नामग्रहः असाविति लो-
कोच्चरः पूर्णविश्रान्तिप्रदत्त्वात्पुण्यराशेः परिपाकः । तस्मै दुर्ल-
भायेति महायोगिगम्याय नमः ॥ १० ॥

नमश्चराचराकारपरेतनिचयैः सदा ।

ऋडते तुभ्यमेकस्मै चिन्मयाय कपालिने ॥११॥

नमश्शराचरा इति । कपालिव्रतित्वं यद्रगवति प्रतिद्वं तच-
त्वतो व्यनक्ति । चराचराकाराः गङ्गमस्यावररूपाः ये परेताः
परं चिन्मयस्वरूपं इताः प्राप्ताः । तद्विना च निर्जीवत्वादपि
परेताः । तेषां निचयैः सदा युगपच कीडते तत्संयोजनवियोज-
नवैचिद्यसहस्रविधायिने चिन्मयाय चित्परमार्थाय कपालिने
निःशेषकपालयुक्ताय अस्तिथेषीभूतविश्ववारिणे नमः ॥११॥

मायाविने विशुद्धाय गुह्याय प्रकटात्मने ।

सूक्ष्माय विश्वरूपाय नमश्चित्राय शम्भवे ॥१२॥

मायाविने इति । भेदोऽल्पासहेतुः स्वातन्त्र्यशक्तिः माया य-
स्यास्ति स चिद्रपत्वाद्विशुद्धः । मायावी व्याजी च कथं विशुद्ध
इति विरोधाभासः । एवमन्यत्र । गुह्यः सर्वस्यागोचरः । प्रकटः
प्रकाशवनस्वात्मरूपः । सूक्ष्मो ध्यानादिनिष्टृप्यलक्ष्यः । विश्व-
रूपः स्वातन्त्र्याद्वीतीतविश्वाकारः । अत एव चित्रो विचित्र
आश्र्यरूपश्च ॥ १२ ॥

ब्रह्मन्दविष्णुनिर्यूढजगत्संहारकेलये ।

आश्र्यकरणीयाय नमस्ते सर्वशक्तये ॥१३॥

ब्रह्मन्द इति । ब्रह्मन्दविष्णुभिः सूष्ट्रविधिष्ठिस्थितिकरैः
कथपपि निर्वाहितत्वाद्यत निव्यैर्द संपत्रं जगत् । तस्य सर्वैः
संन्धार्ययाणस्य संहारः क्रीडायात्रं यस्य । अत एव आश्र्यकर-
णीयः सर्वशक्तिः ब्रह्मादीनामपि स्वकर्मणेतदीयसंजिहीर्पाभा-
वाभावमुख्यमपि क्षत्वात् सर्वसामर्थ्ययुक्तो यस्तस्मै नमः ॥१३॥

तटेष्वेव परिभ्रान्तैः लङ्घास्तास्ता विभूतयः ।

यस्य तस्मै नमस्तुभ्यमगाधहरसिन्धवे ॥१४॥

तटेष्वेव इति । तेटष्वेव मन्त्रमुद्राचक्रभूमिकादिज्ञानेषु चिद्र-
सप्रतरवाशभूमिषु परिभ्रान्तैः । “पवनभ्रवणप्राणविसेपादिकृत-
श्रमाः कुहकादिषु ये भ्रान्ताः भ्रान्तास्ते परमे पदे” इत्याम्नाय-
स्थिता अन्तःसारानासादनादभ्राम्यद्विः । तास्ता इति भेदम-
ययोऽणिमादिकाः । अगाधहरासिन्धवे इति अपरिच्छेद्यान्तस्त-
त्वाय महेश्वरसमुद्राय । समुद्रे च तटेष्वेव ये भ्राम्यन्ति ते तन्मौ-
क्तिकाद्याप्नुवन्ति, ये तु अन्तर्विक्षेपक्षमाः ते महानिर्दितिप्रद-
मसृतमप्यअन्तीति रूपकश्छेषेण ध्वनति ॥१४॥

मायामयजगत्सान्द्रपङ्कमध्याधिवासिने ।

अलेपाय नमः शम्भुशतपत्राय शोभिने ॥१५॥

मायामय इति । माया-चिन्मयत्वारुद्यातिः सेव प्राकृतं रूपं
यस्य जगतः तदेव सान्द्रः पङ्कोघनः कर्दमः तन्मध्याधिवासिने
ऽपि व्यापकत्वाचाप्नुवतेऽपि अलेपाय शुद्धचिदेकरूपाय ।
शम्भुरेव शतपत्रं अनन्तशक्तिदलं तत्त्वसङ्कोचविकासधर्मकं
कपलं तस्मै नमः । पङ्कमध्यस्थितेरप्यलेपता भगवतश्चद्वन्त्वेन
तदसंस्पर्शादिति विरोधाभासः ॥१५॥

मङ्गलाय पवित्राय निधये भूषणात्मने ।

प्रियाय परमार्थाय सर्वोत्कृष्टाय ते नमः ॥१६॥

मङ्गलायोति । मङ्गलेत्यादि स्पष्टं । सर्वोत्कृष्टयेति सर्वत्र
योजयं । येन येन मुखेन विचार्यते तेन तेनोक्तमत्वं सर्वोत्कृष्ट-
त्वाद् ॥ १६ ॥

नमः सततबद्धाय नित्यनिर्मुक्तिभागिने ।

वन्धमोक्तविहीनाय कर्मै चिदुपि शम्भवे ॥१७॥

नमः सतत इति । भगवत एव वद्मुक्ततयाऽवगमात्तथा-

त्वम् वस्तुतस्तु चिदनत्वात्तद्वीनत्वम् । विरोधाभासः पूर्ववत् ।
एवमुत्तरत्रीपि ॥ २७ ॥

उपहासैकसारेस्मन्नेतावति जगद्वये ।
तुभ्यमेवाद्वितीयाय नमो नित्यमुखासिने ॥ १८ ॥

उपहासैक इति । तुच्छरूपत्वादुपहसनीयपरमार्थे एतावति
अतिवितते जगद्वये भवाभवातिभवात्मनि । अद्वितीयाय असाधा-
रणैकरूपाय नित्यमुखासिने आनन्दघनायोपादेयतमाय तुभ्य-
मेव नमः ॥ १८ ॥

दक्षिणाचारसाराय वामाचाराभिलापिणो ।
सर्वाचाराय शर्वाय निराचाराय ते नमः ॥ १९ ॥

दक्षिणाचार इति । दक्षिणाचारोभैरवतन्त्रं अविपरीतानु-
प्ताने च सारः सारत्वेनाभिष्पतो यस्य । वामाचारं वादितन्त्रं वि-
परीतक्रमं चाभिलपति यस्तस्मै । सर्व आचारो निजः परिस्पन्दो
यस्य । निष्कान्ता आचारा यस्मात् आचारेभ्यश्च ध्यानपूजा-
दिभ्यो निष्कान्तो यस्तस्मै । अथ च श्रीमदाचारनिराचाररूपं
यन्मतक्रमादिकाशाखार्थतत्त्वं तद्रूपाय नमः ॥ १९ ॥

यथा तथाऽपि यः पूज्यो

यत्र तत्राऽपि योऽर्चितः ।

योऽपि वा सोऽपि वा योऽसौ

देवस्तस्मै नमोऽस्तु ते ॥ २० ॥

यथा तथा इति । येन येन प्रकारेण यत्र क्वचिद्यत्किञ्चिदा-
र्चयते तत्र स्वात्मदेवताविश्रान्तकृपा पूजा अनायासैनैव सिद्धा-

तत्त्वविदामिति तात्पर्यम् । यत्तच्छब्दाः नियमव्युदासाय । यथा-
गमः “यथालाभं प्रपूजयेदि” ति ॥ २० ॥

मुमुक्षुजनसेव्याय सर्वसन्तापहारिणे ।
नमो विततलावरयवाराय वरदाय ते ॥ २१ ॥

मुमुक्षु इति । साधकानां मन्त्राणां प्राणत्वान्मुक्षुभिरेव स-
मनन्तरोक्तयुक्त्या निर्यन्त्रणं सेवितुं शक्याय । सर्वेषां भेदमयानां
सन्तापानां हारिणे अपहन्ते । विततेत्युक्तिः परमानन्दघनत्वेना-
तिस्पृहणीयत्वात् । वारः समूहः “समूहनिवहव्यूहवारसङ्गातस-
ञ्चया” इत्यमरः । वरदाय-संविद्वैर्मल्यसारप्रसादप्रदाय ॥ २१ ॥

सदा निरन्तरानन्दरसनिर्भरिताखिल- ।

त्रिलोकाय नमस्तुभ्यं स्वामिने नित्यपर्वणे ॥ २२ ॥

सदा निरन्तरानन्द इति । प्राग्वत्रिलोकस्यविश्वस्य स्वस्या-
नन्दरसेन पूरणात्स्वामिने इत्युचितोक्तिः । नित्यपर्वणे-सदा वि-
श्वपूरकरूपाय । पर्वं पूरणे इत्यस्यप्रयोगः । सर्वश्च पर्वणि आनन्दर-
सनिर्भरितं निखिलं करोति ॥ २२ ॥

मुखप्रधानसंवेदसम्भोगैर्भजते च यत् ।

त्वामेव तस्मै घोराय शक्तिवृन्दाय ते नमः ॥ २३ ॥

मुखप्रधानं यद् शक्तिवृन्दं-संविद्वैरीचक्रं, चमत्कारेणानन्द-
घनप्रमातृविश्रान्त्या मुखप्रधानसंवेदसम्भोगैः आनन्दसारविषय-
ग्रासास्वादैः, त्वामेव भजते त्वयेव विश्वर्मपूर्णयति । तस्मै घोराय
सर्वसंहर्त्रे ते तव सम्बन्धिने नमः ॥ २३ ॥

मुनीनामप्यविज्ञेयं भक्तिसम्बन्धचेष्टिताः ।

आलिङ्गन्त्यपि यं तस्मै कस्मै चिद्रवते नमः ॥ २४ ॥

मुनीनामिति । तपोयोगादिनिष्टानां कपिलादीनामपि ज्ञातु-
मशक्यं । भक्तिसम्बन्धचेष्टिताः समवेशरसानुविद्व्यापाराः । आ-
लिङ्गन्यपि ददावष्टम्भयुक्त्या स्वसम्भेगपात्रं कुर्वन्त्यपि यं तस्मै
कस्मै चित्स्वात्मनि स्फुरते नमः ॥ २४ ॥

परमामृतकोशाय परमामृतराशये ।

सर्वपारम्यपारम्यप्राप्याय भवते नमः ॥ २५ ॥

परमामृत इति । परमानन्दरसस्य कोशो गज्जयिव, अतस्त-
त्पूर्णत्वाद्राशिश्च, बहिरपि तन्मयत्वाद् । सर्वस्य मायादेः पारम्यं
परमत्वं प्रकाशमानता । तस्यापि पारम्यं आनन्दघनश्चमत्कारः
चाक्तः समुद्घासः, तेन प्राप्याय ॥ २५ ॥

महामन्त्रमयं नौमि रूपं ते स्वच्छशीतलम् ।

अपूर्वामोदसुभगं परामृतरसेाल्वणम् ॥ २६ ॥

महामन्त्रमयेति । महामन्त्रमयं अकृत्रिमाहम्परामर्शमयं तव
रूपं नौमि इति प्राग्वद् । स्वच्छं विश्वप्रतिविम्बधारणाद् । शीतलं
संसारतापहारित्वाद् । अपूर्वेण आमोदेन अलौकिकेन व्या-
प्तिपरिमलेन हृदिना स्वरूपेण । सुभगं सृष्टियाय । परमामृतरसेन
परमानन्देनोल्वणं हृहितम् ॥ २६ ॥

स्वातन्त्र्यामृतपूर्णत्वैदैक्यख्यातिमहापटे ।

चित्रं नास्त्येव यत्रेश तत्रौमि तव शासनम् ॥ २७ ॥

स्वातन्त्र्या इति । स्वातन्त्र्यामृतेन सम्पूर्णा स्वतन्त्रताआनन्द-
घना या त्वदैक्यख्यातिः भवदभेदमथा सैव विश्वचित्रतन्तु-
व्याप्ता महापटः, तत्र विषये यत्र शासनं, शास्यतेऽनेनेति कुत्वा
त्वदुपदेशको य आगमः तं नौमि । यत्र विश्वमाश्र्वयमयं त्वदैक्य-
प्रथनसारेऽपि चित्रं नानारूपं नास्त्येव, त्वदैक्यख्यातिप्रतिपादन-

परत्वाव, चित्रमद्रुतं च नास्ति, अनुत्तरत्वादागमस्य सर्वसंभा-
वनाभूमित्वाव, अथ च पटे स्थितं शासनमार्विचित्ररूपं चेति
चित्रम् ॥ २७ ॥

सर्वाऽशङ्काशनिं सर्वाऽलक्ष्मीकालानंल तथा ।

सर्वाऽमगंल्यकल्पान्तं मार्गं माहेश्वरं तुमः ॥२८॥

सर्वाशंकाइति । सर्वासामाशङ्कानां द्रव्यपूजामन्त्रादिसङ्की-
र्णत्वाद्युक्तानां विचित्रसंसारवीजभूतानां चित्रद्वचिम्लानिदानां
अशनिं स्वरूपध्वंसकं । आम्नायेऽपि च “शङ्कापि न
विशङ्केत निश्चैकत्वमिदं स्फुटं” मित्युक्तं । अलक्ष्मीणां अनान-
न्ददशानां कालानलं महादाहकं, सर्वामङ्गल्यानामयुभसूचकानां
कल्पान्तं निःशेषेण नाशकं, माहेश्वरं मार्गं शाक्तं प्रसरं तुमः ॥२८॥

जय देव नमो नमोऽस्तु ते

सकलं विश्वमिदं तवाश्रितम् ।
जगतां परमेश्वरो भवान्

परमेकः शरणागतोऽस्मि ते ॥ २९ ॥

जयदेवेति । परमेकोस्मीति देहाद्यभियानेन त्वन्मायाश
क्तिकृसेन विश्वविभेदेन त्वचः पृथगिव कृतः, अत एव शरण-
मागतः । युक्तं चैतत् यतो विश्वमिदं तवाश्रितं चिन्मयत्वत्स्वरू-
पमयं, ततश्च जगतां भवानेव परमेश्वरः ब्रह्मादिभ्यः सदाशि-
वान्तेभ्यः उत्तमः, अत एव हे देव जीडादिवील, जय देहाद्य-
भियानमिममुदस्य स्वरूपेण प्रथस्व इति प्राग्वत ॥ २९ ॥

इति श्रीमद्गुणपलदेवाचार्याविरचितस्तोत्रावल्यां सर्वात्मपरिभावना-
नामकं द्वितीयस्तोत्रम् ॥ २ ॥

ॐ सदसत्त्वेन भावानां युक्ता या द्वितीयी गतिः ।
तामुल्लङ्घ्य तृतीयस्मै नमश्चित्राय शम्भवे ॥१॥

ॐ सदसत्त्वेनेति । भावानां प्रमेयादीनां जन्मसत्तादिरूपतया
प्राक्प्रध्वंसाभावादिरूपतया च द्वितीयीरूपा द्वितीयीयुक्ता यतस्ते
भावा भावनीयाः सम्पादनीयाः, तामुल्लङ्घ्य उज्ज्ञत्वा यस्ततीयः
सदसत्त्वाभ्यामव्यपदेश्यत्वात्तुर्यादिवत्संख्यैव व्यपदेश्यः स्थितः,
तस्मै चित्राय आश्र्याय विश्वचित्राय नमः इति प्राग्ब्रह्म ॥२॥

आसुरर्षिजनादस्मिन्नस्वतन्त्रे जगत्त्रये ।

स्वतत्रास्ते स्वतत्रस्य ये तवैवाऽनुजीविनः ॥३॥

आसुरर्षिं इति । जगत्त्रयं प्राग्ब्रह्म । मुरर्षिजनात् परीच्या-
दिदेवर्षिजनात् । आ आङ् अभिविधौ । अस्वतन्त्रत्वं स्तृष्टिसंहार-
गोचरत्वं । स्त्रादिरूपस्तु शम्भुरेव स्वतन्त्रः । तस्य च ये ऽनु-
जीविनः तदात्मकस्त्रात्मसाक्षात्कारिणः ते ऽपि तत्समावेशात्
स्वतन्त्रा एव ॥३॥

अशेषविश्वखचित्भवद्वपुरनुस्मृतिः ।

येषां भवरुजामेकं भेषजं ते सुखासिनः ॥४॥

अशेषेति । भवरुजां सांसारिकोपतापानां । भेषजमौषधं । वि-
श्वखचित्तत्वात्मवौपकृतिकरणक्षमा भवद्वपुरनुस्मृतिः चिदात्म-
नस्त्वत्स्वरूपस्याऽनुगततया स्मरणं समावेशमयं येषामस्ति, ते
सुखासिनः । सत्स्वपि देहादिनान्तरीयकेषु दुःखस्पर्शेषु परमानन्द-
घने मुख एव तिष्ठन्ति ॥४॥

सितातपत्रं यस्येन्दुः स्वप्रभापरिपूरितः ।

चामरं स्वर्धुनीस्रोतः स एकः परमेश्वरः ॥५॥

सितातपत्रमिति । इन्दुः सर्वपेयरूपः, प्रकाशदशायां स्वप्न-
भाभिश्चैतन्यमरीचिभिः परिपूर्णतां प्राप्तिः, यस्य सितं शुद्धं,
स्वात्मलग्नत्वाच्च वज्ञं, पाशवहेयोपादेयतादिकल्पनोत्थाव् आ-
तपाव् त्रायते इत्यातपत्रं । तथा स्वः स्वर्गं तदुपलक्षितं च निरयं
धर्माधर्मफलं धुनोति स्वर्धुनी मध्यवाहिनी चिच्छक्तिः, सैव प्रस-
रद्रूपत्वात्स्वोतः, तद्यस्य चामरं माहात्म्यप्रथाहेतुः । स एको न तु
अन्यः परम ईश्वरः । स्यूलदृष्ट्या तु निजरक्षिपूर्णः खण्डेन्दुः गङ्गा
च यस्यासाधारणं छञ्च चामरं चेति स्पष्टपूर्वम् ॥ ४ ॥

प्रकाशां शीतलामेकां शुद्धां शशिकलामिव ।

दृशं वितर मे नाथ कामप्यमृतवाहिनीम् ॥५॥

प्रकाशां शीतलामिति । प्रकाशां स्वप्नकटां, शीतलां सन्ता-
पहरां, शुद्धां भेदशङ्काशातिर्नीं च, एकामद्वितीयां, कामप्यपूर्वीं,
अमृतवाहिनीं च अमृतस्यन्दिर्नीं, दृशं संविदं, मे महं, नाथ,
वितर प्रयच्छ । शशिकलापक्षे शिलष्टोक्तेः स्पष्टोऽर्थः ॥ ५ ॥

त्वचिदानन्दजलधेऽच्युताः संवित्तिविप्रुपः ।

इमाः कथं मे भगवन्नामृतास्वादसुन्दराः ॥६॥

त्वचिदानन्द इति । त्वत्तः चिदानन्दसुद्राव, याः संवि-
त्तिविप्रुपः नीलमुखादिङ्गानकणिकाः, प्रकाशमानत्वाचिदान-
न्दसारा एव, च्युता निर्याताः, समकालममृतास्वादसुन्दराः,
इमा विस्फुरन्त्यो, नो कथं भवन्ति, भवन्त्येवेत्यर्थः ॥ ६ ॥

त्वयि रागरसे नाथ न मग्नं हृदयं प्रभो ।

येषामहृदया एव तेऽवज्ञास्पदमीदृशाः ॥७॥

त्वयि रागेति । त्वाद्विषये रागरसो भक्तिप्रसरः । तत्र
येषां हृदयं न मग्नं समाविष्टं, ते अविद्यमानतात्त्विकहृदयाः

ईद्वा इति संसारकलेशभाजनभूताः अवज्ञास्पदं भक्तिपता-
मगणनीया एव ॥ ७ ॥

प्रभुणा भवता यस्य जातं हृदयमेलनम् ।

प्राभर्वीणां विभूतीनां परमेकः स भाजनम् ॥८॥

प्रभुणेति । उक्तार्थप्रातिपक्ष्येणोक्तिः । यस्येति कस्यचिदेव ।

अहृदयास्तु मायो बहव इति बहुवचनमत्र नोक्तं । हृदयमेलनं
समावेशोनैकत्वम् । विभूतयः अहृदयानन्दसम्पदः । यस्य च लौकिके-
वरेण हृदयमेलनं भवति स एवैकस्तु विभूतीनां पात्रं नान्य
इति श्लेषेण ध्वनति ॥ ८ ॥

हर्षणामय शोकानां सर्वेषां प्रावकः समम् ।

भवद्व्यानामृतापूरो निन्नानिन्नभुवामिव ॥ ९ ॥

हर्षणामिति । भवद्व्यानं समावेशसूपं त्वचिन्तनमेव अमृ-
तापूरः । स यथा निन्नानिन्नभुवामयुद्धेतररूपमायाविद्याभूमीना-
समं युगपत्प्लावकः सामरस्यापांदकः, तथा लौकिकशोकहर्षा-
दीनामपि । समाविष्टस्य हि युगपदेव निखिलं परमानन्दव्याप्तिमयं
जीयति । जलापूरथ निन्नोच्चताश्च भूमीः प्लावयति ॥ ९ ॥

केव न स्यादशा तेषां सुखसम्भारनिर्भरा ।

येषामात्माधिकनेश न कापि विरहस्त्वेया ॥ १० ॥

केव न स्यादशोति । येषामात्माधिकनेश, देहादि निमज्ज्य
चिदनन्तेन स्फुरता त्वया कदाचिदपि न वियोगः तेषां
मुखसम्भारनिर्भरा = परमानन्दपूर्णा का इव दशा न स्यात्
सर्वैव भवतीत्यर्थः । जीवन्तः ईश्वरावियुक्ताश्च सदा मुखिनो
भवन्ति ॥ १० ॥

गर्जामि वत् नृत्यामि पूर्णा मम मनोरथाः ।
स्वामी ममैष घटितो यत्त्वमत्यन्तरोचनः ॥११॥

गर्जामि वतेति । अतिभक्तिरसानन्दवूर्णितस्येयमुक्तिः । असन्तं
रोचनः अतिशयेन प्रियः । एष इति वक्तुमशक्यः स्वानुभवसंसि-
द्धः । तथा च असन्तरोचनः विष्वग्रासकत्वेन अतिदीप्तकाशव-
पुर्यतस्त्वं स्वामी मम घटितः समावेशोन मयाऽसादितः । ततो गर्जा-
मि महारवमुच्चारयामि, नृत्यामि हर्षप्रसरभरेण सर्वतोमायाप्रया-
दभावधूननसारं गात्रविक्षेपं करोमि । मम च मनोरथाः पूर्णाः
निराकाङ्क्षोस्मि जात इत्यर्थः । वत् इति अनुत्तराचित्स्वरूपप्रस्तुभि-
ज्ञानादिस्मयमुद्राऽनुपवेशं ध्वनति ॥ ११ ॥

नान्यद्वेद्यं क्रिया यत्र नान्यो योगो विदा च यत् ।
ज्ञानं स्यात् किन्तु विश्वैकपूर्णं चित्तं विजृम्भते ॥१२॥

नान्यद्वेद्यमिति । तथाविषो मम स्वामी घटितो यत्र स्वामिनि
सति अन्यद्विद्वं वेद्यं, अन्या क्रिया, अन्यो योगः, अन्या च विदा
संविज्ञास्ति, घटितस्वामिव्यतिरिक्तं मम न किं चिदपि भाती-
खर्थः । क्रिया विदा इत्यत्र अन्या इति योजना । तत्र पूर्णं त्वस्ये-
वेति आह । किन्तु यज्ञानं स्याच्चादिश्वस्यैका पूर्णाहृतिः वो-
धाग्निप्रज्वालिनी, पूर्णाहंपरामर्शक्रियाशक्तिस्वरूपमेतज्ञानमिति
यावत् । यच्चेदक्ज्ञानं तदेवं चित्तं शिवप्रकाशरूपत्वं विजृम्भते
नान्यत् । यथागमः “न योगोऽन्यः क्रिया नान्या तत्त्वारूढा हि
या मतिः । स्वचित्तवासनाशान्तौ सा क्रियेयमिधीयते” ॥१२॥
दुर्जयानामनन्तानां दुःखानां सहसैव ते ।
हस्तात्पलायिता येषां वाचि शश्वच्छ्रवध्वनिः ॥१३॥

दुर्जयानामिति । हस्तात्यलायिता इत्यनेन शिवध्वनिशून्यवाचः सर्वदुखाकान्ता इति ध्वनति । तथा चोच्यते आव्रहणश्च कीटाचेसादि । “आव्रहणश्च कीटाच न कश्चित् तत्त्वतः मुखी । करोति तास्ता विकृतीः सर्व एव जिजीविषु” ॥ १३ ॥

उत्तमः पुरुषोऽन्योऽस्ति युष्मच्छेषविशेषितः ।
त्वं महापुरुषस्त्वेको निःशेषपुरुषाश्रयः ॥ १४ ॥

उत्तमः पुरुष इति । हरिः पुरुषोत्तम इति प्रसिद्धः, स युष्मच्छेषेण तावकेन अभेदसारविद्याऽधिष्ठात्रषु प्रमात्रषु च लब्धादन्येन अधिष्ठानात्मना स्वरूपेण विशेषितः सम्पादितविशेषः । तथा चागमः—“वैष्णव्यास्तु स्मृतो विष्णु” रिति । त्वं सकलादिसदाशिवान्तनिशेषपुरुषाश्रयत्वान्महापुरुषः । अन्यशब्दः कीश्वर्थः । एकः अद्वितीयः । इति एकः क्षेत्राकार्थः । अपरस्तु व्याकरणप्रक्रियया उत्तमपुरुषः अस्मदर्थे यः स युष्मच्छेषाभ्यां मध्यमप्रयमपुरुषाभ्यां विशेषितः स आतविशेषोऽस्ति, तस्य च तटस्थपरामृश्यात्मथपुरुषाव्युष्मदर्थोन्मुखाच मध्यमपुरुषादयं विशेषयदशेषपुरुषाश्रयत्वं तद्विश्रान्तिधामत्वं । सर्वस्येदन्ताविमृश्यस्याहन्तायामेव विश्रान्तेः । स पचति त्वं पचासि अहं पचामीति विवक्षायां वयमेव पचाप इयादौ प्रयोगेऽयमेवाशय इत्यास्तां । त्वं हु विनिःशेषाणां प्रथममध्यमोत्तमपुरुषाणां कलिपत्तानामकलिपत्तचिद्रूपाश्रयः । यथोक्तं प्रत्यभिज्ञायां “ग्रामग्राहकताभिज्ञावर्याभातः प्रमातरि” इति अत एव महापुरुषो महेश्वरो, महादेववन्महच्छब्दस्य त्वयेव प्रवृत्तत्वात् ॥ १५ ॥

जयन्ति ते जगद्वन्द्या दासास्ते जगतां विभो ।
संसारार्णव एवैष येषां क्रीडामहासरः ॥ १५ ॥

जयन्तीति । जगद्वन्यत्वं शिवसमावेशमात्रत्वात् । जगतां विभो,
तव दासास्ते जयन्ति, येषां संसारसमुद्र एवैष इत्यतिघोरोऽपि
चिद्रूपतया ज्ञातपरमार्थः सन् क्रीडामहासरःकल्पः । यथोक्तं “इति
वा यस्य संविच्छिः क्रीडात्वेनाखिलं जगत्, सम्पश्यावे” खादि ॥१५॥

अस्तां तावदन्यानि दैन्यानीह भवज्जुपाम् ।
त्वमेव प्रकटीभूया इत्येनैव लज्ज्यते ॥१६॥

आसतां तावदिति । अन्यानि दैन्यानि अणिमादिप्रार्थना ।
भवज्जुपां = सततसमावेशप्रथमानत्वत्स्वरूपाणामतएवार्थनीया-
न्तरविरहात्प्रकटीभूया इत्येनैव कदाचित्समाविष्टः प्रार्थनीयेन
यतो लज्ज्यते ततो दण्डापूरीन्यायेन दैन्यान्तरसम्भावैनैव
नास्ति ॥ १६ ॥

मत्परं नास्ति तत्रापि जापकोऽस्मि तदैक्यतः ।
तत्वेन जप इत्यक्षमालया दिशसि क्वचित् ॥१७॥

मत्परं नास्ति तत्रेति । महेशितुरपि जप्य देवतान्तरमस्ति
अक्षमालायोगादिति ये मुख्यान्ति तान् बोधयितुमाह । मत्परं ताव-
न्नास्ति तथाऽपि जापकोऽस्मि यत्, तव तस्मात् ऐक्यत ऐक्येन
चिदभेदेन, परमार्थतो जपः पूर्णाहन्ताविमर्गात्मा नित्योदितो भव-
तीति अक्षमालया कन्चिद्वौरीक्षराद्याकृतौ दिशसि-कथयसि ।
तच्छब्दाद्यच्छब्द आक्षेप्यः । अथ वा अक्षमालया करणेक्षरीपं-
क्षया समस्तार्थसार्थे सर्गसंहारपरम्परासम्पत्तये पुनः पुनरावर्त-
मानया ऐक्यतो महार्थनया भेदसारेणक्त्वेन च जपोऽनुचर-
विमर्शसारो भवतीत्यक्षमालयैव वर्णलिपिन्यायेन युक्त्या शिक्ष-
यसि ॥ १७ ॥

सतोऽवद्यं परमसत्सञ्च तस्मात्परं प्रभो ।
त्वं चासतस्सतश्चान्यस्तेनाऽसि सदसन्मयः ॥ १८ ॥

सतोवद्यमिति । भावाभावौ परस्परभिन्नौ । त्वमसतः स्वपु-
ष्यादेः, सतश्च नीलमुखादेरन्यो विलक्षणः चिदानन्दघनः, अत
एव सदसन्मयः सदूपोप्यसदूपोऽपि सदसदूपोऽपि विश्वात्मक-
स्त्वं, “नतु सदूप एव वा असदूप एव वा उभयोजिज्ञत एव वा । तथा
श्रीभर्गशिखायां—“न सत्र चासतसदसञ्च तदुभयोजिज्ञतमि”त्युप-
कम्य, दुर्जेया हि साऽवस्था किमप्येतदनुच्चरमि”सनिर्विचनीयत-
यैव विश्वोत्तीर्णविश्वमयचिदानन्दघनमनुच्चरस्वरूपं सदसञ्चेनेति
स्त्रोकेन भावनीयसदसत्ताकोटिद्यवैलक्षण्यमुक्तम्, अनेन तु सर्व-
भावाभावोत्तरत्वप ॥ १८ ॥

सहस्रसूर्यकिरणाधिकशुद्धप्रकाशवान् ।

अपि त्वं सर्वभुवनव्यापकोऽपि न हृश्यसे ॥ १९ ॥

सहस्रसूर्यकिरणेभ्योप्यधिकः, तेषामपि तत्प्रकाशत्वात् ।
उद्दीश्यदेकरूपः प्रकाशो भूम्ना प्राशस्त्रेन च यस्य । अत एव
सर्वभुवनव्यापकत्वं । मायाव्यामूढे न दृश्यसे भासमानोऽपि न
प्रयमिज्ञायसे इति यावद् ॥ १९ ॥

जडे जगति चिदूपः किल वेदेऽपि वेदकः ।

विभुर्मिते च येनासि तेन सर्वोन्तमो भवान् ॥ २० ॥

जडे जगतीति । जगति क्षिसादिसदाशिवावसाने जडे
वेदे मिते च असि त्वं चिदूपो वेदको व्यापकश्च यतस्ततः
सर्वोन्तमोसीति सम्बन्धः ॥ २० ॥

अलमाक्निदैरन्यैरियदेव पुरः प्रभोः ।
तीव्रं विरौमि यन्नाथ मुह्याम्येवं विदन्नपि ॥२१॥

अलमिति । व्युत्थानदशापरवशः समावेशतत्त्वं जानन्नपि
मुखामीति व्युत्थाने समावेशवशो भवामीति शिवम् ॥ २१ ॥

इति श्रीमद्बुत्पलदेवाचार्यविरचितस्तोत्रावलौ प्रणयप्रसादनामके
तृतीयस्तोत्रे श्रीक्षेमराजविरचिता विवृतिः ॥

ॐ चपलमसि यदपि मानस
तत्रापि श्लाघ्यसे यतो भजसे ।
शरणानामपि शरणं
भुवनगुरुमन्विकाकान्तम् ॥ १ ॥

ॐ चपलमसीति । चापलाद्यथापि भगवद्गजे न प्रोहसि
तथा ५षि कृतार्थमसि । क्षणमात्रमपि तत्सेवायाः पूर्णव्यासिप्रद-
त्वात् । अत एव शरणानामपीद्यमान्यतां भगवतः प्रथयति ।
शरणानां ब्रह्मविष्णवादीनामपि शरणं समाश्रयं त्रिभुवनगुरु-
विश्वस्योपदेष्टारं पूजयं च । अम्बिका परा शक्तिः ॥ १ ॥

उल्लङ्घ्य विविधदैवतसोपानक्रममुपेयशिवचरणान् ।
आश्रित्याप्यधरतरां भूमिं नाद्याऽपि चित्रमुज्जामि ॥२

उल्लङ्घ्यति । विविधानि ब्रह्मविष्णुरुद्रेष्वरसदाशिवादिरूपा-
णि दैवतान्येव सोपानक्रमः, तमुल्लङ्घ्य विश्रान्तिपदीकृत्य, उपे-

यस्योपगन्तव्यस्य आत्परमीपे प्राप्तव्यस्य शिवस्य, चरणान्-
मरीचीन, आसमन्ताव श्रित्वा समावेशाद्युत्थाया स्त्रीकृत्यापि, चिं-
यद्यापि अवरतरां भूमि व्युत्थानपतितां मायीयदेहादिप्रभा-
रुतां न बजामि । दैवतानां सोपानक्रमेणानुपादेयतां भगवतस्तु
चरणसमाश्रयेणोपादेयतमतां प्रकाशयन्नात्पनस्तत्समाश्रयेण
श्लाघ्यतां ध्वनति ॥ २ ॥

प्रकटय निजमध्वानं

स्थगयतरामखिललोकचरितानि ।

यावद्वामि भगव-

स्तव सपदि सदोदितो दासः ॥ ३ ॥

प्रकटयेति । निजमध्वानं स्वं शाक्तं मार्गय । अखिलस्य लो-
क्यलोकपितृक्षपस्य मेयमातृवर्गस्य सदाशिवान्तस्य । चरितानि
स्थगयतरां निःशेषेण शमय । यावद् तव सदोदितो दासो भवा-
मि त्वचरणसपर्याप्तो नियसमाविष्टः स्फुरामि इति यावद् ॥ ३ ॥

शिव शिव शम्भो शङ्कर

शरणागतवत्सलाशु कुरु करुणां ।

तव चरणाकमलयुगल-

स्मरणपरस्य हि सम्पदो ऽदूरे ॥ ४ ॥

शिवशिवेति । तव चरणयुगलं ज्ञानक्रियामयं मरीचिद्वयं ।
सम्पदः समावेशसाराः परमानन्दमर्थः । अदूरे निकटे ॥ ४ ॥

तावकाञ्जिकमलासनलीना

ये यथारुचि जगद्रचयन्ति ।

ते विरिञ्चिमधिकारमलेना-

इऽलिप्तमस्ववशमीश हसन्ति ॥ ५ ॥

तावकाङ्गीति । सङ्कोचविकासपरत्वन्मरीचिवश्रान्ताः तत्
एव आस्त्रादितस्वातन्त्र्या, यथारुचि करणेश्वरीप्रसरयुक्त्या, ये
जगद्रचयन्ति ते विरिञ्चिव्रह्याणमधिकारमलेन आसमन्ताङ्गिप्रसमत
एव नियन्तिपरतन्त्रत्वादस्ववशमस्वतन्त्रं । हे ईश स्वतन्त्र । हसन्ति
कमलासनोऽपि तेषां हासास्पदमिसर्थः ॥ ६ ॥

त्वत्प्रकाशवपुषो न विभिन्नं

किं च न प्रभवति प्रतिभातुम् ।

तत्सदैव भगवन्परिलङ्घो

इस्तीश्वर प्रकृतितोऽपि विदूरः ॥ ६ ॥

त्वप्रकाशवपुषप्रिति । हे ईश्वर असि त्वं प्रकृतिः विदूरोऽपि-
स्वगोपनादप्राप्योऽपि सदैव परिलङ्घः अस्माभिरिति शेषः ।
यतः यत् किञ्चित्प्रतिभातुं प्रभवति भासते तत्त्वचाः प्रकाशवपुष-
श्चिद्रूपात् न भिन्नं प्रकाशमयस्यैव प्रकाशाहेत्वात् । यथोक्तं-
“यस्मात्सर्वमयो जीव” इत्यादि “भोक्तैव भोग्यभावेन सदा सर्वत्र
संस्थित” इत्यन्तम् ॥ ६ ॥

पादपङ्कजरसं तव के चिद्

भेदपर्युपितवृत्तिमुपेताः ।

के चना ऽपि रसयन्ति तु सद्यो

भातमक्षतवपुर्दयशून्यम् ॥ ७ ॥

पादपङ्कजेति । तव ज्ञानक्रियामरीचिद्रूपयमयचरणकमलरसं

के चित् द्वैतनिष्ठाः, भेदेन पर्युषिता, शगिति उपमोगानासादनेन शुक्कीकृतप्राया इत्तिः स्वरूपं यस्य तमुपेताः प्राप्ताः, न तु सद्य आस्वादयन्ति । के चित्पुनः परशक्तिपातपवित्रिताः सद्यो भातं शगिति उपनतं अक्षतवपुषं नियस्फुरत्स्वरूपं द्रव्यशून्यं चिदान्दैकघनं रसयन्ति च मत्कुर्वन्ति । केचिदित्यपकर्षः केचनापीत्युक्तर्पं ध्वनति ॥ ७ ॥

नाथ विशुद्धिद्व भाति विभा ते
या कदा चन ममामृतदिग्धा ।
सा यदि स्थिरतरैव भवेत्तत्
पूजितोऽसि विधिवत्किमुतान्यत् ॥ ८ ॥

नाथ विशुद्धिदेवति । हे नाथ तव विभा परः शाकः स्पन्दः । अमृतदिग्धा परमानन्दोपचिता । विशुद्धिद्व सणमात्रं कदाचिन्ममावभाति समावेशे स्फुरति । सा यदि बलवद्व्युत्थानमपहस्य नियोदिता स्यात्तद्विधिवद्यथातत्त्वं पूजितोऽसि । किमुतान्यत् परिसमासं करणीयं कृतकृत्यता च जायते इतर्थः ॥ ८ ॥

सर्वमस्य उपरमस्ति न किंचिद्
वस्त्ववस्तु यदि वेति महत्या ।
प्रज्ञया व्यवसितोऽत्र यथैव
त्वं तथैव भव सुप्रकटो मे ॥ ९ ॥

सर्वमसीति । असि त्वं सर्वमपरं वस्तु यदि वा ऽवस्तु न किंचिदस्ति, सर्वस्य चिद्वनत्वात्प्रकाशमयत्वेन प्रकाशनात् इत्येवं शुद्धविचारमय्या यथैव महत्या प्रज्ञयाऽत्रजगति त्वं

सुरसोऽलाल्यं चतुर्थं स्तोत्रम् ।

३१

निश्चितस्तथैव मे सुप्तु व्युत्थानेऽपि समावेशवशात् प्रकटो
भव ॥ ९ ॥

स्वेच्छयैव भगवन्निजमार्गे
कारितः पदमहं प्रभुणैव ।
तत्कथं जनवदेव चरामि
त्वत्पदोचितमवैमि न किं चित् ॥ १० ॥

स्वेच्छयैवेति । हे भगवन् अहं प्रभुणैव न तु अन्येन केन
चित् । स्वेच्छयैव निरपेक्षशक्तिपातयुक्त्या । निजमार्गे विकस्वरश-
क्तिवर्त्मनि । पदं कारितः विश्रान्तिं लम्भितः । तत्कथं जनवदेव
लोकवदेव । चरामि व्युत्थाने व्यहरामि । त्वत्पदोचितं त्वन्मरीचि-
परिचयसमुचितं समावेशवशात् किं चिद्वगच्छामि ॥ १० ॥

कोऽपि देव हृदि तेषु तावको
जृम्भते सुभगभाव उत्तमः ।
त्वत्कथाम्बुदनिनादचातका
येन तेऽपि सुभगीकृताश्विरम् ॥ ११ ॥

कोषीति । हे देव तेषु केषु चित् प्रागुक्तमक्तिमत्तु हृदि ता-
वकः उत्तमः उत्कृष्टः सुभगभावः कोऽपि उच्छलदानन्दरसोल्वण-
त्वं किमप्युज्जृम्भते, येन तेऽपीति समावेशसम्भवहृदया अपि,
अत एव त्वत्कथैव अम्बुदनिनादः तत्र चातका इव समावेश-
शालिप्रतन्यमानशिवकथाऽकर्णनश्चहृष्टहृदया अपि चिरं सुभ-
गीकृताः समावेशभूमि लम्भिताः । यत्कथामात्रेण समावेशोऽव-
तरतीर्थः ॥ ११ ॥

त्वज्जुपां त्वयि कया ऽपि लीलया

राग एष परिपोषमागतः ।

यद्वियोगभुवि सङ्कृथा तथा

संस्मृतिः फलति संगमोत्सवम् ॥ १२ ॥

त्वज्जुपामिति । कयापीति अनुत्तरसमावेशशालिन्या लीलया त्वज्जुपां त्वां प्रीत्या सेवमानानाम् । एष इति असामान्यो रागः परिपोषं प्राप्तः । त्वद्वियोगभुवि च्युत्थाने । सङ्कृथा संस्मृतिश्च कत्रीं सम्भोगोत्सवं सम्भोगदशां फलति । वियोगभुवि सङ्गमोत्सवमित्युत्था अलौकिकत्वमनुरागस्य ध्वनति ॥ १२ ॥

यो विचित्ररससेकवार्धितः

शङ्करेति शतशोऽप्युदीरितः ।

शब्द आविशति तिर्यगाशये-

ष्वप्ययं नवनवप्रयोजनः ॥ १३ ॥

ते जयन्ति सुखमण्डले भ्रमन्

अस्ति येषु नियतं शिवध्वनिः ।

यः शशीव प्रस्टतोऽमृताशयात्

स्वादु संख्यति चामृतं परम् ॥ १४ ॥

यो विचित्रेति ते जयन्तीति युगलकम् । ते जयन्ति येषु मुच्चमण्डले नियतं निश्चितं कृत्वा भ्रमन् शिवध्वनिरस्ति । यः स्वादु परं चामृतं सम्यक् स्वति आनन्दरसं समुच्छलयति । कीदृक् अमृताशयात् साक्षात्कृतचिद्दनपरमेभरणपात्रसृतः स्वरसेनोचारितः । यथा अमृताशयात्, शशी चन्द्रमाः प्रसृतः मण्ड-

सुरसोदलाख्यं चतुर्थं स्तोत्रम् ।

३३

ले स्फुरन्, परं स्वादमृतं स्नवति, यजैव विचित्रेण समावेशारम-
सेकेन वर्धितोऽत एव शतशोप्युदीरितः शङ्कुमेतयं शब्दः, तिर्य-
गाशयेषु पशुहृदयेष्वपि, नवनवप्रयोजनः प्रतिक्षणं तच्चदपूर्वच-
मत्कारकारी, आविशति परिस्फुरति ॥ १३ ॥ १४ ॥

परिसमाप्तमिवोद्यमिदं जगद्

विगलितोऽविरलो मनसो मलः ।

तदपि नास्ति भवत्पुरगोपुरा-

गेलकवाटविघट्नमणवपि ॥ १५ ॥

परिसमाप्तमिवेति । स्फुरत्प्रयत्नमावेशसंस्कारस्य व्युत्था-
नमूर्मिमवतितीर्पोरियमुक्तिः । उग्रं-भेदमयत्वाद्रीष्टिं । जगद्विधं,
परिसमाप्तमिव । समाविष्टस्य हि न वाह्यं विश्वं विभाति अथ च
संस्कारशेषपतयाऽस्ते इति इव शब्दः । मनसश्च अविरलो-घनः
मलः अविद्याकलात्या विगलितः । तथाऽपि निःशेषान्ताशेष-
विश्वमयप्रफुल्लमहाविद्योद्यजगदानन्दमयस्य पूरकत्वात्पुरमूपस्य,
यद्गोपुरं पुरद्वारं परमशक्तिरूपं, तवार्गलयुक्तकवाटविघट्नमणति-
द्वारास्यातिपुटविपाटनं मम मनागपि नास्ति । अनेन प्रविगलितनिः
शेषदेहादिसंस्कारां परां भूमिमेवोपादेयत्वेन ध्वनति । यदुक्तं
“सर्वथा त्वन्तरालीने”सादि श्रीप्रयमिङ्गायां । “सर्वातीतः शिवो
इयो यं विदित्वा विमुच्यते” इति पूर्वशास्त्रे ॥ १५ ॥

सततफुलभवन्मुखपङ्कजो-

दरविलोकनलालसचेतसः ।

किमपि तत्कुरु नाथ मनागिव

स्फुरसि येन ममाभिमुखस्थितिः ॥ १६ ॥

सततेति । सततं फुलं नियं विकसितं यत्वन्मुखकमलं, “शैवी-
मुखमिहोच्यते इति” स्थिता, त्वत्पराशक्तिरूपं यत्पञ्चं तस्य यदुदरं
पद्धयं, परं तावकं परशक्तिसामरस्यमयं शांभवं रूपं, तस्य विलो-
कनं-समावेशः, तत्र लालसं-सातिशयाभिलापं चेतो यस्य, तस्य
ये, किमिति तदसम्भाच्यमुपायप्रदर्शनं, मनागिव हेलामात्रेण कुरु,
येन ममाभिमुखस्थितिः सन् स्फुरसि ॥ १६ ॥

त्वदविभेदमतेरपरं नु किं

सुखमिहास्ति विभूतिरथाऽपरा ।
तदिह तावकदासजनस्य किं

कुपथमेति मनः परिहृत्य ताम् ॥ १७ ॥

त्वदविभेदमतेरिति । समावेशस्फुरितायास्त्वद्द्रव्यसंविदः अ-
परं सुखं विभूतादि च न किं निदस्ति । तस्या एव सर्वातिशा-
यित्वात् । ततः किमिति तावकदासजनस्य तां त्वदविभेदसंविदं
परिहृत्य, मनः कुपथमेति व्युत्थानभूमिमेवाऽऽधावति ॥ १७ ॥

क्षणमपीह न तावकदासतां

प्रति भवेयमहं किल भाजनम् ।

भवदभेदरसासवमादरा-

दविरतं रसयेयमहं न चेत् ॥ १८ ॥

क्षणमपीति । यदि भवदद्रव्यानन्दरसासवमहमविरतं नास्वा-
दयेयं, तत्त्वं दासतां प्रति क्षणमपि भाजनं न भवेयम् । आन-
न्दघनत्यत्स्वरूपापरिचित्त्वात् ॥ १८ ॥

न किल पद्यति सत्यमयं जन-

स्तव वपुर्द्यवृष्टिमलीमसः ।

तदपि सर्वविदाश्रितवत्सलः

किमिदमारटितं न शृणोषि मे ॥ १९ ॥

न किलेति । अयं तावज्जनः भेदहृष्टिमलीमसत्वाच्च व सर्वं
चिदूयनं वपुः न पश्यति । तथाऽपि त्वं सर्ववित्सर्वज्ञः, आश्रित-
वत्सलो-भक्तानुकूलः, अतएव स्वयमेवोचितस्वात्मदर्शनदाने
ऽपि मे किमिदारटितं आकन्दितं न शृणोषि । दर्शनं तावज्ञा-
गिति पम आरटितं भक्तिविवशचित्तस्याकन्दितमात्रं तु शृ-
णिति प्रार्थयते ॥ २० ॥

स्मरसि नाथ कदा चिदपीहितं

विषयसौरव्यमथापि मया ऽधितम् ।

सततमेव भवद्वपुरीक्षणा-

मृतमभीष्टमलं मम देहि तत् ॥ २० ॥

स्परसीति । ईहितं प्रयत्नेनांजितं अथाप्यर्थितं काङ्गितं
कदा चिदपि मया विषयसौरव्यमिति नाथ स्परसीति निर्यन्त्र-
णोत्त्या गाढप्रभुपरिचर्यं ध्वनति । केवलं मम देव भवद्वपुरीक्ष-
णामृतं त्वत्स्वरूपप्रकाशनरसायनमलमभीष्टं । तदेव च देहि
प्रयच्छ ॥ २० ॥

किल यदैव शिवाध्वनि तावके

कृतपदोऽस्मि महेश तवेच्छ्या ।

शुभशतान्युदितानि तदैव मे

किमपरं मृगये भवतः प्रभो ॥ २१ ॥

किलेति । शिवाध्वनि अयःशतशालिनि । परमे शक्ते
मार्गे । कृतपदः प्राप्तविश्रान्तिः ॥ २१ ॥

यत्र सोऽस्तमयमेति विवस्वाँ-
 श्वन्द्रमःप्रभृतिभिः सह सर्वैः ।
 काऽपि सा विजयते शिवरात्रिः
 स्वप्रभाप्रसरभास्वरूपा ॥ २२ ॥

यदेति । सा कापि लोकोत्तरा शिवरात्रिः शिवसमावेश-
 भूमिः । समस्तमायीयप्रथायाः संहरणाद्रात्रिरिव रात्रिः । कीटकी,
 स्वप्रभाप्रसरेण चित्प्रकाशजृम्भणेन भासनशीलं रूपं यस्याः,
 तादशी । स इत्यशेषप्रपञ्चप्रथमाङ्गुरः विवस्वान् प्राणः । चन्द्रमः-
 पभृतिप्रसानादिभिः सहाऽस्तमेति प्रशास्यति । यदि वा । विव-
 स्वान् प्रमाणप्रकाशः । चन्द्रमःपभृतयः प्रमेयादयः ॥ २२ ॥

अप्युपाजितमहं त्रिषु लोके-

प्वाधिपत्यममरेश्वर मन्ये ।
 नीरसं तदखिलं भवदद्विः-

स्पर्शनामृतरसेन त्रिहीनम् ॥ २३ ॥

अपीति । त्रेलोक्यराज्यमपि त्वन्यरीचिसंस्पर्शं विना विरसं
 मन्ये ॥ २३ ॥

बत नाथ दृढोयमात्मबन्धो

भवदख्यातिमयस्त्वयैव कल्सः ।

यदयं प्रथमानमेव मे त्वा-

मवधीर्य श्लश्यते न लेशतोऽपि ॥ २४ ॥

वतेति । आर्थर्य अयमात्मबन्धो देहादिपु प्रमातृताभिमानः
 त्वदप्रथारूपः । त्वयैव अनिदुर्घटकारिणा हहः कल्सः । न तु अ-

सुरसोद्वलाख्यं चतुर्थं स्तोत्रम् ।

३७

न्यस्य शक्तिः । यस्याच्च अथमानेव समावेशो भान्तमेव अव-
धीर्य न्यगभाव्य लेशतोऽपि न श्रुयते, व्युत्थाने प्राधान्यमेवाव-
लम्बते इत्यर्थः ॥ २४ ॥

महताममरेश पूज्यमानो

अप्यनिशं तिष्ठसि पूजकैकरूपः ।

वहिरन्तरपीह दृश्यमानः

स्फुरसि द्रष्टृशरीर एव शश्वत् ॥ २५ ॥

महताभिति । वहिरन्तः पूजाद्यवसरे । आपातेभद्रेनैव प्रकाश-
मानत्वात् । पूज्यमानो दृश्यमानश्च, त्वममरेश-देवदेव, महता-
भक्तिमतां पूजकैकरूपो द्रष्टृशरीरश्च, समावेशसामरस्याद्वोधमय-
प्रमात्रेकरूपस्तिष्ठसि-स्फुरसि चेति शिवम् ॥ २५ ॥

इति श्रीमद्गुप्तलेश्वाचार्यविगच्छितस्तोत्राब्ल्यां सुरसोद्वलनामक-
चतुर्थस्तोत्रे क्षेमराजकृता विवृतिः ॥

ॐ त्वत्पादपश्चसम्पर्कमात्रसम्भोगसङ्ग्निनम् ।

गलेपादिक्या नाथ मां स्ववेशम् प्रवेशय ॥ १ ॥

ॐ त्वदिति । पादाः मरीचयः । सम्पर्कमात्रसम्भोगः समावेशास्वादः । गलेपादिका हठशक्तिपातकमः । स्ववेशम् चित्स्वरूपं, औचित्यात् ॥ १ ॥

भवत्पादाम्बुजरजोरजिरञ्जितमूर्धजः ।

अपाररभसाऽरब्धनर्तनः स्यामहं सदा ॥ २ ॥

भवदिति । भवदीयेन पादाम्बुजरजसा ऽनुग्रहप्रवृत्तपरशक्तिकमलपरागेण । रीञ्जितमूर्धजः अधिवासितान्तः । प्रसरदृध्वाएवत्त्यकुरः । तत एव प्रहर्षवशादपारमपर्यन्तं, रभसाऽरब्धं जगिति प्रवत्तिं नर्तनं गात्रविक्षेपो मायाप्रमातृतांवधूनन् भेजन् । नियममावेशाविकस्वरतामाशास्ते ॥ २ ॥

त्वदेकनाथो भगवन्नियदेवार्थये सदा ।

त्वदन्तर्वसतिर्मूको भोवयं माऽन्यथा बुधः ॥ ३ ॥

त्वदेकनाथ इति । इयेदेव नापरमर्थये । यच्चवेष्वैको नाथो नाथ्यमानः समीमिलपणीयो यस्य सः । त्वदन्तर्वसतिश्चिद्दनत्वत्स्वरूपमाविष्टो मूकोऽपि स्याम् । अन्यथा बुधोऽपि विद्वानपि पाभृतप ॥ ३ ॥

अहो सुधानिष्ठे स्वामिन् अहो मृष्ट त्रिलोचन ।

अहो स्वादो विरूपाक्षेत्रेव नृत्यमारटन् ॥ ४ ॥

अहो इति । प्राग्वन्नियममाविष्टामाशास्ते । सुधानिष्ठे आनन्दाव्ये । मृष्ट चयत्कारपदपतित । स्वादो अविच्छिन्नमाधुर्य । नृत्यमिति प्राग्वत् । आरटन् स्फुटं परामृशन् ॥ ४ ॥

त्वत्पादपद्मसंस्पर्शपरिभीलितलोचनः ।

विजृम्भेय भवद्रक्षिमदिरामदधूर्णितः ॥ ५ ॥

त्वत्पादपद्मेति । त्वच्छत्त्यानन्देन अन्तर्मुखीकृतकरणः । विजृम्भेय चित्स्वरूपोन्मज्जनाद्वात्रं विनमयेय चिह्नणीभावं नयेयम् । कीदृक्-भवति साक्षात्कृते, या भक्तिरासेवा सैव मदिरामदः कादम्बरीचमत्कारः, तेन धूर्णितो महाब्यासिं लभ्नितः ॥ ५ ॥

चित्तभूशृङ्खुवि विभो वसेयं कापि यत्र सा ।

निरन्तरत्वत्प्रलापमयी वृत्तिर्महारसा ॥ ६ ॥

चित्तभूभृदिति । चित्तमेव अनुलङ्घयत्ववासनाश्रयत्वकठोरत्वाभिः भूभृत् । तस्य सम्बन्धन्यां कस्यां चिद्रिविवेकप्रदायां भुवि-भूमिकायां । वसेयं । यत्र सा इति प्राक् परिशीलिता, महारसा-समावेशानन्दमयी, निरन्तरो धनः, त्वत्प्रलापो भवत्परामर्शः, प्रकृतं रूपं यस्यास्ताहशी दृच्छिः स्थितिः ॥ ६ ॥

यत्र देवीसमेतस्त्वमासौधादा च गोपुरात् ।

बहुरूपः स्थितस्तस्मिन्वास्तव्यः स्यामहं पुरे ॥ ७ ॥

यत्वेति । तोस्मन् पुरे त्वदीये पूरके चिदात्मनि रूपे । वास्तव्यः समाविष्टः स्याम् । यत्र आसौधादन्तरात्मुधासमूहरूपात्मतिभालक्षणादुच्चाद्वात्मः । आच गोपुरादिन्द्रियविषयरूपा ह्वारात् । त्वं देव्या परशत्त्या समेतो निस्प्रमुदितो, “न सा जीवकला का चि”दियादि नीदा वससि । बहुरूपो विश्वात्मा । अत्र अनुरणनशत्त्या लौकिकैश्चार्थपरिचार्यर्थः स्पष्टः । तथोत्तरत्राप्यनुसर्तव्यः ॥ ७ ॥

समुल्लसन्तु भगवन् भवद्वानुमरीचयः

विकसत्वेष यावन्मे हत्पद्मः पूजनाय ते ॥ ८ ॥

समुद्भवन्त्वति । मरीचयः अनुग्राहिकाः शक्तयः । विकसतु
व्याप्तिमासादयतु । तत्र पूजनाय त्वत्पदमावेशाय ॥ ८ ॥

प्रसीद भगवन् येन त्वत्पदे परितं सदा ।

मनो मे तत्तदास्वाद्य क्षीवेदिव गलेदिव ॥ ९ ॥

प्रसीदेनि । प्रसादोभस इव स्वयमेवाविलीभावशान्त्या नैर्म-
ल्यगमनं । एवमुत्तरत्र । त्वत्पदेशाके मार्गे, परितं लुटितं, तत्तदिति
ते ते लोचनइति यद्वर्णायितुमशक्तां स्कीततां चास्वाद्य वस्तुतो
ध्वनीति । क्षीवेदिव गलेदिव इति ससन्देहोत्येक्षया सम्भावनालिङ्गा
च स्वानुभवमाक्षिकानुत्तरानन्दरसपरवशताशंसां ध्वनीति ॥ १० ॥

प्रहर्षाद्य शोकाद्वा यदि कुञ्ज्याद्वटादपि ।

वाद्यादप्यान्तराद्वावात्प्रकटीभव मे प्रभो ॥ १० ॥

प्रहर्षादिति । वा प्रभृतिशब्दैः यतः कुतश्चित्स्फुटीभव ना-
स्पाकं कचिद्दहः इताह । प्रभो-सर्वतः प्रभवनशील ॥ १० ॥

वहिरप्यन्तरापि तत्स्यन्दमानं सदाऽस्तु मे ।

भवत्पादाम्बुजस्पर्शमृतमत्यन्तशीतलम् ॥ ११ ॥

वहिरपीति । पादाम्बुजं शीतलमिति प्राग्वत ॥ ११ ॥

त्वत्पादसंस्पर्शसुधासरसोन्तर्निमज्जनम् ।

कोप्येष सर्वसम्भोगलङ्घी भोगोऽस्तु मे सदा ॥ १२ ॥

त्वत्पादसंस्पर्श इति । त्वत्पादसंस्पर्शोरुदशाक्तिसमावेशः । स
एव सुधासरः रसायनादिः । तत्र अन्तर्निमज्जनं व्रुडनं यत्, एष
यम कोऽपि अतामान्यः भोगः सदाऽस्तु । कीदृक् । सर्वान् सदा-
शिवपर्यन्तान् भोगान् लङ्घते विरसत्वादभिभवति, तच्छीलः ॥ १२ ॥

निवेदितमुपादत्स्व रागादि भगवन्मया ।

आदाय चामृतीकृत्य भुद्धेव भक्तजनैः समम् ॥ १३ ॥

निवेदितमिति । हे भगवन् चिन्मयस्वात्मन् । आसंसारं यत्
मयाजितं रागादि, तद्विचशाव्यविवर्जनया निवेदितं त्वद्यर्थितं,
निःशेषेण वेदितं चेति । तत्स्वरूपमुपादत्स्व-यहाण स्वप्रकाशा-
त्मतामधिष्ठाय समीपे कुरु । अमृतीकृत्येति-परशक्तिस्पर्शमृतेन
आषुड्य । भक्तजनैः सममित्युत्तया स्वसमावेशातासमये समस्त-
भक्तानामपि तन्मयतामाशंसति ॥ १३ ॥

अशेषभुवनाहारनित्यतृप्तः सुखासनम् ।

स्वामिन् यहाण दासेषु प्रसादालोकनक्षणम् ॥ १४ ॥

अशेषेति । हे स्वामिन् अशेषभुवनाहारेण नित्यतृप्तः परमा-
नन्दयनः । दासेषु व्याख्यातरूपप्रसादालोकनावसरं यहाण
प्रकाशार्हत्वमधिष्ठापय । कीटशं-मुखेन आस्यते यत् तद् आन-
न्दव्याप्तिपयम् ॥ १४ ॥

अन्तर्भक्तिचमत्कारचर्वणामीलितेक्षणः ।

नमो महां शिवायेति पूजयन् स्यां तृणान्यपि ॥ १५ ॥

अन्तर्भक्तीति । अन्तः पूर्णहन्तायां भक्तिचमत्कारामीलि-
तेक्षण इति प्राग्वद् । महां चिद्रूपाय शिवाय नमः इति कृत्वा तृ-
णान्यपि पूजयन् स्यां शिवतया परामृशेयम् ॥ १५ ॥

अपि लब्धभवद्वावः स्वात्मोऽल्लासमयं जगत् ।

पश्यन् भक्तिरसभेगैर्भवेयमवियोजितः ॥ १६ ॥

अपीति । लब्धो भवद्वावः त्वदैकात्मयं येन । अत एव स्वा-

तमनः शिवरूपस्योल्लास एव प्रकृतं रूपं यस्य तथाविधं जगत्
विन्द्वं पश्यन्, भक्तिरसाभोगैः समावेशप्रबलचमत्कारैः अवियो-
जितः स्थापु। “तमनियेषु भोगेषु योजयन्ति विनायकाः” इसा-
न्नायस्तिवा मा कदा चित् स्वात्माभिमानविनायको भन्नय-
न्तरायं मे कार्षीदिति यावत् ॥ १६ ॥

आकाङ्क्षणीयमपरं येन नाय न विद्यते ।

तत्र तेनाऽद्वितीयस्य युक्तं यत्वरिपूर्णाता ॥ १७ ॥

आकाङ्क्षणीयमिति । सर्वतो निराकाङ्क्षत्वात्त्वमेव परिपूर्ण
इत्यर्थः ॥ १७ ॥

हस्यते नृस्यते यत्र रागदेषादि भुज्यते ।

पीयते भक्तिपीयूपरसस्तत्प्राप्नुयां पदम् ॥ १८ ॥

हस्यते इति । नृत्यते अन्तः प्रहृष्टभरेण देहादिप्रमातृता दो-
धूपते । भुज्यते ग्रस्यते रागदेषादीत्यनेन पुर्यष्टकप्रमातृताया गु-
णीभावउक्तः । पीयते चमत्कियते भक्तिपीयूपरसः समावेशानन्द-
प्रसरः । सर्वस्य च हासननृसप्रधानभोजनपानक्रिया स्पृहणीया सा
त्विह अलौकिकत्वेनोक्ता ॥ १८ ॥

तज्जदपूर्वमोदत्वचिन्ताकुसुमवासना दृढताम् ।

एतु मम मनसि यावद्वद्यतु दुर्वासनागन्वः ॥ १९ ॥

तज्जदिति । स म इति विचित्रः, अपूर्वोऽलौकिकः, आमोदो
हर्षो यस्याः त्वचिन्तायाः, सैव स्पृहणोयत्वात्कुसुमवासना । दृढतां
प्रदृढत्वं । मयैतु मनसि । यावद्रागादिदुर्वासिना नश्यतु ॥ १९ ॥

कनुरागादिषु रागः क च हरचरणाम्बुजेषु रागित्वम् ।
इत्यं विरोधरसिकं वोधय हितममरमेहृदयम् ॥ २० ॥

कन्दिति । मम हृदयं विरोधरसिकं समावेशे त्वत्परं व्यु-
त्थाने तु विषयोन्मुखं । हितं बोधय विवेकितं कुरु येन व्युत्थाने
रागादिरसिकतां लच्छा त्वदनुरक्तमेवास्ते ॥ २० ॥

विचरन्योगदशास्वपि विषयव्यावृत्तिवर्त्तमानोऽपि ।
त्वच्चिन्तामदिरामदतरलीकृतहृदय एव स्याम् ॥ २१ ॥

विचरन्निति । योगदशाः भूमिकाज्ञानानि । विषयेभ्यो अपाह-
त्थः इन्द्रियेभ्यः प्रखाहाराः । तत्र वर्तमानः । त्वच्चिन्ता त्वत्प्राप्ति-
रेत्र मदिरामदः । तेन तरलीकृतं खाजितमितभूमिकाप्रस्फृहि क्षीव-
स्पेव घूर्णमानं, निजचमत्कारव्यतिरेकेण कुत्र चिदपि भूमिका-
ज्ञानादावरोहत हृदयं यस्य, तादेव स्याम । अपिशब्देन प्रसङ्गा-
पतितत्वेन अनादरणीयतामाह ॥ २१ ॥

वाचि मनोमतिषु तथा शरीरचेष्टासु करणारचितासु ।
सर्वत्र सर्वदा मे पुरःसरो भवतु भक्तिरसः ॥ २२ ॥

वाचीति । मनोमतयः कल्पनाप्रधाना धियः । करणरचितासु
शुद्धिरूपेन्द्रियकार्यासु । दर्शनश्रवणादिपूर्वकत्वात्सर्वप्रवृत्तीनां ।
सर्वत्रः सर्वावस्थासु । पुरःसरः आदावेव स्फुरन् । भक्तिरसः समा-
वेशचमत्कारः ॥ २२ ॥

शिव शिव शिवेति नामनि

तव निरवधि नाथ जप्यमानेऽस्मिन् ।

आस्वादयन् भवेयं

कमपि महारसमपुनरुक्तम् ॥ २३ ॥

शिवेति । जप्यमाने प्रकृष्टमन्त्रमयतया परामृदयमाने । अस्मि-

निति स्वानुभैक्षणाक्षिके अनुत्तरे । भूयो नामग्रहणं समावेशवै-
वद्यं ध्वनति । कमपीति अलौकिकम् ॥ २३ ॥

स्फुरदुनन्तचिदात्मकविष्टपे

परिनिपीतसमस्तजडाध्वनि ।

अगणितापरचिन्मयगण्डिके

प्रविचेरयमुहु भवतोऽर्चिता ॥ २४ ॥

स्फुरदिति । स्फुरत अनन्तमपरिच्छन्नं यच्चिदात्मकं विष्टपं
भुवनं विश्वविश्रान्तिस्थानं तत्र । कीहशे-परितः समन्तान्निपीतः
समस्तो निःशेषो नडो-वेष्टक्षपो व्वान्तत्वादिप्रमरो येन । तथा
न गणिता अपरा चिन्मयी गण्डिका पुरी यत्र । शिवात्मकचिद्रू-
पव्यतिरेकेणान्यस्याभावात् । अनेन भिन्नशिववादनिरासउक्तः ।
तत्र मकरेण विचरेण-समावेशेन प्रसरेण । कीहक् । भवतः प्रभोर-
चिता-अद्रयहृष्टत्वपूजैकनिष्ठः ॥ २४ ॥

स्ववपुषि स्फुटभासिनि शाश्वते

स्थितिकृते न किमप्युपयुज्यते ।

इति मतिः सुहृदा भवतात् परं

मम भवच्चरणावजरजःशुचेः ॥ २५ ॥

स्ववपुषीति । स्वस्मिन् अनपायिनि वपुषि चिदात्पस्वरूपे ।
स्फुटभासिनि प्रकाशयने । शाश्वते निसे । स्थितिं करुंन किमपि
ध्यानजपादिकमुपयुज्यते उक्तरूपत्वादेव । एताहशी । मम भवच्चर-
णाम्बुजरजःशुचेः त्वच्छर्त्तिकमलप्रसरपीरशीलनेन थुदस्य । सुह-
दा मतिः निश्चलनिश्चयरूपा धीः । परमतिरायेन भवेत् । निर्दोदित-

स्ववलानिदेशनार्थं पञ्चमं स्तोत्रम् ।

४४

समावेशैकवनः स्यामिति यावद् ॥ २५ ॥

किमपि नाथ कदाचन चेतसि

स्फुरति तद्रवदंग्रितलस्पृशाम् ।

गलति यत्र समस्तमिदं सुधा-

सरसि विश्वमिदं दिश मे सदा ॥ २६ ॥

किमपीति । हे नाथ भवदुद्धितलस्पृशां त्वच्छक्तिस्पर्शशा-
लिनां । कदा चिदवसरे । तत्किमपि असामान्यं वस्तु चेतसि
स्फुरति यत्र समस्तमिदं विष्वं परमानन्दसागरे गलति तन्मयी-
भवति । तत्तथाविश्वमिदं वस्तु महां सदा दिश प्रयच्छ । यथा
निवसमावेशानन्दयन एव भवामि इति शिवम् ॥ २६ ॥

इति श्रीमदुत्पलदेवाचार्यविरचितस्तोत्रावलौ स्ववलानिदेशनाभिधाने
पञ्चमस्तोत्रे श्रीक्षेमगणकृता विवृतिः ॥

ॐ तत्सत् ॐ

क्षणमात्रमपीशान वियुक्तस्य त्वया मम ।

निविडं तप्यमानस्य सदा भूया दृशः पदम् ॥ १ ॥

क्षणमात्रमिति । व्युत्थानरूपे क्षणमात्रवियोगे । गाढानुराग-
वैवश्यान्विविडमर्त्यर्थं तप्यमानस्य स्वयमेव सन्तापमनुभावयतो
न तु विषयविवशस्य । मम सदा दृशो ज्ञानस्य । पदं भूयाः
परिस्फुरेत्यर्थः ॥ १ ॥

वियोगसारे संसारे प्रियेण प्रभुणा त्वया ।

अवियुक्तः सदैव स्यां जगताऽपि वियोजितः ॥ २ ॥

वियोगेति । अवियुक्तः समाविष्टः । जगता शिखादिशि-
वान्तेन विश्वेनापि वियोजितो विश्लेषितः । समावेशो च विश्वं
प्रसस्तमयो वस्तुतो भवेत्येव ॥ २ ॥

कायवाज्ञनसैर्यत्र यामि सर्वं त्वमेव तत् ।

इत्येष परमार्थोऽपि परिपूर्णोऽस्तु मे सदा ॥ ३ ॥

कायेति । यत्र विवये त्वमेव तदिति चिदेकसारत्वाद् इत्येष
परमार्थ इति “यत्र यज्ञे” त्युपकम्य “सर्वं शिवमयं यत्” इत्या-
ज्ञातत्वाद् । परिपूर्ण इति समावेशेन साक्षात्कृतः ॥ ३ ॥

निर्विकल्पो महानन्दयूर्गो यद्द्ववैस्तथा ।

भवत्स्तुतिकरी भूयादनुरूपैव वाज्ञाम् ॥ ४ ॥

निर्विकल्प इति । निर्विकल्पः शुद्धचिद्रूपः । तथेति निर्वि-
कल्पा-महानन्दमयी च । अत एव स्तुते समुचितत्वादनुरूपाः ॥ ४ ॥

भवदावेशतः पश्यन् भावं भावं भवन्मयम् ।

विचरेयं निराकाङ्क्षः प्रहर्षपरिपूरितः ॥ ५ ॥

भवदिति । भावं भावमिति वीष्टया विश्वाक्षेपः । निराकाङ्क्ष
इति विजेपणदारको हेतुः प्रहर्षेत्यादिः । प्रकृष्टेन महानन्दात्मना
इर्षेण परिपूरितत्वादेव दि निराकाङ्क्षता भवति ॥ ५ ॥

भगवन्भवता पूर्णं पश्येयमग्निलं जगत् ।

तावतैवास्मि सन्तुष्टस्ततो न परिग्निव्यसे ॥ ६ ॥

भगवन्निति । भवतश्चिन्मयस्य सम्बन्धितया प्रदेशोऽपि
ब्रह्मणः सार्वरूप्यमन्तिक्रान्तश्चाविकल्पश्चेति स्वित्याऽग्निलं
जगत् पूर्णं पश्येयम् । भवता पूर्णमितिपाठे तु स्पष्टोऽर्थः । सन्तुष्ट-

परमानन्दसर्वीं प्रीतिमितः । अतो हेतोर्नि परिखिद्यसे, हे भगवन्
चिद्रूपस्वात्मन्, अणिमादिप्रार्थिनाभिः न व्याकुलीकिप्से
इत्यर्थः ॥ ६ ॥

विलीयमानास्त्वयेव व्योग्नि मेघलदा इव ।

भावा विभान्तु मे शश्वत्कर्मनैर्मलयगामिनः ॥ ७ ॥

विलीयमाना इति । यत एवोङ्गसिताः तत्र त्वयेव क्रमात्कर्म
संस्कारशेषतया विगलन्ते । यथा व्योग्नि मेघलदाः । ते हि तत
एव प्रसृतास्तवैर विलीयन्ते । शश्वत्सदा, क्रयेण नैर्मलयं
शुद्धचिद्रूपत्वं गच्छन्ति तच्छीला इत्यनेन चिदात्मतैव तेषां
तात्त्विकं रूपमिति ध्वनति ॥ ७ ॥

स्वप्रभाप्रसरध्वस्तपयन्तध्वान्तसन्ततिः ।

सन्ततं भातु मे कोऽपि भवमध्याद्रवन्माणिः ॥ ८ ॥

स्वप्रभेति । भवमध्यात् - विश्वस्य मध्यतः । कोऽपीति
शुद्धचिद्रूपः । भवानेव यणिः सर्वाभिलापपूरकत्वान्यम सन्ततम-
च्युत्यानं कुत्या भातु समावेशेन स्फुरतु । स्वप्रभाप्रसरेण निज-
रात्रिपरिस्पन्देन ध्वस्ता पर्यन्ता ध्वान्तसन्ततिरह्यातिप्रद-
त्तियेन ॥ ८ ॥

कां भूमिकां नाधिशेषे किं तत्त्वाद्यन्न ते वपुः ।

श्रान्तस्तेनाप्रयासेन सर्वतस्त्वाम् वाप्नुयाम् ॥ ९ ॥

कायिति । श्रान्त इत्यैप्यभिज्ञातस्वरूपत्वाच्चिरं संसारे खिन्नः ।
तां चिद्रूपमयासेन-ध्यानपूजाद्यायामं विना । सर्वतोऽयतः
कुतश्चिदवाप्नुयाम् समावेशेन स्वीकुर्याम् । यतः कां भूमिकामव-
स्थितिं नाधिशेषे नाधितिष्ठुसि । तद्वाह्नमान्तरं वा वस्तु किं यत्त्व

वपुः स्वरूपं न स्यात् ॥ १ ॥

भवद्भूपरिष्वज्जन्सम्भोगः स्वेच्छयैव मे ।

घटतामियति प्राप्ते किं नाथ न जितं मया ॥ १० ॥

भवदिति । अङ्गपरिष्वज्जः परमसमावेशस्पर्शः । स्वेच्छया न
तु कादाचित्कल्पेन । किं न जितं सर्वोत्कृष्टेन मयैव स्थित-
मितर्थः ॥ १० ॥

प्रकटीभव नान्याभिः प्रार्थनाभिः कदर्थनाः ।

कुर्मस्ते नाथ ताम्यन्तस्त्वामेव मृगयामहे ॥ ११ ॥

प्रकटीति । अन्याभिर्धर्थनाभिर्यात्जाभिः कदर्थनाः व्याकु-
लताः तव चिद्रूपरस्य स्वात्मनः न कुर्मः, यतस्ताम्यन्तो गाहानु-
रागविवशाः त्वमिव चिद्रूपं न त्वन्यं कं चित्, मृगयामहे अन्वि-
ष्यामः, अतः प्रकटीभव प्रकाशस्वेति शिवम् ॥ ११ ॥

इति श्रीमद्बुद्धलेद्याचार्यविगचितस्तोत्रावलौ अध्वविस्फुरणाख्ये
पष्ठे स्तोत्रे श्रीकेमराजविरचिता विवृतिः ॥ ६ ॥

ॐ स्वयानन्दसरस्वति समरसतामेत्य नाथ मम चेतः ।
परिहरतु सकृदियन्तं भेदाधीनं महाऽनर्थम् ॥ १ ॥

त्वयीति । आनन्दसरस्वति हर्षमसुद्रे । समरसतां समावेशकै-
वलयं । सकृदेकवारं । परिहरतु यथा न पुनर्भवतीतर्थः । इयन्तमप-
र्यन्तप ॥ १ ॥

एतन्मम नत्विदमिति रागदेषादि निगडहृदमूले ।
नाथ भवन्मयतैवयप्रत्ययपरशुः पतत्वन्तः ॥ २ ॥

विधुरविजयनामधेयं सप्तमं स्तोत्रम् ।

४२

एतदिति । एतत्मुखं तदेतुरुपं मम अस्तु, इदं तु दुःखं तदे-
तुरुपं मम माभूदिवेवं भेदावग्रहरूपरागदेपाद्यात्मनो निगडस्य-
वन्धनस्य ददेकठिने मूले अन्तर्मिथ्ये । भवन्मयतैक्ये प्रसयः चि-
दैक्यप्रतीतिरेव परयुः कुठारः ॥ २ ॥

गलतु विकल्पकलंकावली समुद्दसतु हदि निर्गलता ।
भगवन्नानन्दरसप्लुताऽस्तु मे चिन्मयी मूर्तिः ॥ ३ ॥

गलत्विति । विकल्पानां भेदप्राधान्यात्कलङ्कता । निर्गलता-
निःशङ्कता स्वातन्त्र्यं । मम चिन्मयी मूर्तिः प्रमातृता आनन्दरस-
प्लुता समावेशानन्दोच्छलिता अस्तु ॥ ३ ॥

रागादिमयभवाण्डक-

लुठितं त्वद्रक्तिभावनाम्बिका तैस्तैः ।

आप्याययतु रसैर्माँ

प्रवृद्धपक्षो यथा भवामि खगः ॥ ४ ॥

रागादीति । रागादिमये भवाण्डके संसारगोलके । लुठितम-
धोधः पतन्ते मां । त्वद्रक्तिभावनैवाम्बिका माता । तैस्तैः परमान-
न्दसारैः रसैराप्याययतु नर्पयतु । यथा प्रवृद्धपक्षः प्रकर्षणासा-
दितव्यात्मिकानक्रियामयस्वात्यपक्षः । खगो निर्मलदिग्गगनगति-
भवामि । अण्डलुठितश्च पक्षी यात्रा रसैराप्यायितः खे गच्छतीति
श्लेषोपमाध्वनिः ॥ ४ ॥

त्वच्चरणभावनाऽमृत-

रससारास्वादनैपुरां लभताम् ।

७

चिन्मिदं निःशेषित-

विषयविषासङ्घावासनाऽवधि मे ॥ ५ ॥

त्वदिति । त्वचरणभावना त्वद्रक्तिचिन्ता, सैवामृतरससारं
उत्कृष्टः आनन्दप्रसरः, तत्र आस्वादे चमत्कारे, नैपुणं वैदग्ध्यं,
मपेदं चिन्तं लभताम् । कीदृशम्—निःशेषितः समाप्तो विषयविषासं-
गवासनानां व्रेयहालाहलव्यसनसंस्काराणामवधिर्मर्यादा येन ॥५॥

त्वद्रक्तिपनदीधितिसंस्पर्शवशान्ममैव दूरतरम् ।

चेतोमणिर्विमुच्चतु रागादिकतस्त्रन्हिकणान् ॥६॥

त्वदिति । मम चेतोमणिरौचिद्याचिन्तमूर्यकान्तरबं, त्वद्र-
क्तिपनदीधितिसंस्पर्शवशाद्रवत्समावेशमूर्यकरासङ्गाव, रागा-
दिकानेव तमवन्हिकणान् द्रुपद्यक्यान् स्फुलिङ्गान्, दूरतर-
मयर्थं, मुच्चतु जहातु ॥ ६ ॥

तस्मिन्पदे भवत्तं सततमुपश्लोकयेयमत्युच्चैः ।

हरिहर्यश्वविरिश्वा अपि यत्र वहिः प्रतीक्षन्ते ॥७॥

तस्मिन्निति । तस्मिन्मत्युच्चैः पदे परशक्तिमार्गे त्वामुपश्लो-
कयेयं श्लोकैः स्लोकैः सम्यक् परामृशेयम् । हर्यश्वः इन्द्रः । वहिः
प्रतीक्षन्ते । लिप्मवोऽपि वार्तानिभिज्ञा इति यावत् ॥ ७ ॥

भक्तिमदजनितविश्रम-

वशेन पश्येयमविकलं करणैः ।

शिवमयमखिलं लोकं

क्रियाश्च पूजामयीः सकलाः ॥ ८ ॥

भक्तीति । भक्तिपदेन सप्तावेशप्रहर्षेण जनितो यो विभ्रमो =
लोकोचरो विलासस्तद्ग्रोन । करणैश्चक्षुरादिभिः । अविकलं पूर्णं
कृत्वा । करणप्रसरात्मनि व्युत्थानेऽपि श्रीभैरवीयमुद्राप्रवेशयुक्त्या
समाविष्ट एव भूत्वाऽस्थिलं लोकं विश्वं लोकं शिवमयं, क्रियाश्च
वाद्यानःकायव्यापृतीः सकलाः पूजामयीश्चन्ययस्वरूपोङ्गास-
रूपाः पश्येयम् ॥ ८ ॥

मामकमनोगृहीत-

त्वद्वक्तिकुलाङ्गनाऽणिमादिसुतान् ।

सूत्वा सुवद्वमूला

ममेति बुद्धिं दृढीकुरुताम् ॥ ९ ॥

मामक इति । मामकेन मनसा गृहीता प्राणेशत्वेन स्वीकृता
येयं भक्तिरेव अतिस्पृहणीयत्वात्सर्वजनागोचरत्वाच्च कुलाङ्ग-
ना पवी, अथ च आगमभाष्या कुलेश्वरीरूपा । सा आणिमादीनेव
सुतान् सूत्वा, अन्तः स्थितानेव अभिन्यक्ति नीत्वा, महाव्याप्त्या
सुस्फुटत्वा परामृश्य, सुषु पद्ममूला प्रसूढा सती, मम
इयदिव्यं न तु अन्यस्योते बुद्धिं दृढीकुरुतां प्रसूर्धं नयतु ।
अत्र च अमेदसारा अणिमादयोऽभिप्रेताः । तथाहि चित्पद एव
स चान्तर्भाववशमत्वादणिया । व्यापकत्वान्महिमा । भेदमयगौरवा-
भावाङ्गियमा । विश्रान्तिश्यानत्वात्प्राप्तिः । विश्वैचित्यग्रहणा-
त्मैकाम्यं । अखण्डतत्वादीशित्वं । सर्वसहत्वाद्यत्रकामावसाधित्वं
च । सत्यतः परिपूर्णतया विद्यते, अन्यत्र तु त्वत्प्रसादादतिपरिमित
मितिकृत्वा पूर्णमेवात्र तदभिहितं, न त्वन्यत, पूर्णत्वेन नैराका
ह्यात् । “आसतां तावदन्यानि दैन्यानी”त्युक्ते व्याघातप्र-

सङ्गाच । एवमुत्तरत्रापि स्मर्तव्यमिति शिवम् ॥ ९ ॥

इति श्रीमदाचार्योत्पलविरचितायां स्तोत्रावलै विधुरविजय-
नामधेये सप्तमस्तोत्रे श्रीक्षेमराजकृता विद्युति ॥

ॐ यः प्रसादलव ईश्वरस्थितो
या च भक्तिरिव मासुपेयुषी ।
तौ परस्परसमन्वितौ कदा
तादृशे वपुषि रुद्धिमेष्यतः ॥ ९ ॥

यद्यति । मायाकालुष्योपशान्त्या चितो नैर्यलयं प्रसादः ।
तस्य लवः अल्पता । पूर्णतायां तु देहापगमाच्छबैव । इश्वर इति
सप्तम्यनन्यभावे । इश्वर एव स्थितैश्यर्थः स एव हि चिद्रूपः
तथा स्वयमेव प्रसीदति भक्तिप्रसादात् । ईश्वरस्य रूपोपमाच्य-
ञ्चत्वप । इवशब्दो भक्तेः परिमिततामाह । काष्ठाप्राप्ता द्वसी
मोक्षास्त्वादपव्ययेव । उपेयुषी उपगतवती । तौ भक्तिप्रसादौ परस्परं
सम्यगनित्यतौ तरुणाविव भ्रमनिर्भरतया स्वानुरूप्येण सम्बद्धौ ।
तादृशे वपुषीति परानन्दघनतैकमये पूर्णे स्वरूपे । रुद्धि
विश्रान्तिम् ॥ १ ॥

* रुद्धार्थस्वयमेव प्रतिभाति वथा-कुलाह्नायां कुलपत्यां सत्यां पत्न्यां एव वद्यां
जातायां वथा परयुमेभावा इवत्तरा भवति तथा स्वभावतो न तु नविच्छया प्रसूतागिना-
रिकायां भवत्यां सम चेतयोः मगता छुरडा भवतु सम मना सि तत्र भवितः परां स्थिरतों
लभतानिति यावत् । अस्य पवास्य भक्तिशब्देष्व तात्पर्यमिति शिवम् ॥

+ यः प्रसादकणो नविष्टव्यक ईश्वरे स्थितः । ईश्वरप्रसादकणिकां विनाशात्पीयस्वा-
भवि भक्तेऽसम्यवान् । या च भन्ति॒र्य, अपूर्णत्वात् भत्त्याभासो, नवि॑ स्थिता । ईश्वर-
प्रसादकणिकैव नाणमन्तिकर्षेण या मां प्राप्तवतीत्यर्थः । ते तुम् प्रसादभवतो परस्परं यज्ञ-
यन्त्यै कदा पूर्णप्रकृपनाभान्, परमानन्दकवपुषि वरिणिं गामिष्यते दृति स्वदेशर्थः ॥

अलौकिकोद्वलनार्थमण्मं स्तोत्रम् ।

५३

त्वत्प्रभुत्वपरिचर्चणजन्मा

कोप्युदेतु परिपोपरसोऽन्तः ।

सर्वकालमिह मे परमस्तु

ज्ञानयोगमहिमादि विदूरे ॥ २ ॥

त्वदिति । त्वत्प्रभुत्वस्य त्वत्स्वामिकत्वस्य “गर्जामि बतेति”
मागुकश्लोकयुक्त्या यत्परिचर्चणं ततो जन्म यस्य । मम
कोप्यलौकिकः परितोपरस आनन्दप्रसरः । इहेति जगति ।
सर्वकालं व्युथानावसरे ऽपि । परं केवलमुदेतु उल्लम्भतु । ज्ञानं-
विष्वमयस्वात्मप्रतिपत्तिः । योगस्तत्तद्विषिकालाभः । तयोर्भाइमा-
पकर्षः । आदिपदात्तिसद्युदयरूपः फलम् ॥ २ ॥

लोकवद्ववतु मे विषयेषु

स्फीत एव भगवन्परितर्षः ।

केवलं तव शरीरतयैतान्

लोकयेयमहमस्तविकल्पः ॥ ३ ॥

लोकवदिति । महार्थमुद्रामुद्रितस्योक्तिः । हे भगवन् मम
लोकस्येव विषयेषु रूपादिषु स्फीतो वहल एव परितर्षः
स्मृहयालुता अस्तु । किं तु एतान्विषयानां अस्तविकल्पो
गलितभेदप्रतिपत्तिः सन्, तव चिदात्मनः शरीरतया अहंता-
सारत्वेन, लोकयेयं पश्येयम् ॥ ३ ॥

देहभूमिषु तथा मनसि त्वं

प्राणवर्त्मनि च भेदमुपेते ।

संविदः पथिषु तेषु च तेन

स्वात्मना मम भव स्फुटरूपः ॥ ४ ॥

देहभूमिषु इति जरामरणाववस्थामु । मनसि कल्पनासारे ।
प्राणवर्त्मनिदुःखमुखादिस्पर्शमये । संविदः पथिषु नीलादिङ्गानेषु ।
तेषु इति विचित्रेषु । भेदमुपेते इति नपुंसकज्ञेषः । सर्वस्मन्नस्मि-
न्नभिहिते प्रकारे भेदमये सतीति यावत् । तेनेति-स्वात्मनि
चपत्कृतेन । चिदनेन स्वात्मना = स्वरूपेण । मम स्फुटरूपः
स्वप्राधान्येन स्फुरन् भव ॥ ४ ॥

निजनिजेषु पदेषु पतन्त्विमाः

करणवृत्तय उल्लसिता मम ।

क्षणमपीश मनागपि मैव भृत्

त्वदविभेदरसकृतिसाहसम् ॥ ५ ॥

निजेति । इमाः मम करणवृत्तय अल्लुरादिसंविदेष्यः । उल्ल-
सिता: अलौकिकेन निजौजसा सोल्लासाः । स्वेषु स्वेषु रूपादिषु
विषयेषु प्रसरन्तु । त्वदविभेदरसकृतिः समावेशन्युतिः मैव
साहसमेविमृश्यकारिता मैवाभृत् । सर्वत्र विषयेषु परि-
तर्पः आकाङ्क्षा । इह तु तत्र संविदान्प्रसर इति विशेषः ॥ ५ ॥

लघुमस्त्रगासिताच्छशीतलं

भवदावेशवशेन भावयन् ।

वपुरग्निलपदार्थपञ्चते-

व्यवहारान्तिवर्तयेय तान् ॥ ६ ॥

लिखिति । भवदावेशवशेन मार्ययगुरुत्वहान्योऽलघु,
सुखस्पर्शत्वान्मस्त्रणं, प्रकाशघनत्वात्सितं, अच्छं शीतलं चेति
प्राग्वत, भावयन् सम्पादयन्, निखिलायाः पदार्थपद्मतःः मातृ-
पेयराशेः सम्बन्धिनो व्यवहारान् लौकिकान् परिस्पन्दान्,
अतिवर्तयेय निवर्तयेय ॥ ६ ॥

विकसतु स्ववपुर्भवदात्मकं

समुपयान्तु जगन्ति ममाङ्गताम् ।

ब्रजतु सर्वमिदं द्वयवलिंगतं

स्मृतिपथोपगमेष्यनुपार्थ्यताम् ॥ ७ ॥

विकसत्विति । स्वं चिन्मयं भवदात्मकं, वषुः स्वरूपं, विक-
सतु । अत एव जगन्ति धरादिसदाशिवान्तानि । मम अङ्गता-
मभिन्नता, सम्यक् अपुनरुत्थानेनोपयान्तु । ततश्च सर्वं द्वयवलिंगतं
भेदविजृम्भितं, स्मृतिपथोपगमे अनुपार्थ्यतां स्मृतेविषयतां,
ब्रजतु ॥ ७ ॥

समुदियादपि तादृशतावका-

ननविलोक्यपरामृतसंझवः ।

मम घटेत यथा भवद्वया-

प्रथनघोरदरीपरिपूरणाम् ॥ ८ ॥

समुदियादिति । भवद्वयाप्रथनं चिदैक्याप्रथा, सैव घोरा
द्वृष्ण्यरा संसारभयपदा दरी खदा, तस्याः परिपूरणम् चिदै-
क्यसाक्षात्कारः, मम यथा घटेत तथा तादृशं, परमानन्दनदी-
प्रसरहेतुः यत्तावक्याननं शैवीमुखमियादि स्थिता परशक्ति-

रूपं, तेन यो विलोको, विलोकने अनुग्रहः, तस्य वा विलोकः स्मरणं, स एव परामृतसंपुष्वः परस्परशरसौयोऽपि समुदियादिति रुद्रशक्तिसमावेशप्रकर्षमात्रास्ते ॥ ८ ॥

अपि कदा चन तावकसङ्गमा-

उमृतकणाच्छुरणोन तनीयसा ।
सकललोकसुखेषु पराञ्जुखो

न भवितास्म्युभयच्युत एव किम् ॥ ९ ॥

अपीति । तावकसङ्गमस्त्वत्समावेश एवामृतकणाच्छुरणं सुधार्णीकराप्नुवाः । तनीयसा उपसरन्निर्मलस्वरूपेण । सकलेषु लौकिकेषु सुखेषु, “सर्वं दुःखं विवेकिन” इति स्थित्या हेयेष्वपि परामृताच्छुरितत्वात्पराञ्जुखो न भवितास्मि । संमुख एव भविष्यामि । कीटक्—उभयस्माहैताच्युत एव, हेयोपादेयहान्या सर्वमेष्टेन पश्यन्नितर्थः * ॥ ९ ॥

* नेष्टं व्याख्या विचारकाणां हृष्टं गच्छति । तथाहि श्रीकिळसुखेषु सम्मुखीभागो नेष्टेते विवाचेष्टापरमामृतकाणविषयनाऽपि । ताहशप्रवृत्ते पाकृतजनस्त्वय स्वभावादैक्षण्यात् । न “व्याख्याकां द्विते रुदः, तस्य निर्दिष्टवस्तुच्युतबोधकरप्यात्, तेतदाकृत्य च विद्यालिंगरक्षणित्यित्यप्यज्ञवोधेन प्रसिद्धत्वात् । “दमयस्माहैताच्युत” हस्ति विशेषणं एव निरस्तेषुतर्थेन मुखेष्टेव कथित्यवपि सहृदाते, च्युत इति विशेषणस्यैतमप्यात्पतित एव प्रयोगीचित्यात्, विपूनैष्टेव परमपदारुदे प्रयोगायोगाच । काकी किमिति वद्यत्वं पद्यान्ते पदित्यस्यापेक्षा च ददद्यते । कोऽर्थस्त्वाऽपि पद्यस्यास्येत्याकाङ्क्षा-वाचुच्यते । परमशिवेदयप्यानानन्दविष्णितुम्भलयुक्तामस्य भक्तस्य स्तोत्रकृतो व्युत्प्य-नदशायां विषयसुखलैषच्छुर्याऽपि कथित्यच्छुरप्रव्यया संप्यानस्य विलिपितमेतत् । तावकसङ्गम एव त्वदसमविश एवाऽमृतं, तत्काणस्य तनोद्यसाऽपि आच्छुरेण सूर्वम-पात्यभुक्षणेन तृप्ताभ्युत्तिशेषः । अपि कदाचन लकलनाकसुखेषु पराह्नसुखो न भवितास्मि कि, सकलेष्टविकसुखानि कशाच्चिह्नहास्यामि किमतशतम्भोक्तव्यम् नेष्टं ज्ञानगम्भ त्रिविषयमिति हते तत्र वैराग्यमात्रं । मात्रादुःखायनोकाङ्क्षविश्वास-प्रसिद्धावि (१४) । सम्प्रवक्त्र कीटकः ज्ञानमार्गात् लौकिकपद्याच्छुरेण एवाति शिवम् ।

अलौकिकोद्वलनालयमष्टमं स्तोत्रम् ।

५७

सततमेव भवच्चरणाम्बुजा-
करचरस्य हि हंसवरस्य मे ।

उपरि मूलतलादपि चान्तरा-

दुपनमत्वज भक्तिमृणालिका ॥ १० ॥

सततमिति । मम हंसवरस्य भेदभिदयोः हानसमादान-
धर्मिणो, व्याख्यातदशा सततमेव भवच्चरणाम्बुजमाकर-उत्प-
त्तिस्थानं पराशक्तिभूस्तत्र विचारिणः । भक्तिरेव मृणालिका
विसाङ्गुरः । उपनमतु उपभोग्यमस्तु । उपरीखादि प्रवेशमध्य-
विश्रान्तिभूमिभ्यः सर्वाभ्य एवेतर्थः । हंस आत्मा ॥ १० ॥

उपयान्तु विभो समस्तवस्तु-

न्यपिचिन्ताविषयं दृशः पदं च ।

मम दर्शनचिन्तनप्रकाशा-

मृतसाराणि परं परिस्फुरन्तु ॥ ११ ॥

उपयान्तु इति । चिन्ताविषयं कल्पन्ताप । दृशः पदं साक्षा-
त्कार्यत्वाद । दर्शनचिन्तनयोरविकल्पसविकल्पयोः । प्रकाशा-
मृतं वौधरसायनमेव सारमुत्कृष्टं रूपं येषां । तानि हेयोपादेय-
कलङ्करन्यानि समस्तानि वस्त्रनि । परं केवलं । परितः सम-
न्ताद स्फुरन्तु ॥ ११ ॥

परमेश्वर तेषु तेषु कृच्छ्रे-

प्वपि नामोपनमत्स्वहं भवेयम् ।

न परं गतभीस्त्वदङ्गसङ्गादु-

पजाताधिकसम्मदोऽपि यावत् ॥ १२ ॥

परमेष्वेरति । कृच्छ्रेषु केवलेषु केवलमहं गतभीः सक्त-
भयस्त्वदद्वसद्वात् सद्वशक्तिसमावेशात्, यावदुपजातः अधिकः
प्रकृष्टः सम्मदो हर्षो यस्य तादगपि भवेयम् । अधिकशब्दस्या-
यमाशयः । यद् तत्त्वात् खण्डप्युदितेष्वविलुप्तस्थितिः ॥ १३ ॥

भवदात्मनि विश्वमुम्भितं

यद्वतैवाऽपि वहिः प्रकाश्यते तत् ।

इति यदृढनिश्चयोपजुषं

तदिदानीं स्फुटमेव भासताम् ॥ १३ ॥

भवदिति । यद्विश्वं व्योमकलातः कालानलान्तं भवदा-
त्मनि उम्भितं त्वचित्मूलप्राप्तं, तद्वतैव न तु अन्येन । वहिरिति
तत्पात्रपेक्षया वादत्वेन प्रकाश्यते । अपिशब्दो वहिः प्रकाश-
नेऽपि अन्तः प्रकाशाविरहमाह । इति यदस्तु वाक्यार्थरूपं
हठेन निश्चयेन उप आत्मसमीपे, जुषं प्रीत्या सेवितं समावेशोना-
स्त्रादितं, तदिदानीमिति व्युत्थानेऽपि, स्फुटमेव भासताम् प्रत्य-
क्षीभवतु इति शिवम् ॥ १३ ॥

इति श्रीमद्वत्पलदेवाचार्यविरचितस्तोत्रावल्यावलौकिकोद्गुल
ननामाष्टमस्तोत्रं श्रीक्षेमराजकृताविवृतिः ॥

**ॐ तत्सत् । कदा नवरसाद्र्द्द्व-
सम्भोगास्वादनोत्सुकम् ।**

प्रवत्तेत विहायान्यन्-

मम त्वत्स्पर्शने मनः ॥ १ ॥

कदेति । नवरसेन नृतनभक्तिप्रसरेण, आद्र्द्द्वः सातिशायं
सप्तहणीयो यः समावेशात्मा सम्भोगः, तदास्वादे उत्सुकं

सोत्कण्ठं, पम मनः, अन्यत कल्पनाजालं, विहाय त्वत्स्पर्शेने
पर्वते त्वत्समावेशमयं भवेत् ॥ १ ॥

त्वदेकरक्तस्त्वत्पादपूजामात्रमहाधनः ।

कदा साक्षात्करिष्यामि भवन्तमयमुत्सुकः ॥ २ ॥

त्वदिति । त्वर्येवैकत्र न तु विभूतिषु रक्तः, अत एव
त्वत्पादपूजामात्रं त्वन्मरीचिसपर्येवं महत् स्फीतं धनं यस्य ।
“प्रमा समासोत्सव” मितिस्थिता क्षणमात्रमपि व्युत्थानमस-
हमानः उत्सुकः सन् कदा त्वां साक्षात्करिष्यामि ॥ २ ॥

गाढानुरागवशतो

निरपेक्षीभूतमानसोऽस्मि कदा ।
पटपटितिविघटिताखिल-

महार्गलस्त्वामुपेष्यामि ॥ ३ ॥

गाढेति । निरपेक्षीभूतमुच्चारकरणध्यानाद्यन्तर्षुखं तत्सर्वं
परिहरत् पानसं यस्य स तथाविधः । कदा त्वामुपेष्यामि
ऐकध्येन प्राप्स्यामि । कीदृक्—पटपट इति विघटितानि
क्षटिति त्रुटितानि, अखिलानि मायीयान्यर्गलानि अविद्यादिपा-
शा यस्य । पटपटितीत्याशुक्त्या अपुनरुत्थानं त्रुटितपाशा-
न्तरसाधर्म्यमुक्तप् ॥ ३ ॥

स्वसंवित्सारहृदयाधिष्ठानाः सर्वदेवताः ।

कदा नाथ वशीकुर्यां भवद्वक्तिप्रभावतः ॥ ४ ॥

स्वसंविदिति । स्वसंवित्सारं प्रकाशविमर्शात्मकं हृदयमधि-
ष्टानयोश्रयो यासान्ताः, सर्वाः ब्राह्मणादिकाः देवताः, “या-
भिःशक्तिवक्त्स्य भोग्यतां गत” इति स्थिता पश्चवः पाशिताः ।

ताः कदा भवद्वक्तेः समावेशात्मनः प्रभावाद्रशीकुर्या तच्चक्रै-
न्वर्यं प्राप्नुयामिति यावत् ॥ ४ ॥

कदा मे स्याद्विभो भूरि भत्त्याऽनन्दरसोत्सवः ।
यदा ॥ लोकसुखाऽनन्दी पृथग्नामापि लप्स्यते ॥ ५ ॥

कदेति । भूरि पभूतः । उत्सवोत्त्या अतिस्पृहणीयत्वात्तदे-
कव्यग्रमात्मानमाशास्ते । पृथग्नामेयनेन परं सामरस्य मूच-
यति ॥ ६ ॥

ईश्वरमभयमुदारं

पूर्णमकारणमपन्हुतात्मानम् ।

सहस्राऽभिज्ञाय कदा

स्वामिजनं लज्जयिष्यामि ॥ ६ ॥

ईश्वरमिति । अजोपविभूत्यास्पदत्वादीश्वरम् । अप्रतियो-
गित्वादभयम् । सर्वप्रदत्वादुदारम् । निराकाङ्गत्वात्पूर्णम् ।
नियत्वादकारणम् । अथ च अकारणं निनिमित्तमेव जगद्रप-
ताग्रहणे स्वरूपगोपनसारत्वादपन्हुतात्मानम् । यो हि अनीश्व-
रादिरूपः स गोपायतामात्माने भगवांस्तु नैव । अथ च गोपि-
तात्मैवेति । इदं स्वामिजनं निजप्रभुं, सहसेति शाम्भवावेशयु-
त्त्या, कदाऽभिज्ञाय साक्षात्कृत, लज्जयिष्यामि । अपन्हुतिप्रधा-
नतद्रूपगुणीकारेण पूर्णचिदेकरूपतयेव प्रथेयेतर्थः ॥ ६ ॥

कदा कामपि तां नाथ तव वल्लभतामिश्याम् ।

यथा मां प्रति न कापि युक्तं ते स्यात्पलायितुम् ॥ ७ ॥

कदेति । तव वल्लभतामित्युत्त्या इदमाह—पय तावदत्यन्त-
वल्लभोमि, तव तु अहमलौकिकभक्तिप्रकर्षात्कदा कामप्य-

मामान्यां प्रसादपात्रतां प्राप्नुयां यया वद्धभतया मां प्रीत
मदा आभिमुख्येन तव न कापि पलायितुं स्वात्मानं गोपायि-
तुं युक्तं स्याव । सततेवान्तराविद्य तिष्ठेरिस्यर्थः ॥ ७ ॥

तत्त्वतोऽशेषजन्तुनां भवत्पूजामयात्मनाम् ।
दृष्ट्याऽनुमोदितरसाऽऽङ्गावितः स्यां कदा विभो ॥८

तत्वत इति । सर्वे जन्तवः परमार्थतो यत्किञ्चित्कुर्वाणाः
स्वात्मदेवताविश्रान्तिसारभवत्पूजामयाः । एतेषां सम्बन्ध-
न्या तत्वतो दृष्ट्या, त्वदनुग्रहमहिमोक्तेन स्वात्मप्रसभिङ्गानेन
हेतुना, तेरेवानुमोदितः क्ष्लायितो यो रसो भक्त्यानन्दमसर-
स्तेन आप्नावितो व्यासः कदा स्याम् । तत्त्वत इत्यावृद्धा यो-
ज्यम् । अथ वा अशेषजन्तुनामिति कर्मणि पष्टी । ततश्चायम-
र्थः । कदा अशेषजन्तुन् तत्त्वतो भवत्पूजामयान् दृष्ट्या अनुमो-
दनरसेन आनन्दमसरेणाप्नावितः स्यामिति । अत्रानुमोदित
इति भावेक्तः । उभयत्रापि व्याख्याने मत्समः सर्वोस्त्वत्वाश-
सातात्पर्यम् ॥ ८ ॥

ज्ञानस्य परमा भूमिर्योगस्य परमा दशा ।
त्वद्रक्षिर्या विभो कर्हि पूर्णा मे स्यात्तदर्थिता ॥९॥

ज्ञानस्येति । सर्वशास्त्रेषु ज्ञानं मुक्तिहेतुत्वेनोक्तं, मुक्तेश्च
समावेशसततत्वत्यैव व्यवस्थापनात्, तद्रूपा या भक्तिः ज्ञानस्य
परमा भूः । “योगमेकत्वमिच्छन्ति वस्तुनोऽन्येन वस्तुने” ला-
गमलक्षितस्य विचित्रसमावेशात्मनो योगस्य परचैतन्यभैरवैक्या-
पत्तिरूपा दशा च या त्वद्रक्षिः, तदर्थिता कदा कर्हि पूर्णा
कृतकृत्या स्याव ॥ ९ ॥

सहसैवासाद्य कदा गाढमवष्टभ्य हर्षविवशोऽहम्
त्वच्चरणवरनिधानं सर्वस्य प्रकटयिष्यामि ॥१०॥

सहसैवेति । इटिति प्रतिभाविकासेन, आसाद्य आसमन्ताव श्वात्मसम्भोगपात्रीकृत्य, तथा गाढमवष्टभ्य व्युत्थानपरिक्षयार्थं प्रयत्नेनात्मीकृत्य, तत एव हर्षविवशः परमानन्दनिर्भरोऽहं, कदा त्वच्चरणवरनिधानं समस्तसम्पन्मयं भवत्परशक्तिनिर्भिं, सर्वस्य प्रकटयिष्यामि, छन्नतयान्तःस्थितमपि सूचितोपदेशयुत्था उन्मुद्रयिष्यामि । परप्रतिभावलम्यवावष्टम्भपूर्वमनुग्रहावलोकनादिकं यत्समावेशासंक्रमोपदेशे तत्त्वं, तत्परमसर्वानुग्रहसमर्थं स्यादित्यर्थः । अनेन स्वात्मनः पूर्णत्वाद्विश्वजनानुजिष्ठापरतां स्ववयति ॥१०॥

परितः प्रसरञ्जुहृत्वदालोकमयः कदा ।

स्यां यथेश न किञ्चिन्मे मायाच्छायाविलं भवेत् ॥११॥

परित इति । परितः समन्ताव शुद्धोऽद्वयरूपो यस्त्वदालोकश्चित्प्रकाशः तन्मयः कदा स्याम् । यथा मायाच्छायाविलमदयारूपातिकुदरं मम न किञ्चिद्वेव न किञ्चिन्निष्येत । छायाशब्देन मायाविलस्यावास्तवतामाह । मायाच्छाययाऽविलं कलुं न किञ्चिदिति वा योजयम् ॥११॥

आत्मसाकृतनिःशेषमरणलो निर्विषेक्षकः ।

कदा भवेयं भगवंस्त्वद्वक्तगणनायकः ॥१२॥

आत्मेति । आत्मसाकृतनिः चिदेकध्यमापितानि निःशेषाणि सदाशिवादिशिखन्तानि मण्डलानि सुवनानि येन । निर्विषेक्षकः अद्विनीयः । त्वद्वक्तगणनायकः प्रधानं कदा स्याम् ॥१२॥

नाथ लोकाभिमानानामपूर्वं त्वं निवन्धनम् ।

महाभिमानः कर्हि स्यां त्वद्रक्षिरसपूरितः ॥१३॥

नाथेति । “स्तष्टास्मि स्थापयितास्मि संहर्तास्मि तथा पण्डितः शुरो यज्ञवानस्मि” इति नानाविधानां रुद्रक्षेत्रज्ञाभिमानानां त्वमेव चिद्रपो निवन्धनं कारणम् । अपूर्वं निर्निमित्तं कृत्वा स्वस्वातन्त्र्येणैवेति यावत् । वस्तुतो हि त्वैव सर्वकर्तृत्वात्र ब्रह्मादीनां स्त्रृत्वादि न वा पाण्डित्यादि कस्य चित् । केवलं त्वमेव तत्र तत्र तथाभिमानसुत्थापयसि । यथा चैवं तथा कर्हि कदा त्वदिच्छात एव महाभिमानो विश्वात्मा चिदानन्दघनः शिव एवास्मीति हृषीत्साहावष्टुभो भक्तिरसेन पूरितो व्यासः स्याम् । भक्तिरसपूरित इति ब्रदतो ऽयमाशयः यदासादित्यमहाभिमानस्यापि समावेशास्वादमयः प्रभुविषये दासभाव एवोचितः ॥ १३ ॥

अशेषविषयाशून्यश्रीसमाश्लेषसुस्थितः ।

शरीयमिव शीताङ्गिकुशेशययुगे कदा ॥१४॥

अशेषेति । शीताङ्गिकमलयुगे प्राग्वत शरीयं विश्राम्याम् कीहक्—अशेषविषयाशून्या विश्वनिर्भरा येयं श्रीर्भक्तिलक्ष्मीः तत्कृतेन समाश्लेषेण हृषीवष्टुभेन सुस्थितः । काव्यार्थः स्पष्टः ॥१४॥

भज्यासवसमृद्धायास्त्वत्पूजाभोगसम्पदः ।

कदा पारं गमिष्यामि भविष्यामि कदा कृती ॥१५॥

भज्यासवेति भज्यासवेन सेवारसेन, समृद्धा स्फीता या त्वत्पूजाभोगसम्पदत् समावेशविश्रान्तिश्रीः, तस्याः पारं प्रान्तकोटि कदा गमिष्यामि, अत एव कदा कृतार्थः स्याम् ॥१५॥

आनन्दवाष्पपूर-

स्खलितपरिभ्रान्तगद्गदाक्रन्दः ।

हासेल्लसितवदन-

स्त्वत्स्पर्शरसं कदा ॥५४॥ स्थामि ॥ १६ ॥

आनन्देति । चिरब्युत्थानान्तरितां समावेशादशभेदाकाङ्क्षति । आनन्दवाष्पपूरेण अन्तः समावेशाहर्षविशेशविसरदश्चुम्भन्तव्या, स्खलितः अस्थानप्रतिहतः, परिभ्रान्तश्चिरमनुरणन, गद्गदः अस्पष्टाक्षरः, आक्रन्दो महानारचो यस्य । हासेन विकासेनोङ्गसितं वदनं शक्तिमार्गो यस्य । अत एव हासेनोङ्गसितं व्यातं शोभितं च वक्तं यस्य ॥ १६ ॥

पशुजनस्मानवृत्तामवधूय दशामिमां कदा शम्भो ।
आसादयेय तावकभक्तोचितमात्मनो रूपम् ॥ १७ ॥

पश्विति । व्युत्थानप्रतितभेदपर्यामिमामिति स्फुटं भान्ती दशामवधूय निवार्य, अथव समावेशप्रसरत्सर्वाङ्गावधूननेनाभिभूय, तावकभक्तोचितं निरोदितपरमानन्दप्रयमात्मनो, न तु अन्यस्य कस्यचिद्, रूपं स्वरूपं, कदा आसादयेय चपत्कुर्याम ॥ १७ ॥

लघ्वाऽणिमादिसिद्धि-

विगलितसकलोपतापसन्त्रासः ।

त्वद्दक्षिरसायनपान-

कीडानिष्ठः कदा ॥५५सीय ॥ १८ ॥

लघ्वेति । अणिमादिसिद्धिः प्राग्वदभेदपर्याम । अत एव विगलितः ज्ञान्त उपतापः सन्त्रासश्च यस्य । ब्रह्मादीनान्तु

अधिक्षेदमङ्गाख्यं दरामं स्तोत्रम् ।

३५

भेदस्याणमादियोगेऽपि मरणादित्रासस्यावश्यंभावाद् । तथा-
भूतोऽपि त्वद्भूत्यमृतपानप्रयोदपरः स्पाय ॥ १८ ॥

नाथ कदा स तथाविधि

आक्रन्दो मम समुच्चरेद्वाचि ।

यत्समनन्तरमेव

स्फुरति पुरस्तावकी मूर्तिं ॥ १६ ॥

नाथेति । चिरव्युत्थितस्योक्तिः । स तथाविधि इति वक्तु-
मशक्षः । आक्रन्दो महानादः समुच्चरेव स्वयमेवोऽल्लसेव ।
स्फुरति समावेशेन दीप्त्यते मूर्तिः स्वयम् ॥ १९ ॥

गाढगाढभवद्विसरोजा-

लिङ्गुनव्यसनतत्परचेताः ।

वस्त्ववस्त्वदमयद्रत एव

त्वां कदा समवलोकयितास्मि ॥ २० ॥

गाढेति । वीप्तया व्यसनतत्परशब्दाभ्यां च भक्तिप्रकर्ष-
वैवश्यमाह । वस्त्ववस्त्वदमिति भावाभावरूपं विश्वम्, अयत्न
एव ध्यानमपादि विना, त्वामपि त्वद्रूपं सम्यक् तस्वतोऽवलो-
कयितास्मि द्रष्ट्यायि इति शिवम् ॥ २० ॥

इति श्रीमद्गुरुदेवाचार्यविरचितस्तोत्रायलौ स्वातन्त्र्यविभयना-

मध्ये नवमे स्तोत्रे श्रीक्षेमराजकृता विवृतिः ॥ ९ ॥

ॐ न सोढग्यमवद्यं ते जगदेकप्रभोरिदम् ।

माहेश्वराश्च लोकानामितरेषां समाश्वयत ॥ १ ॥

नेति । माहेश्वरः विश्वेश्वरस्वरूपसमाविष्टः, इतरेषां भेद-

यथाना ग्रस्मादीनां समा इति इदं ते तव न सोहव्यं त्वयैवैतत्र
सप्तते स्वभावसिद्धेमैतत् । यतस्त्वेमैवैकः अद्वितीयो जगतः
मधुः । चकारौ विरोधेहेतुमाहतुः । इतरेषां लोकानां समा इति
तव न सोहुं युक्तमित्यन्ये ॥ १ ॥

ये सदैवानुरागेण भवत्पादानुगामिनः ।

यत्र तत्र गता भोगांस्ते कांश्चिदुपभुजते ॥ २ ॥

य इति । अनुरागेण आसत्त्या, येत्वन्मरीचिसंबद्धास्ते यत्र
तत्रेति सर्वाचस्यास्थिताः कांश्चित्परानन्दमयान्भोगानुपभुजते ॥ २ ॥

भर्ता कालान्तको यत्र भवांस्तत्र कुतो रुजः ।

तत्र चेतरभोगाशा का लक्ष्मीर्यत्र तावकी ॥ ३ ॥

भर्तेति । कालान्तक इत्येन यहाकालसञ्चार्यमाणाः सर्वा
रुजः कालग्रासिनि प्रभौ सति कुतः । मूलोच्छेदान्त्रिव भवन्तीख-
र्थः । इतरभोगाशा सदाशिवादिपदलक्ष्मीसपृष्ठा न का चित्
यत्र, भेदस्य ग्रस्तत्वात् । लक्ष्मीरद्वयप्रकाशसम्पद ॥ ३ ॥

क्षणमात्रसुखेनापि विभुयेनापि लभ्यसे ।

तदैव सर्वः कालोऽस्य त्वदानन्देन पूर्यते ॥ ४ ॥

क्षणमात्रेति । येन भक्तेन क्षणमात्रेण समावेशस्पन्देन
हेतुना उपि त्वं लभ्यसे, अस्य भक्तस्य त्वया तदैवावसरे सर्वः
कालो व्युत्थानदशाभाव्यपि आनन्देन पूर्यते । अकालकलित
चिदानन्दस्वरूपानुपवेशेन तन्मयीक्रियते । उत्तरकालश्च तत्सं-
स्कारेणाप्नाव्यते । विभुः स्वापि व्यापकश्च ॥ ४ ॥

आनन्दरसविन्दुस्ते चन्द्रमा गतितो भुवि ।

सूर्यस्तथा ते प्रमृतः संहारी तेजसः कणः ॥ ५ ॥

वर्णि यामस्तृतीयाय नेत्रायास्मै तव वि(प्र)भो ।
अलौकिकस्य कस्यापि माहात्म्यस्यैकलक्ष्मणे॥६॥

आनन्देति । ते तव, भुवि अग्नीषोमात्मकमध्यशक्तिमार्गे,
आनन्दरसविन्दुर्यः स एवाहूदकारित्वाच्चन्द्रमाः । गलितो द्रुतस्व
भावः । विन्दुश्चन्द्रमाश्च गलितः । मनः प्रमेयराशिसहितं तत्रैव विली-
ने । तथा तत्रैव संहारी भेदग्रासी, तेजसः कणः परमाग्निस्फुलिङ्गो
यः स एव प्रकाशकत्वतमोपहत्वादेः सूर्यः प्रसृतः । सूर्यश्च प्राणे
विलीनः । द्रावितसोमसूर्याहि परा शक्तिभूमिः । अस्मै शक्ति
स्पाय नेत्राय वर्णि यामः । अपि च भुवि यश्चन्द्रमाः स त्वदीय
आनन्दविन्दुः गलितः सुतः, सूर्यश्च तव सम्बन्धिनः तेजसः
कणः प्रसृतः स्फुरितः । यथागमः “ज्ञानशक्तिः प्रभोरेषा तप-
सादित्यविग्रहा । तपते चन्द्ररूपेण क्रियाशक्तिः परस्य सा”
इति । अस्मै एतदर्थं सूर्यचन्द्रोङ्गासनाय तव तृतीयं नेत्रं तस्मै
वर्णि यामः । अत्रैव महावन्हिमये मायीयदेहादिप्रमातृतां समर्प-
यामः । कीहशाय कस्याप्यसामान्यस्य ब्रह्मोपेन्द्राद्यगोचरस्य अ-
लौकिकस्य माहात्म्यस्यैकलक्ष्मणे असाधारणाभिज्ञानाय । अस्मै
इति तादर्थं चतुर्थी ॥ ७ ॥ ६ ॥

तेनैव हृषोऽसि भवदर्शनाद् योति हृष्यति ।

कर्णं चिद्रूपस्य वाहर्षः कोऽपि तेन त्वर्मीक्षितः ॥७॥

तेनेति । “उच्चाररहितं वस्तु चेतसैव व्यचिन्तयन्” इति
शाक्तसमावेशयुक्त्या भवन्तं हृष्टा योऽतिहृष्यति आनन्दमयो
भवति, तेनैव कापि अभेदोपासनापरेणामि त्वं हृषः । कर्थं चि-
दिति अकिञ्चिचिन्तकस्येति शास्त्रभवसमावेशक्रमेण वा यस्य
कोऽपि हर्षो न तु भेदोपासापरेण हर्षः । तेन कोऽपि इति
चिदनस्त्वर्मीक्षितः प्रयभिज्ञातः ॥ ७ ॥

येषां प्रसन्नोऽसि प्रभो यैर्लब्धं हृदयं तव ।
आकृष्य त्वत्पुरात्स्तु वाद्यमाभ्यन्तरीकृतम् ॥८॥

येषामिति । प्रसन्नोऽसीति प्राग्वत् । अत एव हृदयं प्रकाश-
विमर्शात्मकं रूपं लब्धयात्मीकृतं यैस्तैस्त्वत्पुरात्त्वदीयात्पूरका-
चिद्रूपादाकृष्य विस्कार्य, देहाद्यपेक्षया वाद्यं विश्विष्टं पुनरा-
ध्यन्तरीकृतं चिन्मयीकृतं “स्त्रौं तु मुम्पुटीकृत” इति श्री
त्रिशकोत्ततत्वार्थदशा संविद उदितं संविदभेदनं चाभासमानं
विश्वं चिन्मयमेवैपामिति यावत् । अनुरणनशक्तया लौकिकेश्वरार्थः
प्राग्वत् ॥८॥

त्वद्वते निश्चिलं विश्वं समहृयात्मीक्ष्यताम् ।
ईश्वरः पुनरेतस्य त्वभेदको विषमेक्षणः ॥९॥

त्वद्वते इति । समहीगति समा तुलया भेदमयी दृक् संविज्ञ-
िष्य तत्र द्विनयनं चेक्षयतां प्रमेयतां यातां । एक इत्यद्वितीयः । विष-
मं भेदम्भेदपक्षीक्षणं ज्ञानं यस्य त्रिनेत्रश्च ॥९॥

आस्तां भवत्प्रभावेण विना सत्त्वैव नास्ति यत् ।
त्वद्वृष्णकथा येषां त्वद्वते नोपपद्यते ॥१०॥

आस्तामिति । येषां वौद्धसांख्यमीमांसकादीनां, त्वद्वृष्ण-
कथा दृष्टिप्रात्पक्षस्फुरचिद्रूपं त्वत्स्वरूपं विना नोपपद्यते
तेषां विचित्रतनुकरणप्रज्ञानां बुद्धिमत्प्रभावं विना सत्त्वैव नास्ती-
तादि युक्तिवृन्दं पतितपार्ण्णाधातकल्पमास्ताम् ॥१०॥

वाद्यान्तरान्तरायालीकेवले चेतसि स्थितिः ।
त्वयि चेत्स्यान्मम विभो किमन्यदुपयुज्यते ॥११॥

शाश्वते । वाद्याः शरीरप्रभानृतपेक्षतत्त्वद्वस्तुमेयोगीवियो-

गादयः, आन्वरा बुद्ध्याशेषका मनःकल्पनादयः, ये अन्तरा-
पाः स्वविश्रान्त्युपरोधिनः, तेषामाली पङ्क्षस्तया केवले रहिते,
स्वद्विषये चेतसि यदि मम स्थितिः समावेशैकाग्रता स्याव,
तत्किमन्यदुपयुज्यते, प्राप्तव्यस्यैव प्राप्तत्वात् ॥ ११ ॥

अन्ये भ्रमन्ति भगवन्नात्मन्येवातिदुःस्थिताः ।

अन्ये भ्रमन्ति भगवन्नात्मन्येवातिसुस्थिताः ॥ १२ ॥

अन्य इति । नैरात्म्यजडात्मवादिनः संसारिणश्च, आत्मनि
निज एव स्वरूपे, भ्रमन्ति विपर्यस्यन्ति जन्ममरणादिपरम्परा
पर्यन्तां भजन्ते । अतिदुःस्थितास्तत्त्वज्ञात्वाभावात्क्लश्यन्ते । अन्ये
इति केचिदेवापश्चिमा आत्मन्येव चिद्रूपे, न तु परत्र क्वचिदपि,
अतिसुस्थिताः परमानन्दैकघनाः सन्तो, भ्रमन्ति विहरन्ति ॥ १२ ॥

अपीत्वाऽपि भवद्वक्ति-

सुधामनवलोक्य च ।
त्वामीश त्वत्समाचारमात्रात्
सिद्ध्यन्ति जन्तवः ॥ १३ ॥

अपीत्वेति । त्वद्वक्तिसुधां शाकसमावेशानन्दरसमपीत्वा-
ऽपि अचमत्क्लयाऽपि, अनवलोक्य च त्वामिति चित्स्वरूपं त्वा-
पनागम्यप्रस्थभिज्ञाय, जन्तवो जन्मादिभाजोऽपि त्वत्समाचा-
रमाजादिति तत्तदान्नायचर्यापादोक्तात्मिद्ध्यन्ति परसिद्धिभा-
जो भवन्ति । अपिशब्देन मात्रशब्देन च विस्मयो ध्वन्यते । तथा-
शागमे “कदाचिद्वक्तियोगेन चर्येये” त्युपकम्य “संसारिणोऽनु-
ष्टानि विष्वस्य जगतः पति” रित्यन्तम् अस्महुरभिरपि तन्त्रसारे-
ऽभिहितं “परमेसरु सच्छन्दु वहुकोणवित्र अप्पाऽइच्छ चरि-
आसि तु णणिजजपाहुं कि अभवणो अइअन्तेति” ॥ १३ ॥

भृत्या वयं तव विभो तेन त्रिजगतां यथा ।

विभर्ष्यात्मानमेवं ते भर्त्तव्या वयमप्यलम् ॥१४॥

भृत्याइति । त्रिजगतामिति । प्राग्वद । विभर्ष्याति धारयसि पो-
पयसि च । आत्मानं स्वं रूपं । वयमप्यलमित्यत्रायमाश्रयः-यथा
त्वया विभवन्तरभेदेन विभ्रताऽपि देहाद्यभिमानग्रहणेन वस्तु
तस्त्वन्पया अपि वयं व्यतिरेकोचिताइव, यत न भिन्नमेव विष्णुं
जानीयः, ततो ऽलमसर्थं ते वयं धारणीयाः पोषणीयाश्च, यतो
भृत्याः स्मः ॥ १४ ॥

परानन्दामृतमये हृष्टे ऽपि जगदात्मनि ।

त्वयि स्पर्शरसे ऽत्यन्ततरमुत्करिठतो ऽस्मिते ॥१५॥

परेति । त्वयि परमानन्दसारे नीलपीतादिरूपेण जगदात्मनि
हृष्टेऽपि, व्युत्थाने तन्मुखेन प्रब्रह्मिङ्गाते ऽपि, स्पर्शरसे गाढस-
मावेशस्पर्शमिसरे, ते तव भृशमुत्कण्ठितो ऽस्मि ॥ १५ ॥

देव दुःखान्यशेषाणि यानि संसारिणामपि ।

धृत्याख्यभवदीयात्मयुतान्यायान्ति सद्यताम् ॥१६॥

देवेति । हे देव क्रीडादिस्वभाव, अशेषाणि कीटब्रह्मादिविस्प-
निदत्तानि तावहुःस्वानि भेदयत्वात्, तान्यपि संसरणपराणां
प्रमातृणां सोढव्यतां यान्ति । यतो धृत्याख्येन “इदमथ मया
लघ्वमिदं प्राप्त्ये मनोरथम्” इत्याद्यभिमानावष्टम्भग्राहिणा
स्वदीयेनात्मना युक्तानि संपृक्तान्येतानि ॥ १६ ॥

सर्वज्ञे सर्वशक्तौ च त्वय्येव सति चिन्मये ।

सर्वथाप्यसतो नाय युक्ता ऽस्य जगतः प्रथा ॥१७॥

सर्वज्ञ इति । अस्य जगतो विश्वस्य सर्वथा ऽपि देशकाला

कारार्थक्रियाकारित्वादिना स्वरुपेण प्रकाशवाशस्यानुपदेश्य-
पानत्वादविद्यमानस्य, त्वयि चिन्मये सर्वशक्तौ स्वतन्त्रे सर्वाव-
भासके च सति, सर्वथाऽपि प्रथा युक्ता । सर्वथेत्युभयत्र यो-
ग्यम् ॥ १७ ॥

त्वत्प्राणिताः स्फुरन्तीमे गुणा लोष्टोपमा अपि ।
नृत्यन्ति पवनोद्भूताः कार्पासपिचबो यथा ॥ १८ ॥
यदि नाथ गुणेष्वात्माभिमानो न भवेत्ततः ।
केन हीयेत जगतस्त्वदेकात्मतया प्रथा ॥ १९ ॥

त्वत्प्राणिता इति । गुणाः बुद्ध्यादिपरिस्पन्दाः लोष्टोपमा
अपि जडाः त्वत्प्राणिताः त्वज्जीविताः सन्तः स्फुरन्ति । अन्यथा
न कथञ्चित्काः स्युः । अत्र दृष्टान्तः । यथा कार्पासानां पिचबः
लेशाः पवनेन वायुनोचैर्धूताः सन्तो नृत्यन्ति नभासे विलसन्ति ।
एवं च हे नाथ यदि भक्तेषु गुणेषु त्वन्ययः शक्तिदत्त आत्माभि-
मानो न भवेत्ततोऽस्य जगतः त्वदेकात्मतया त्वदभेदेन या
प्रथा सा केन हेतुना हीयते, न केन चिन्मित्वार्थते । भक्तानां वि-
भवस्य त्वदैक्येन स्फुरणात् । “गुणादिस्पन्दनिष्पन्दाः स्युर्जस्य
परिपक्तिनः” इत्युक्तम् ॥ २० ॥ १९ ॥

वन्यास्तेऽपि महीयांसः प्रलयोपगता अपि ।
त्वस्कोपपावकस्पर्शपूता ये परमेश्वर ॥ २० ॥

वन्या इति । तेऽपीति कालकामविपुरान्धकाद्याः । न केवलं
साक्षादनुगृहीताः भक्तिमन्त इत्यपिशब्दार्थः । महीयांस इत्यलौ-
किकमाहात्म्ययुक्ताः, प्रलयं विनाशमुपगता अपि ये तव श्री-
कण्ठाद्यवतारवपुः सम्बन्धिना निग्रहद्वारकानुग्रहात्मना श्री-
दाकोणीप्रस्पर्शेन पवित्रिताः ॥ २० ॥

महाप्रकाशवपुषि विस्पष्टे भवति स्थिते ।
सर्वतोऽपीश तत्कस्मात्तमसि प्रसराम्यहम् ॥२१॥

महाप्रकाशेति । व्युत्थानवैवश्यात्साक्षात्कारभूमिमलभमा-
नस्योक्तिरियम् । यतः कानिचिदत्र समावेशोत्कर्पशंसीनि,
अन्याने व्युत्थानप्रहाणाकांक्षापराणि । अपराणि सार्वात्म्यप्रथा-
पथयितृणि । पराणि निःशेषभेदोपशममयशिवतांसापराण्यस्य
सूक्तानि । तानि च यथायोगं संयोजितानि नियोजयिष्यन्ते च
इति नास्य सत्परमेष्ठिन ईशुक्तिषु पूर्णता मन्तव्या । विस्प-
ष्टेपीति विश्वप्रकाशमये । तमसि प्रसरामीतिव्युत्थानविवेशो
भवामीति ॥ २१ ॥

आविभागो भवानेव स्वरूपममृतं भम् ।

तथा ऽपि मर्त्यधर्माणामहमेवैकमास्पदम् ॥ २२ ॥

अविभाग इति । इयमप्युक्तवदेवोक्तिः । भवानेवेति न तु
अन्यत्किञ्चिदमृतमानन्दघनं । मर्त्यधर्माणां हानादानादिप्रयासा-
नां । अहमिति व्युत्थाने देहाद्यभिपानपयः, न तु चिद्रूप एक
एवेति प्राप्तवत् ॥ २२ ॥

महेश्वरेति यस्यास्ति नामाङ्गं वाग्विभूषणम् ।

प्रणामाङ्गश्च शिरसि स एवैकः प्रभावितः ॥२३॥

महेश्वरेति । नामाङ्गं यद्विन्दिनः पठन्त तद् महेश्वर ब्रह्मा-
दिविशेश्वर मयो इति यस्य च वाचो विभूषणमस्ति, तथा
शिरसि प्रणामाङ्गः परस्वभावप्रहृताभिज्ञानं च यस्यास्ति सण-
वैकः अदितीयः, मयौ महेश्वरे, इतः सम्बद्धः । अथ वा अयं प्रणा-
माङ्गः समाविष्टो भक्तिशालो भावद्वेदस्पर्शमासः नामाङ्ग-
त्वात्प्रभावितः प्रस्त्रयातः ॥ २३ ॥

अविच्छेदभङ्गार्थं दंशमं स्तोत्रम् ।

७३

सदसच्च भवानेव येन तेनाप्रयासतः ।

स्वरसेनैव भगवंस्तथा सिद्धिः कथं न मे ॥२४॥

सदसदिति । भावाभावरूपं विश्वं त्वमेव यतः ततो मम
अप्रयासत उपायजालं विना स्वरसेनैव नित्योदितत्वेन कथं
तथा न सिद्धस्त्वत्साक्षात्कारः सदोदितो न कस्मादस्ति ॥२४॥

शिवदासः शिवैकात्मा किं यन्नासादयेत्सुखम् ।
तप्योऽस्मि देवमुख्यानामपि येनामृतासौः ॥२५॥

शिवदास इति । यत एव शिवदासः तत एव समाविष्ट्वा चित्तवैकात्मा किं यत्सुखं नासादयेद् परमानन्दमयो भवत्वेत्यर्थः । यतो देवमुख्यानामन्यैस्तर्पणीयानामपि ब्रह्मादीनां हृदयादिस्थानस्थितानामिन्द्रियदेवतानां च अमृतासौः प्रमेयप्रथासप्यस्फुर्जदद्रव्यप्रकाशानन्दप्रसरैः, तप्यः परिपूरणीयोऽस्मि न तु पशुवद्वेष्यः ॥ २५ ॥

हन्त्राभ्योरन्तरालस्थः प्राणिनां पित्ताविग्रहः ।

अस मे त्वं महावह्निः सर्वं स्थावरजङ्गमम् ॥२६॥

हन्त्राभ्योरिति । हन्त्राभ्योरन्तराले घटस्थाने स्थितः प्राणिनां सर्वेषां पित्ताविग्रहः पित्तरूपः उष्णान्नाच्चाहरणादाशस्तेजसोऽपि ग्रसनान्महावह्निस्त्वमत एव स्थावरजङ्गमप्रभासि त्वप्रभनेन सर्वत्र प्रमातृजठरादिस्थानेन विश्वभक्ष एव परमेष्वरः परमार्थसञ्चिति शिवम् ॥ २६ ॥

इति श्रीमदुत्पलदेवान्नार्यविरचितस्तोत्रावलो अविच्छेदभङ्गार्थे
दशमे स्तोत्रे श्रीक्षेमराजान्नार्यविरचिता विवृतिः ॥ १० ॥

ॐ जगदिदमथ वा सुहृदो
 बन्धुजनो वा भवति न मे किमपि ।
 त्वं पुनरेतत्सर्वं
 यदा तदा कोऽपरो मे॒स्तु ॥ १ ॥

ॐ जगदिदमिति । ॐ जगदादित्रयं लोकक्षेणान्तरङ्गमणि
 मम न किञ्चिद तद्विलक्षणचिन्मात्रैकरूपत्वात्, यदा पुनः प्रका-
 शमयत्वादेतत्सर्वं त्वमेव तदा मम अपरः व्यतिरिक्तः कोऽस्तु,
 न किञ्चिद, जगदपि स्वरूपमेवेति यावत् ॥ २ ॥

स्वामिन्महेश्वरस्त्वं साक्षात्सर्वं जगत्वमेवेति ।
 वस्त्वेव सिद्धिमेत्विति याज्ञा तत्रापि याज्ञैव ॥ ३ ॥

स्वामित्रिति । महेश्वर इति प्राग्वत्, साक्षादिति अद्यवद्युत्या
 चाधिष्ठानेन इति, वस्त्वेव पारमार्थिकमेवैतत्, तत्रापि एवमेव स्थिते
 ऽपि, एतत्सिद्धिमेत्विति या याच्ज्ञा सा याच्ज्ञैव त्वमेव प्रकटी
 भूया इतेनेव लज्जयते इति स्थिता न युक्तेवर्थः, “होन्ति
 कमलाइ कमलाइ” इति न्यायेन द्वितीयो याच्ज्ञाशब्दः अचारू-
 त्वनिष्ठयोजनत्वादियाब्रताद्वननपुरःसरः ॥ २ ॥

त्रिभुवनाधिपतित्वमपि ह य-
 तृणमिव प्रतिभाति भवञ्जुपः ।
 किमिव तस्य फलं शुभकर्मणो
 भवति नाथ भवत्स्मरणाहृते ॥ ३ ॥

त्रिभुवनाधिपतित्वमिति । भवञ्जुपः समावेशयुक्तान् इति
 प्रतियोगे शस्, इहति अस्प्रब्रेव समये, त्रिभुवनाधिपतित्वं भूमु-

वस्त्रस्वामित्वमपि तृणमिव प्रतिभाति तस्य, तथा प्रतिभान-
लक्षणस्य शुभकर्मणो भवत्स्मरणाद्वते भवत्स्मरणं विना, किं
फलं, न किञ्चिदन्यव व्यतिरिक्तमस्तीति यावद् प्राप्तव्यस्यैव
प्राप्तत्वाद् ॥ ३ ॥

येन नैव भवतोऽस्ति विभिन्नं

किञ्चनापि जगतां प्रभवश्च ।

त्वद्विजृमिभतमतोऽद्वृतकर्म-

स्वप्युदेति न तत्र स्तुतिवन्धः ॥ ४ ॥

येनेति । तत्त्वो भिन्नं किञ्चनापि नास्ति सर्वस्य प्रकाश-
रूपत्वाद्, जगतां प्रभवः अपि ब्रह्माद्याः तत्त्वैव जृम्भा येन हेतु-
नाऽतः अद्वृतेषु विश्वसर्गसंहारादिष्वपि कर्मसु तत्र न स्तुतिवन्धः
स्तोत्रादिभेदाभावाद्, त्वमेव स्तुत्यस्तोत्रस्तुतिरूपतया भासी-
त्यमत्र तत्त्वार्थः ॥ ४ ॥

त्वन्मयोऽस्मि भवदर्चननिष्ठः

सर्वदाहमिति चाप्यविरामम् ।

भावयन्नपि विभो स्वरसेन

स्वप्रगोऽपि न तथा किमिव स्याम् ॥ ५ ॥

त्वन्मय इति । त्वमेव प्रकृतं रूपं यस्य तथा भूतोऽस्मि,
त्वयेव चिन्मये विश्वार्पणक्लेणाद्व र्वदा अर्चननिष्ठ इत्यविरामं
कृत्वा भावयन्नपि व्युत्थानेऽनुसन्दधदपि स्वप्रगोऽपि, स्वरसेनैव
स्वेच्छावशेनैव, किमिति न तथैव भवामि, कस्यात्स्वप्रेऽपि सं-
स्कारप्रबोधसारेऽपि जागरवच्चवदर्चापिरो न भवामि न समा-
वेशामि इति यावद् ॥ ५ ॥

ये मनागपि भवच्चरणाद्गो-

द्वूतसौरभलेन विमृष्टाः ।

तेषु विस्तामिव भाति समस्तं

भोगजातममरैरपि मृग्यम् ॥ ६ ॥

य इति । चरणाद्गं प्राग्वत, सौरथम् अवस्थास्तुरामोदसंस्कारस्तस्य लब्धो लेशमात्रं, न तु पूर्णं रूपं, तेन ये विमृष्टाः पनाज्ञात्रेण पात्रीकृतास्तेषु समस्तं सदाशिवान्तभोगजातं देवैरप्रार्थनीयं विस्तं दुरामोदमिव प्रतिभाति । एवं च पूर्णसमावेशाशालिनां दण्डापूर्णिकैव दूरोत्सारितः सिद्ध्यभिलापः ॥ ६ ॥

हहि ते न तु विद्यते ऽन्यदन्य-

द्वचने कर्मणि चान्यदेव शम्भो ।

परमार्थसतो ऽप्यनुग्रहो वा

यदि वा निग्रह एक एव कार्यः ॥ ७ ॥

हदीति । चिदद्रयपथारूपो महादेवः यत्र प्रथितुं प्रवृत्तः तत्र हृदयानुग्रानपर्यन्तं प्रथते, यत्र तु गृहितात्मा तत्र हहि वचसि च कर्मणि च गृहितात्मैव यतः परमार्थं न सतः साधोः सात्त्विकस्य वस्तुतः निग्रहानुग्रहयोग्योदिकमेव कर्तव्यं भवति न तु शबलचेष्टितत्वयिति अर्थान्तरन्याससम्भेदः, प्रकृतेऽप्यनिग्रहानुग्रही स्वरूपनिमीलनोन्मीलने अपकृतेऽप्यपकारोपकाराचिति श्लेषच्छायाऽपि ॥ ७ ॥

मूढोऽस्मि दुःखकलितोऽस्मि जरादिदोष-

भीतोऽस्मि शक्तिरहितोऽस्मि तवाश्रितोऽस्मि ।

शम्भो तथा कलय शीघ्रमुपैमि येन
सर्वोच्चमां धुरमपोजिक्तदुःखमार्गः ॥ ८ ॥

मृदोऽस्मीति । व्युत्थानापेक्षयोक्तमित्युक्तप्रायं, तवाश्रितो
अस्मीयत्र भञ्ज्य कृत्वा उच्चरार्थं योजयं, कलय सम्पादय, सर्वोच्चमां
सम्पूर्णसमावेशमयीम् ॥ ८ ॥

त्वत्कर्णादेशमधिशश्य महार्घभाव-
माकन्दितानि मम तुच्छतराणि यान्ति ।

वंशान्तरालपतितानि जलैकदेश-

खण्डानि मौक्तिकमणित्वमिवोद्धन्ति ॥ ९ ॥

त्वदिति । अधिशश्य प्राप्य, महार्घभावमनर्घत्वम्, तुच्छ-
तराणीति अनौद्धयं ध्वनति, यान्तीति तु अतिभक्तिरेन निश्च-
तप्रतिपचित्वात्, वंशान्तरे इत्यर्थान्तरन्यासः स्पष्टः ॥ ९ ॥

किमिव न लभ्यते वत न तैरपि नाथ जनैः

क्षणमपि कैतवादपि च ये तव नान्नि रताः ।
शिशिरमयूखशेखर तथा कुरु येन मम

कृतमरणोऽणिमादिकमुपैमि यथा विभवम् ॥ १० ॥

किमिति । कैतवाद्रव्याजादपि ये जनास्तव नान्नि न तु
तात्विके स्वरूपे रतास्तैरपि कि न लभ्यते, पूजासत्काराश्चभी-
ष्मपरिज्ञातदाशयेभ्यः सकाशात्प्राप्यत एव, ये तु परमार्थतः
सततं च त्वयि रताः ते अर्थादेव परमार्थमया एवातो हे शिशि-
रमयूखशेखर सर्वसन्तापहारिन् तथा कुरु यथा प्राणव्याख्या-
त्वरूपाणिमादिकं विभवमुपैषि, सतमरणः अकालकलितः, अस्य

पदस्यायमाशयः यद्वल्लादयः अणिमादिविभूतियुक्ता अपि
मृतिधर्माणं एव यथोक्तमस्मद्गुहभिः क्रमकेलौ “श्रीमत्सदा-
शिवपदेऽपि गतोग्रकाली, भीमोक्तटभ्रुकुटिरेष्यति भङ्गभूमिः”
इति अतो मां ज्ञत्परणं चिदानन्दधनमद्रयाणिमादिपात्रं कुरु ।
ये तु विभूतिस्थृणीयत्वेनैतद्याकुर्वते तेषां स्मरसि नाथ
कदाचिदपीहितमिति सखेन भगवन्निति विस्मित भावि समस्त-
भोगजातमिखादि च व्याहृतमेव ॥ १० ॥

शम्भो शर्वं शशाङ्कशेखरं शिवं त्यक्ताक्तमालाधरं
श्रीमन्तुग्रकपाललाङ्कूनं लसद्विमत्रिशूलायुधं ।
कारुण्याम्बुदिवे त्रिलोकरचनाशीलोअ शक्तयात्मक
श्रीकण्ठाशुविनाशयाशुभभरानाधरस्य सिद्धिं पराम् ॥

शम्भो इति । उग्राणि भीषणानि अशेषब्रह्मादिसम्बन्धीनि
कपालानि लाङ्छनं यस्य, अशुभभरान् भेदोङ्गासान्, परां पर-
माद्रयानन्दरूपाम् ॥ ११ ॥

तत्किं नाथ भवेन्न यत्र भगवान्निर्मातृतामश्नुते
भावः स्यात्किमु तस्य चेतनवतो नाशास्ति यं शङ्करः ।
इत्थं ते परमेश्वराक्षतमहाशक्तेः सदा संश्रितः
संसारेऽत्र निरन्तरादिविधुरः क्लिद्याम्यहं केवलम् ॥

तत्किमिति । तत्वभूतभावो भुवनादिभावः सत्ता चेत-
नवतः सकलादेवन्त्रमहेश्वरान्तस्य आशास्तीति प्रदृच्छिर्भूता-
नामैश्वरीति स्थित्या सर्वमयात् नियामकरूपं शासितृत्वं भगवत्
एव सदेति । न तु कदाचित् निरन्तरादिविधुरत्वं व्युत्थाने
समावेशानामादनात् अहं केवलम् इत्यायमाभिमायः मायीयेऽयं

देहादेप्रमातृता चेद्गलिता तत्सर्वमिदं त्वन्मयमेवोच्यते देहा-
यहन्तैवोन्मूलनीया वर्तते ॥ १२ ॥

यद्यप्यत्र वरप्रदोऽद्धततमाः पीडाजरामृत्यवः
एते वा क्षणमासतां वहुमतः शब्दादिरेवास्थिरः ।

तत्रापि स्पृहयामि सन्ततसुखाकाङ्क्षी चिरं स्थान्नवे
भोगास्वादयुतत्वदद्विकमलध्यानाग्रजीवातवे ॥ १३ ॥

यद्यप्येति । अत्रेति संसारे, उद्धततया असदाः, क्षणमासतां
साम्प्रतं तिष्ठुनित्वति लौकिकयुक्तिः, वहुपतो विश्वस्याभिलिपि-
तः, सन्ततमद्यानन्दरूपं सुखमाकाङ्क्षीति तच्छीलः, चिरस्था-
न्नवे चिरमवस्थानशीलाय, जीवातवे जीविताय, स्पृहयामि, की-
दशाय, भोगास्वादयुतत्वदद्विकमलध्यानाग्राय परमानन्दच-
मल्कारयुक्तत्वन्मरीचिपञ्चचिन्तनप्रधानाय, अत एव स्पृहणीय-
त्वम् ॥ १३ ॥

हे नाथ प्रणतार्तिनाशनपटो श्रेयोनिधे धूर्जटे
दुःखैकायतनस्य जन्ममरणात्रस्तस्य मे सांप्रतम् ।

तच्चेष्टस्य यथा मनोङ्गविषयास्वादप्रदा उत्तमाः
जीवन्नेव समश्नुवे इहमचलाः सिद्धीस्त्वदर्चापरः ॥ १४ ॥

हे नाथेति । मनोङ्ग चिदानन्दमुन्दरं विषयाणां रूपादी-
नां चयत्कारास्वादं ददति यास्ता, उत्तमा, अचला, सिद्धीरिति,
प्राप्यत जीवन्नेवेति न देहपाते अपि तु जीवदवस्थायामेव,
समाविष एवाहं त्वदर्चापर इति त्वयि चिदात्मनि विश्वार्पण-
परः ॥ १४ ॥

नमो मोहमहाध्वान्तध्वंसनानन्यकर्मणे ।
सर्वप्रकाशातिशयप्रकाशोयन्दुलक्ष्मणे ॥ १५ ॥

नमो मोहेति । महामोहध्वान्तस्य मायातमसः ध्वंसने
अनन्यकर्मा सदोयुक्तः, सर्वान् अग्नीषोमसूर्यप्रकाशानतिशेते
यस्तथाभूतः प्रकाशो यस्य तस्मै ध्वान्तध्वंसे प्रकाशनव्यापारे,
चानुगुणमभिधानमिन्दुलक्ष्मणे इति शिवम् ॥ १५ ॥

इति श्रीमद्गुप्तलेश्वराचार्यविरचितस्तोत्रावल्लो औत्सुक्यविश्वसितनामन्ये-
कादशस्तोत्रे विपश्चिद्वरश्चेष्टमराजविरचिता विवृतिः ॥ १६ ॥

ॐ सहकारि न किञ्चिददिष्यते
भवतो न प्रतिबन्धकं दृशि ।
भवतेव हि सर्वमाप्लुतं
कथमयापि तथापि नेक्षसे ॥ १ ॥

ॐ सहकारीति । भवतो दृशि त्वत्प्रकाशने मलपरिपाकादिकं
सहकारि न किञ्चित् नापि प्रतिबन्धकं किञ्चिदस्ति यस्मात्स-
हकार्याद्यभिमतं त्वयैव व्याप्तं तथाऽपि कथमयापीति इयति-
च्युत्थाने नेक्षसे न प्रकाशसे इस्माकमितर्थः, भवत इति कर्मणि
पष्टी ॥ २ ॥

अपि भावगणादपीन्द्रिय-
प्रथमादप्यववोधमध्यतः ।
प्रभवन्तमपि स्वतः सदा
परिपश्येयमपोढविश्वकम् ॥ २ ॥

अपीति । भावेभ्यः इन्द्रियेभ्यः ज्ञानेभ्य आत्मनश्च सका-
चाच्चायेव प्रभुं निखं परितः समन्तात्पश्येयं कथम् अपोढविश्वकं
तिरस्कृताशेषभेदप्र कृत्वा ॥ २ ॥

कथन्ते जायेरन्कथमपि च ते दर्शनपथं
बजेयुः केनापि प्रकृतिमहता केन खचिताः ।
तथोत्थायोत्थाय स्थलजलतुणादेरखिलतः
पदार्थाद्यान्स्तृष्टिस्त्रवदमृतपूरोर्विकिरासि ॥ ३ ॥

कथमिति । अखिउतः पदार्थात् उत्थायोत्थायेति वीप्सा,
तथेयलौकिकेन प्रकारेणोत्थायोत्थायेति, तचद्वेयदशायां भेदं

निपञ्जय चिद्रूपतया स्फुरित्वा यान् ज्ञानात्मकप्रसरदस्तुतो-
त्करैः आच्छुरयसि, ते केनापि प्रकृतिमहता इति निश्चिकसित-
रोपाच्छ्रितत्वादिना प्रकाशेन चिह्नेन प्रकाशिताः न जन्मभाजो
नापि लोकैः लक्ष्यन्ते कथमिसंभावनायाम् ॥ ३ ॥

साक्षात्कृतभवद्वूपप्रस्तृताभृततर्पिताः ।

उन्मूलिततृष्णो मत्ता विचरन्ति यथारुचि ॥ ४ ॥

साक्षादिति । अभृतमानन्दः, उन्मूलिततृष्णो अपुनरुत्था-
नेन शीमिता तृष्ण विभूतादिस्पृष्टा यैः, मत्ता हृष्टाः स्वातन्त्र्येण
विहरन्ति, अन्ये तु आकाङ्क्षायाः परतन्त्रा एव ॥ ४ ॥

न सदा न तदा न चैकदे-

त्यपि सा यत्र न कालधीर्भवेत् ।

तदिदं भवदीयदर्शनम्

न च नित्यं न च कथ्यते ऽन्यथा ॥ ५ ॥

नेति । सदा इति एकदा इति परस्परप्रयोगितया एक-
देखस्य प्रकारस्तदा इत्यपि एवंप्रकारा अपि, यदेति इदानी-
पित्यादिका च यत्र न सा काचित् कालधीरकालकलितत्वात्
तदिदेखसामान्यम् इदमिति स्फुरद्वूपं ज्ञानं त्वदीयं न नित्यं कथ्यते,
नाप्यनियं, नित्यत्वानित्यत्वयोः परस्परप्रतियोगित्वात् सर्वात्म-
कसाक्षात्कारिणि रूपे व्यवहारानुपपत्तेः ॥ ५ ॥

त्वद्विलोकनसमुत्कचेतसो

योगसिद्धिरिष्टती सदा ऽस्तुमे ।

यद्विशेयमभिसन्धिमात्रत-

स्त्वत्सुधासदनमर्चनाय ते ॥ ६ ॥

त्वदिति । इयती इति, न तु परिमितफलोन्मुखी अभिस-
निधमात्रतः इच्छामात्रात्, त्वदीयं सुधासदनं परमानन्दधाम,
सदा विशेषं तत्समाविष्टः स्यामिति अर्चनं प्राप्तवत् ॥ ६ ॥

निर्विकल्पभवदीयदर्शन-

प्राप्तिकुल्लमनसां महात्मनाम् ।
उल्लसन्ति विमलानि हेलया

चेष्टितानि च वचांसि च स्फुटम् ॥ ७ ॥

निर्विकल्पेति । कवलितविकल्पत्वदीयसाक्षात्कारमाप्या
विकसितमनसां भक्तिभाजां, विमलानीति जगदुद्धरणक्षमाणि,
हेलामात्रेण चरितानि, वाक्यानि च, स्फुटं कृत्वा समुद्धसन्ति ।
यदागमः “दर्शनात्स्पर्शनादाऽपि वितताद्रवसागरात् । तारयि-
ष्यन्ति वीरेन्द्राः कुलाचारप्रतिष्ठिताः” इति ॥ ७ ॥

भगवन्भवदीयपादयो-

निवसन्नन्तर एव निर्भयः ।

भवभूमिषु तासु तास्वहं

प्रभुमर्चेयमनर्गलक्रियः ॥ ८ ॥

भगवन्निति । पादयोः ज्ञानक्रियाशत्त्योः, मध्य एव निव-
सन् अत एवाहं तासु तासु अति विततासु भवभूमिषु निर्भयः
सन्, अनियन्त्रतचेष्टितः सर्वदशासु प्राप्तत्पूजापरः स्याम् ॥ ८ ॥

भवद्विस्मरोरुहोदरे

परिलीनो गलितापैरैषणः ।

अतिमात्रमधूपयोगतः

परितृप्तो विचरेयमिच्छया ॥ ९ ॥

भवदद्वीति । अद्विन्सरोरुहोदरं प्राग्वत, तत्र परितः सम-
न्ताल्लीनः, क्लिष्टः सन्, इच्छया विचरेयं पदात्पदं तदाक्रान्ति-
भागभवेयम्, कीदृशः, गलिताः शान्ता अपराः त्वन्मरी-
च्याश्लेषाभिलापव्यतिरिक्ताः एषणा आकाङ्क्षा यस्य तादृक्,
यतोऽतिमात्रं भृशं मधुनः आनन्दरसस्योपयोगेन आस्वादेन,
परितस्तृप्तः ॥ ९ ॥

यस्य दम्भादिव भवत्पूजासङ्कल्प उत्थितः ।

तस्याप्यवद्यमुदितं सञ्चिधानं तवोचितम् ॥ १० ॥

यस्येति । यस्येति आर्तादिः, दम्भादिव न तु निर्देन्यैकभ-
क्तियोगेन, सङ्कल्प इति विकल्पमात्रम्, अत्रैकवारावलेपमात्रसम्प-
बलिङ्गाचापरिरक्षितसकलनरकपातस्त्रिलोकीजनो दृष्टान्तः, उ-
चितमिति तावन्मात्रार्थिता परिपूर्तिरक्षमम् ॥ १० ॥

भगवन्नितरानपेक्षिणा

नितरामेकरसेन चेतसा ।

सुलभं सकलोपशायिनम्

प्रभुमातृसि पिवेयमस्मि किम् ॥ ११ ॥

भगवन्निति । किमस्मि, त्वां प्रभुं, सकलोपशायिनं सर्वग-
तमत एव मुलभयमातृसिचेतसा, पिवेयं त्वदैकात्म्यमनुभवेयं, की-
देवेन चेतसा, नितरामतिशयेन एकत्रैव त्वत्समावैशभक्तौ न तु
कचिदपि फले रसोभिलाषो यस्य तेन, अनेन विशेषणेन प्रागु-
क्ष्योकार्थवैपरीसेन निव्यजिभक्तिरुक्ता ॥ ११ ॥

त्वया निराकृतं सर्वं हेयमेतत्तदेव तु ।

त्वन्मयं समुपादेयमित्ययं सारसङ्घः ॥१२॥

त्वयेति । यत्किञ्चित्त्वदैक्यप्रसभिज्ञां विना हेयं तदेव
त्वन्मयं प्रसभिज्ञातमुपादेयम्, सारसङ्घः इति सर्वसम्प्रदायसत-
प्तम् ॥१२॥

भवतोन्तरचारि भावजातम्

प्रभुवन्सुख्यतयैव पूजितं तत् ।

भवतो बहिरप्यभावमात्रा

कथमीशान भवेत्समर्थ्यते वा ॥१३॥

भवत इति । भवतोन्तरचारि त्वदैक्येन स्थितं, यद्वावजातं
तत् सुख्यतया प्राधान्येनैव, प्रभुरिति पूजितं भवति तत्त्वज्ञेन
भवतस्तु प्रकाशात्मनो बहिरप्यप्रकाशात्मनो बहिरास्तांभावः
अभावमात्राऽपि न भवति, कुतः पुनरभ्यर्थ्यते सर्वस्य चित्प-
काशात्मनैव सत्त्वादन्यथात्वाचित्वात् मात्रशब्दोऽतिशयोक्ति-
परः, अभावोऽपि तु द्वयमानो बोधात्मैवेवादि हि प्रसभिज्ञायां
निर्णीतमेव, अनेन भेदवादिनामर्चनानुपपत्तिः त्रुचिता ॥१३॥

निःशब्दं निर्विकल्पं च

निर्ढर्याक्षेपमथानिशम् ।

क्षोभेष्यध्यक्षमीक्षेयं

त्र्यक्षं त्वामेव सर्वतः ॥१४॥

निःशब्दमिति । हे त्र्यक्ष, क्षोभेऽपि ग्राहग्राहकप्रसरेऽपि,
अध्यक्षमविकल्पं कृत्वा त्वामेव चिद्रूपमनिशं सदा, निर्विकल्पं

वीतविद्रं कृत्वा सर्वत्र ईक्षेयमात्मसाक्षात्कुर्यामि, कीदृशं निःशब्दं,
वैयाकरणाद्युक्तशब्दब्रह्माविलक्षणं, “मम योनिर्महद्भूम्य” इति
नीत्या भगवतः परब्रह्मणोत्युत्तमत्वात्, अत एव विकल्पेभ्यो भा-
वनादिरूपेभ्यो निःक्रान्तम् अनन्तचिन्मात्ररूपम् ॥ १४ ॥

प्रकटय निजधाम देव यस्मिन्-

स्त्वमसि सदा परमेश्वरीसमेतः ।

प्रभुचरणरजःस्मानकक्ष्याः

किमु विश्वासनपदं भवन्ति भृत्याः ॥ १५ ॥

प्रकटयेति । निजधाम चिद्रूपं, परमेश्वरी परा भगवती, भृत्या
इति, धार्याः पोष्याश्र, प्रभुचरणवादे दासस्योचितैवोक्तिः,
रजस्समानकक्ष्यत्वेन निखस्तलग्रन्तामाह ॥ १५ ॥

दर्शनपथमुपयातोऽप्यपसरसि-

कुतो ममेश भृत्यस्य ।

क्षणमात्रकमिह न भवसि

कस्य न जन्तोर्हशोर्विषयः ॥ १६ ॥

दर्शनपथमिति । दर्शनपथं साक्षात्कारगोचरमपि प्राप्तो,
मम भृत्यस्य आश्वस्तस्य दासस्य, कुतोऽपसरसि नैवापसरसि
स्वामवृष्ट्यैवाहं स्थित इति यावत्, ननु मां साक्षात्कृत्यैव कि-
न तुर्यसीखत आह, कस्य जन्तोर्हशोऽज्ञानस्य अज्ञातोऽपि
क्षणमात्रमनिकुद्दः प्रहृष्टो वेत्यादिभूमिषु विषयो ननु भवसि
सर्वस्य हि कदाचित्स्फुरसि, अहं तु अनुपचरितो भृत्यः,
क्षणमपि न त्वां यज्ञामे, यदि वा साक्षात्कृतोऽपि त्वं व्यु-
त्थानात्वरोहणे किमिति मे भृत्यस्य आश्वस्तस्यापि अपसरसीति
योऽप्यम ॥ १६ ॥

ऐक्यसंविदमृताच्छधारया

सन्ततप्रसृतया सदा विभो ।

मूर्खनापरमभेदमानय-

स्त्वां निजं च वपुराप्नुयां मुदम् ॥ १७ ॥

ऐक्यसंविदद्वयद्विष्टः, सैवासृतस्य परमानन्दस्य
सम्बन्धिनी अच्छा विश्वप्रतिविम्बनक्षमा धारा तया सन्ततम-
विच्छेदेन प्रसृतया कृतं यत्प्रावनं सर्वत आपूरणं तस्माच्चां
स्तं च वपुः सङ्कुचिताभिमतं स्वरूपं परमतिशयेन अभेदमे-
कात्मतामानयन् कदा मुदं सन्तोषमाप्नुयाम् ॥ १७ ॥

अहमित्यमुतोऽवरुद्धलोका-

द्वदीयात्प्रतिपत्तिसारतो मे ।

अणुमात्रकमेव विश्वनिष्ठम्

घटतां येन भवेयमर्चिता ते ॥ १८ ॥

अहमिति । विश्वनिष्ठमिति यथन्मम कुबचिद्वाति तत्र
सर्वत्रावरुद्धलोकं स्वीकृतांशषान्नर्भरमहमिति यदेतत्त्वदीयं सर्वत्र
प्रतिपत्तीनां सारम् उत्कृष्टं स्वरूपं, ततोऽणुमात्रकं मृगमद-
कणकल्पमणि किंचिन्महं घटतामुपतिष्ठतां, येन धार्टतेन तत्त्व-
देवयासीकारकमेण तत्र अर्चिता भवामि, अणुमात्रकमिति
अतिस्पृहयालुतयोक्तिः न तु पूर्णाऽहन्ताया मागाः सन्ति ॥ १८ ॥

अपरिमितरूपमहं तं तं भावं प्रतिक्षणं पद्यन् ।

त्वामेव विश्वरूपं निजनाथं साधु पद्येयम् ॥ १९ ॥

अपरिमितेति । तं तमिति ये कंचित् त्वामेवेति तस्य
प्रकाशमानत्वेन त्वद्रपात्, विश्वरूपमिति प्रदेशोऽपि ब्रह्मण इति

स्थिया पूर्ण, साधिवति निष्पयासं सत्यस्वरूपतया च ॥ १९ ॥

भवदङ्गतं तमेव कस्मा-

न मनः पर्यटतीष्टमर्थमर्थम् ।

प्रकृतिक्षतिरस्ति नो तथाऽस्य

मम चेच्छापरिपूर्तये परैव ॥ २० ॥

भवदिति । तमेवेति यं यमभिलिपितमर्थं मनः पर्यटति तं तं भवदङ्गतं चिन्मयत्वेन ज्ञातमत एवेष्टम् अभिलिपितमर्थं किमिति न पर्यटति तथा कुरु यथैवं पर्यटतीसर्थः, एवं सति अस्य न प्रकृतिक्षतिः काचित इच्छाव्याघाताभावात्, मम च परैव चिद्वनस्वरूपलिप्सासारेच्छा परिपूर्यते । अनेनैतदाह मनसि यथारुचि पर्यटति अहं पूर्णप्रथासार एव यथा स्यामिति ॥ २० ॥

शतशः किल ते तवानुभावा-

द्रगवन्केष्यमुनैव चक्षुपा ये ।

अपि हालिकचेष्टया चरन्तः

परिपश्यन्ति भवद्वपुः सदाऽग्ने ॥ २१ ॥

शतश इति । हालिकचेष्टयाऽपि चरन्तः तवानुभावाद् त्वत्प-
युक्तादनुभवनव्यापारात् भवद्वपुस्त्वदीयं चित्सुरूपममुनैव चक्षुपा
करणोन्मीलनदशायामपि सदाऽग्ने परितः, पश्यन्ति समाविशन्ति,
शतशः सदस्त्रमध्यात्मकेऽपि विरला अलौकिका इतर्थः ॥ २१ ॥

न सा मतिरुदेति या न भवति त्वदिच्छामयी

सदा शुभमयेतरञ्जगवतैवमाचर्यते ।

रहस्यनिदेशनाम द्वादशं स्तोत्रम् ।

४५

अतोऽस्मि भवदात्मको भुवि यथा तथा संचरन्
स्थितोऽनिशमवाधितत्वदमलाङ्गिष्ठोजोत्सवः ॥ २२ ॥

नेति । सर्वेषां ज्ञानानां प्रथमेन पादेन परमार्थतः शिवभ-
क्तिमयत्वम्, द्वितीयेन व्यापाराणां भगवत्कृतत्वमुक्तम्, यथा
तथेति गतसङ्कोचम्, अवाधितो न केनचिदप्यपसारितस्तन्मरी-
च्यर्चनप्रमोदो यस्य ॥ २२ ॥

भवदीयगभीरभाषितेषु

प्रतिभा सम्यगुदेतु मे पुरोऽतः ।
तदनुष्ठितशक्तिरप्यतस्त-

ज्ववदर्चाव्यसनं च निर्विरामम् ॥ २३ ॥

भवदीयेति । गभीरभाषितेष्विति । मुख्ये भेदार्थित्वेन भा-
समानेष्वपि गर्भाकृतरहस्यार्थेषु वाक्येषु तावकेषु, मम पुरः पूर्व,
प्रतिभा नवनवोङ्गेत्विनी पञ्चा, सम्यगविपर्यस्तत्वेनोदेतु, अतोप्य-
नन्तरं, तदिति अलौकिकं, निर्विरामं कृत्वा भवदर्चायां व्य-
सनमुदेतु ॥ २३ ॥

व्यवहारपदेऽपि सर्वदा

प्रतिभात्वर्थकलाप एष माम् ।

भवतोवयवो यथा न तु

स्वत एवादरणीयतां गतः ॥ २४ ॥

व्यवहारेति । एषः अर्थकलापः व्यवहारेऽपि भगवत्शि-
भ्यस्य, यथोऽवयवः अङ्गकल्पोऽभेदेन स्थितस्तथा मां प्रतिभातु
मम प्रतिभासताम्, न पुनस्त्वन्मयमविदित्वा स्वत एव सुखा-
दिहेतुत्वेनादरणीयतां गतः ॥ २४ ॥

मनसि स्वरसेन यत्र तत्र
प्रचरत्यन्वहमस्य गोचरेषु ।

प्रसृतोप्यविलोल एव युष्म-

त्परिचर्याचतुरः सदा भवेयम् ॥ २५ ॥

मनसीति । यत्र तत्रेति हेयादिविषयेषु, प्रसृतोऽपि ग्रहणे
प्रसृतोऽपि, अविलोलः अलम्पटः, युष्मत्परिचर्या त्वदर्चा तत्र
चतुर एव कुशल एव स्याम्, एवशब्दो भिन्नक्रमः ॥ २५ ॥

भगवन्भवदिच्छयैव दास-

स्तव जातोऽस्मि परस्य नात्र शक्तिः ।
कथमेष तथापि वक्तव्यम्बं

तव पश्यामि न जातु चित्रमेतत् ॥ २६ ॥

भगवन्निति । भगवदिच्छयैवेति, एवकारेण शक्तिपातस्य
स्वतन्त्रतामाह, तथाऽपीति, एवमपि दास्ये लब्धेऽपि, वक्तव्य-
म्बं मुन्दरं परशक्तिमार्गम्, एष इति, व्युत्थानावस्थेचितदेहा-
दिप्रमातृरूपः, जातु कदाचिव, व्युत्थाने न पश्यामि नासादया-
मि ॥ २६ ॥

समुत्सुकास्त्वां प्रति ये भवन्तं

प्रत्यर्थरूपादवलोकयन्ति ।

तेषामहो किं तदुपस्थितं स्यात्

किं साधनं वा फलितं भवेत् तत् ॥ २७ ॥

समुत्सुका इति । सम्यगुत्सुकाः भक्तिभरेणोत्कण्ठिताः,
प्रत्यर्थरूपादिति विषयं विषयमासाद्य, किं तदिति, तेनैवानुभाव्यं
न वक्तु शक्यं, किं तत्साधनमिति अस्पार्भरसंभाव्यम् ॥ २७ ॥

भावाभावतया सन्तु भवद्वावेन मे भव ।

तथा न किंचिदप्यस्तु न किंचिद्द्रवतोऽन्यथा॥२८॥

भावाभावेति । ये भावा इत्यभिधीयन्ते ते मम त्वन्मयत्वेन भावा विद्यमाना भवन्तु, यत्र किंचिदुच्यते तद् त्वन्मयता विना न किंचिदस्तु ॥ २८ ॥

यत्र किंचिदपि तत्र किंचिद-

प्यस्तु किंचिदपि किंचिदेव मे ।

सर्वथा भवतु तावता भवान्

सर्वतो भवति लब्धपूजितः ॥ २९ ॥

यत्रेति । लोकेन न किंचिदपीति यद् न किञ्चिदेवात्म-
पोदेयतया कथ्यते तत् मम न किंचित् अपि तु सर्वभेदमयं
न किंचिद्द्रवतु, यत्तूपादेयतयाऽभिमतं किञ्चिदिति भण्यते
तन्मम किञ्चिदेव किञ्चिदित्यसामान्यं स्वानुभवैकसाक्षिकं वस्तु
सर्वथाऽस्तु, यदा यज्ञोके किञ्चिद्विद्यनं रूपं यत् तदप्रत्यभिज्ञा-
नात् न किञ्चित्वेन भाति, यत्तु भेदमयमवस्तु न किंचित् तन्मा-
याच्यामोहात्किञ्चित्वेन स्फुरति, मम तु न किञ्चित् किंचिच्च
न किंचिदस्तु लौकिकवद्विपर्ययो मा भूदित्यर्थः, एतावता भवान्
चिद्रपः सर्वत्र लब्धश्च पूजितश्च शिवम् ॥ २९ ॥

इति श्रीमदुत्पलदेवाचार्यविरचितस्तोत्रावली रहस्यनिर्देशनामक-

द्वादशस्तोत्रे श्रीक्षेमगणकृता विशृतिः ॥

ॐ तत्सत् ।

संग्रहेण सुखदुःखलक्षणं

मां प्रति स्थितमिदं शृणु प्रभो ।

सौख्यमेव भवता समागमः

स्वामिना विरह एव दुःखिता ॥ १ ॥

संग्रहेणेति । अथ स्तोत्रकाररचितचारुरचनाविशिष्टं संग्रह-
स्तोत्रं व्याकुर्मः । अत्र तु या प्रयोगरूढिरिति संज्ञा पुस्तकेषु इश्यते
साऽवान्तरैव साक्षात्कारेण चिद्रैरवं समाविश्य व्युत्थानेऽपि व-
लवत्तसंस्कारात्तमभिमुखीभाव्य प्रतिभातं वस्तु विज्ञातुमाह । हे
प्रभो मां प्रति स्थितं न तु अन्यस्य कस्यापि स्फुरितं, संग्रहेण
संक्षेपेण, सुखदुःखलक्षणं शृणु, प्रभो इत्यामन्ब्रणम्, स्वात्मसमावे-
शक्मेणैव परमेशितुः सुसंमुखीकरणायालैकिकपादशब्दान्तर-
हस्यमन्त्रवत्, तद्वक्षणमाह, भवता स्वामिना चिन्नाथेन, एष इति
साक्षात्कारेण स्फुरन् समागमः समावेशैक्यं यत् तत्सौख्यं
मुखं स्वार्थं ष्यञ्ज, स एव सौख्यं, स च सौख्यमेव, उत्तरत्र स्थित
एवशब्दः इदाप्युभयथा योज्यः, प्रभुणा हि यो विरहः प्रभु-
स्वकृपाप्रविभजानं स एव दुःखिता ॥ २ ॥

अन्तर्स्पृतितरामरुपीयसी ॥

१. या त्वद्व्रयनकालिकाऽस्ति मे ।

तामरुपीश परिमृज्य सर्वतः

स्वं स्वरूपममलं प्रकाशय ॥ २ ॥

अन्तरिति । यत् एवं ततः, अपिर्मित्रकपः, अतितरामणीय-
स्यपिया पप्य त्वद्वयनकालिका भवद्ख्यातियलिनता, अन्त-

रिति, समावेशे प्राणादिसंस्काररूपाऽस्ति, तामरीति, वही ताव-
दसौ शक्तिपातात्प्रभृत्येव मे त्वया अपहस्तिता अतिसूक्ष्मामपि
तां परिस्थुज्योत्पोऽच्यु, सर्वत इति, अन्तर्विहश्च स्वं चिन्मयं
सर्वस्यात्मीयं स्वरूपं निमर्लं प्रकाशय स्फारय ॥ २ ॥

एतदेव च मे परमभिलिपितमिताह—
तावके वपुषि विश्वनिर्भरे
चित्सुधारसमये निरत्यये ।

तिष्ठतः सततमर्चतः प्रभुं
जीवितं मृतमथान्यदस्तु मे ॥ ३ ॥

तावक इति । यत्प्रकाशते तत्प्रकाशरूपमेव सत्प्रकाशयि-
तुर्महीति प्रकाशस्य च देशकालादिप्रकाशमानत्वात् तत्स्वरूप-
मेव सम्बेदकं नोपपद्यते इत्यब्रह्मसिद्धम् विश्वरूपत्वं, चिदा-
हादात्मनः स्वरूपे निरखये अविनाशिनि तिष्ठन्वाचार्चासिमर्थः
अर्चनेव च स्थातुं क्षम इति हेतौ शतारौ तौ च निखपट्टतां
च्यङ्गः, स्थितिस्तत्त्वद्विलाभः, अर्चा तदेकपरामर्चच्यग्रत्वम्,
एवमुत्तरत्र अन्यदित्यनेन चिद्रूपतास्थितिवहुमानेन अवस्थावि-
पयमनादरं ध्वनति ॥ ३ ॥

ननु जीवदादिभूमयः अभिमानमर्थः ताः किमितीष्यन्ते
इत्याशङ्क्य त्वत्स्वरूपेऽवस्थितस्याभिमाना अप्यलौकिकचमत्का-
रयुक्ता पूर्व, इतरथा तु निरभिमानताऽपि न काचिदिति वक्तुमाह—
ईश्वरोहम्हमेव रूपवान्

परिडतोऽस्मि सुर्भगोऽस्मि कोऽपरः ।
मत्समोऽस्ति जगतीर्ति शोभते त्वं
मानिता त्वदनुरागिणः परम् ॥ ४ ॥

ईश्वरोऽहमिति । त्वदनुरागिणः त्वत्समावेशेन प्राप्तवैक्यस्य, परमिति तस्यैव न तु ब्रह्मादिरपि ईश्वरः सर्वस्वतन्त्रोऽहम् अहमेव च रूपबान् चिदात्मना प्रशस्तन स्वरूपेण युक्तः, पण्डा सम्यक् तत्त्वदीशनी प्रज्ञा सञ्जाता मस्य सोऽस्मि, सुभगः परमानन्दरसोल्वणत्वेन सर्वस्य स्पृहणीयोऽस्मि, तर्त्क वहुना मत्समः कोऽपरोऽस्मि न कश्चित्, मयैव चिदानन्दात्मना विश्वस्यात्मसाक्षात्कारादितीहवी मानिता साभिमानित्वं, शोभते दीप्यते, अन्यथा पुनर्बोधाद्यभिमता सङ्क्लेच्छती अविकलिपता-ऽपि मलिनेव “स्वसोपानपदारूप्याभर्तुः स्यादन्तिके स्थितिः । इतरस्तु विकल्पानां वै मुख्याद्वाहाभूमिग इति”, त्वदनुरागिणो यत एवं मानिताऽपि शोभते ततः ॥ ४ ॥

देवदेव भवदद्वयामृता-
रुयातिसंहरणालब्धजन्मना ।

तयथास्थितपदार्थसंविदा-

मां कुरुष्व चरणार्चनोचितम् ॥ ५ ॥

देवेति । हे देवदेव अशेषाधिपते, भवदद्वयामृतारुपातेः स्वदैक्यानन्दापथायाः संहरणेन लब्धं जन्म यवा तया यथास्थितानां चिदेकात्मनां पदार्थानां संविदा मां स्वमरीच्यचितं कुरु, तत्त्वदः पूर्वश्लोकापेक्षया हेतौ ॥ ५ ॥

कीटश्यसावर्चा यदुचितं त्वां करोमीति भगवदुर्क्षं सम्भावयन् आह—

ध्यायते तदनुदृश्यते ततः:

स्पृश्यते च परमेश्वरः स्वयम् ।

यत्र पूजनमहोत्सवः स मे

सर्वदा ऽस्तु भवतोनुभावतः ॥ ६ ॥

ध्यायत इति । “उच्चाररहितं वस्तु चेतसैव विचिन्तयन्” इति स्थिता ध्यायते तदनुहृश्यते समावेशात्प्रकाशते, ततोऽपि सृश्यते, गाढगाढसमाश्लेषणैकीक्रियते स्वयमेव न तु उच्चार-करणादिपारम्पर्येण स्वयं चानुपचितेन चिन्मयेन वपुषा अन-न्याकारविशेषण, यत्रेति पूजनमहोत्सवे, महोत्सवशब्देनाय-न्तमुपादेयतामस्य वदन्नात्मनस्तदासत्त्या प्रमोदीनिररतां ध्वनति, अनुभावत इति ममानुभावतस्त्वदीयानुभवकन्यापाराव ॥ ६ ॥

एतेदेव क्षमायमान आह—

यथास्थितपदार्थदर्शनम्

युष्मदुर्चनमहोत्सवश्च यः ।
युग्ममेतदित्तुरेतराश्रयम्

भक्तिशालिषु सदा विजृम्भते ॥ ७ ॥

यदिति । यथास्थितानां पदार्थानां दर्शनं विज्ञानं, न त्वदद्वयपूजामहोत्सवः तं च विना न यथास्थितवस्तुज्ञानपिती-दे द्वयमितरेतराश्रयम् भक्तिशालिषु सदा विजृम्भते, त्वयैवास्यो-भयस्य युगपत्प्रकाशाव ॥ ७ ॥

तत्तदिन्द्रियमुखेन सन्ततम्

युष्मदुर्चनरसायनासवम् ।
सर्वभावचयकेषु पूरिते-

ज्वापिवन्नपि भवेयमुन्मदः ॥ ८ ॥

तदिति । स्फुरदुपायपुरःसरमेतदांशसापर आह सर्वभावा एव चपकाणि पानपात्राणि तेषु, चक्षुरादिमुखेन महार्थहृष्या चिंदक्यामृतेन पूरितेषु भृतेषु, तदाहरणक्रमेण तुर्यारोहरूपं

युप्पत्पूजारसायनपाने आसमन्तात्पिवन्, उद्गतमदोऽपि नाम
भवेयम् एतत्पार्थये प्रभुमेवार्थये ॥ ८ ॥

अन्यवेदमणुमात्रमस्ति न
स्वप्रकाशमखिलं विजृम्भते ।

यत्र नाथ भवतः पुरे स्थितिम्

तत्र मे कुरु सदा तवार्चितुः ॥ ९ ॥

अन्यवेदमिति । यत्र भवत्पुरे पूरके चिदात्मनि रूपे,
च्यतिरिक्तस्य कस्यचिदेवाभावात् अन्यदिद्वन्नं वेद्यम् अणुमात्र-
मपि नास्ति अपि तु अखिलं ग्राहग्राहकरूपं स्वप्रकाशमेव
विजृम्भते, तत्र मे त्वदर्चपरस्य सदाऽवस्थितिं गाढगाढसमये-
शास्त्राणां कुरु ॥ ९ ॥

१०५
दासधार्मि विनियोजितोप्यहम्
१०६ स्वेच्छयैव परमेश्वर त्वया ।

दर्शनेन न किमस्मि पात्रितः

पादसंवहनकर्मणाऽपि वा ॥ १० ॥

दासधार्मीति । एवमर्थितेऽपि जगतीप्तितमनाप्नुवन् तिष्ठ
इवाह दासेति । स्वेच्छयैव न तु अन्येष्वेरणादिना, निरपेक्षो हि
शक्तिपात् इत्युक्तेष्व दर्शनेन शास्त्रमेवेशात्मना परमाक्षा-
त्कारानुप्रवेशेन पात्रितो भाजनीकृतः, पादसंवहनकर्मणा रुद्रश-
क्तिसमयेवशाहुदनेन अनुरणनोत्त्वा लौकिकेभ्वरार्थः प्राप्नवत् १०

शक्तिपातसमये विचारणम्

प्राप्तमीश न करोषि कर्हिचित् ।

संभ्रहस्तोत्रनाम ब्रयोददृशं स्तोत्रम् ।

अथ मां प्रति किमागतं यतः

स्वप्रकाशनविधौ विलम्बसे ॥ ११ ॥

शक्तिपातेति। सोपालम्भमिव प्रभुमभिमुखयितुमाह शक्तिपा-
तेति। प्राप्तमित्युचितम्, ईशोसामन्ब्रणं स्वतन्त्रशक्तिपातकमानुरूपं,
कौटिल्यचित् कदाचित् अद्येति, सम्पन्नेष्यनुग्राहात्मनि शक्ति-
पाते किमागतमिति क एष प्रकारः यत् चिदात्मकस्वात्मप्रका-
शात्मनि विधौ अवश्यकार्येऽपि विलम्बसे, अद्यापि कालक्षेषं
करोषि, मा कृपाः ॥ ११ ॥

तत्र तत्र विषये वहिर्विभा-

त्यन्तरे च परमेश्वरीयुतम् ।

त्वां जगच्छ्रितयनिर्भरं सदा

लोकयेय निंजपाणिपूजितम् ॥ १२ ॥

तत्रेति। पुनरपि भगवत्समावेशाशंसापर आह तत्रेति। वहि-
रिति, वाहे नीलादौ आन्तरे च सुखादौ, च विभासति त्वां
परमेश्वर्या परश्चत्त्वा युतं निःसम्बद्धं, प्राप्तजगत्त्वयेण विश्वेन
निर्भरं, लोकयेय साक्षात्कुर्या, निजेन पाणिना पञ्चावर्तमध्यमध्य-
प्राणशक्त्युद्ग्रोधनक्रमाद्युतीविश्वार्पणमेधेनार्चितम्, अत्र पाणिः
शक्तिः यथोक्तमाञ्चाये “हस्तः शक्तिः प्रकीर्तित” इति, एत-
त्यौचितम् ॥ १२ ॥

स्वामिसाधमुभिसन्धिमात्रतो

निर्विवन्धमद्यिरुद्धृत्य सर्वदा ।

स्यां प्रसादपरमामृतासदा—

पानकेन परिलब्धनिर्वृतिः ॥ १३ ॥

स्वामीति । निखोदिलसमावेशरूपमेव फलमाकाङ्क्षनाह स्वामीति । स्वामिनः सम्बन्धिनं सौधम् अतिसृष्टीयं स्वधामसमृहमत्युच्चैः शार्ङ्गं पदमभिसन्धिमात्रत इत्युच्चारकरणाद्यनपेक्षम् इच्छामात्रेणैव विनिर्वन्धं कृत्वा उधिरुद्धा देहादि भूमिन्यम्भावेन स्वीकृत, प्राग्व्याख्यातप्रसादपरमामृतासवापानकीडया परिलघ्निर्वैतिः आनन्दपरिपूर्णः, सदा स्थाप, अनुरणनशक्त्या दृष्टान्तालङ्कारध्वनिना लौकिकेभवरार्थः प्राग्वत् ॥ १३ ॥

यत्समस्तसुभगार्थवस्तुपु

स्पर्शमात्रविधिना चमत्कृतिम् ।

तां समर्पयति तेन ते वपुः ॥

पूजयन्त्यचलभक्तिशालिनः ॥ १४ ॥

यदिति । प्रतिपादितपूजोपायमाह यदिति । मायाशक्त्या यथपि हेयोपादेयताभाज्ञि तथाऽपि वस्तुतश्चिन्मयत्वात्सुभगार्थनिमुभगप्रयोजनान्येव समस्तानिवस्तुनि तेषु विषयभूतेषु, यत्किञ्चिदन्द्रियपथगतं तदीयरूपस्पर्शादि, स्पर्शमात्रविधिना संवित्पद्मरूपविकल्पेन संविद्यापारेण, तामिति असामान्यां चमत्कृति, सम्यग्पर्यति वितरति, तेन यच्छब्दपरामृष्टेन वस्तुस्वरूपेण, ते वपुश्चिन्मयरूपम्, अचलभक्त्या नवनवसमावेशेन शालमानाः, पूजयन्ति तर्पणक्रमेण त्वयेवं विश्राम्यन्ति ॥ १४ ॥

सफारयस्यखिलमात्मना स्फुरन्

विश्वमामृशसि रूपमामृशन् ।

यत्स्वयं निजरसेन घृणेते

तत्समुद्धसति भावमण्डलम् ॥ १५ ॥

स्फारयसीति । ननु पलिनैरथेः कथं शुद्धस्वरूपभगवद्चर्चा
इशाशङ्का सर्वदशासु अर्थानां भगवत्स्वरूपतया शुद्धतां वक्तुमाद
स्फारयसीति । आत्पना चिन्मयेन, स्फुरन् भासमानः, अखिलं
विश्वं स्फारयसि विकस्वरस्वात्मप्रथास्फुरणेन फुल्यसि, तथा
स्वरूपमामृशनिजस्वरूपं चमत्कुर्वन्, निखिलं विश्वमामृशसि
आस्वादनेन आनन्दघनं घटयसि, यश्च स्वयं निजेन चिद्रसेन घृणसे
पूर्णत्वात्समुच्छलत्या स्पन्दसे, तद्वावमण्डलमस्थिलं पदार्थजातं,
समुल्लसति चिद्रूपावृन्मीलति, एवमनेन विश्वस्याभेदसाराः पर-
दशोचिताः स्थितिसंहारसर्गाः इनेच्छाक्रियाशीक्षपरिस्पन्दरूपाः
क्रमणोन्तकाः, अक्रमेऽपि हि संविचात्वे व्याटृचिभेदेन एषिष्ठस्थि-
तिसंहारशत्त्वयवियोगः सनातनत्वेन वर्णयेतापि यदपेक्षयाऽयं
क्रमव्यवहारः । तथा च श्रीपूर्वशास्त्रेषुक्तम् “सञ्च्यापाराधिपत्वेन
तद्वीनप्रेरकत्वतः । इच्छानिवृत्तेः स्वस्थत्वादीभश्चमपि पञ्चधा ॥”
इति । स्त्रिष्ठस्थितिसंहाराणां विपर्यस्तत्वेन प्रतिपादनं चिन्मय-
त्वेनाकमतापरमार्थप्रकाशनाय ॥ १६ ॥

यो विकल्पमिदमर्थमण्डलं

पश्यतीश निखिलं भवद्वपुः ।

स्वात्मपक्षपरिपूरिते जग-

त्यस्य नित्यसुखिनः कुतो भयम् ॥ १६ ॥

य इति । ननु परमेष्वरभूमावभिन्नानामर्थानामस्तु शुद्धत्वं
मायापदे तु भेदविश्वव्याकुलिते कथयेतदित्याशङ्का भेदविश्वम-
रक्षयमाद य इति । हे ईश अर्थमण्डलं प्रमेयजातमविकल्पं
कृत्वा हानादानादिवुद्धिपरिहारेण श्रीभैरवीयमुद्रावीर्यस्थिता
यो योगिगवरो भवद्वपुश्चद्वप्तेव कृत्वा पश्यति दर्पणोदरोन्मीलनप्र-

तिविन्वत्साक्षात्करोति, अस्य स्वात्मपक्षेण चिदेक्येन परितः
समन्तात् पूरिते स्वाभेदमापादिते, जगति भेदविग्रस्योन्मूलना-
शिखसुखिनः परमानन्दघनस्य, कुतो भयं न कुतश्चिदेवेतितुक्त-
मुक्तं प्राकेन ते वपुः पूजयन्त्यचलभक्तिशालिन इति ॥ १६ ॥

कण्ठकोणविनिविष्टमीश ते

कालकूटमपि मे महामृतम् ।

अप्युपानममृतं भवद्पु-

भेदवृत्ति यदि मे न रोचते ॥ १७ ॥

कण्ठेति । इमामेवाद्रयद्विष्ट प्रशंसन्नाह कण्ठेति । कालकूटं
महाविषमपि ते कण्ठकोणविनिविष्टं त्वदङ्गसङ्गतया स्थितं त्वद-
भेदेन प्रथमानं, मे महामृतं, परमच्यामिप्रदत्तवात्, उक्तं हि “विषम-
प्यमृतायते” इति अमृतं तु पातुमपि लब्धुमपि यदि भवद्पुणो
भेदवृत्ति चिदद्रयद्वशमस्तुशद्राति, तदवास्तवत्वान्महां न रोचते
नाभिलापपदं ममेति यावद् ॥ १७ ॥

त्वत्प्रलापमयरक्तगीतिका-

नित्ययुक्तवदनोपशोभितः ।

स्यामथापि भवदर्चनक्रिया-

प्रेयसापरिगताशयः सदा ॥ १८ ॥

त्वदिति । एतमद्रयसमवेशमात्मनि सदोचितत्वेनेष्वाह
त्वदिति । समोवेशवैवर्यादनीभिसन्धानमुच्चरन्तीभिस्त्वत्प्रलापम-
धीभिर्भक्त्यनुरागाभिव्यञ्जनाद्रक्ताभिर्भिर्भुरमुन्दराभिर्गीतिकाभिर्निं-
त्ययुक्तेन वदेनोपशोभितोऽतिमुन्दररुचिः स्याम्, अथापीति
अपि च, व्याख्यातसतत्वतया भवदर्चनक्रिययैव प्रेयस्या परमव-

विज्ञप्तिः ।

- १ अस्यो चौखम्बा-संस्कृतग्रन्थमालायां प्रतिमासं पृष्ठशतके सुन्दरैः
गीतकाक्षरे रेत्तमेषु पञ्चेषु एकः स्तवको मुद्रितिवा प्रकाशयते ।
- २ पक्षस्मिन् स्तवके पक्ष एव अन्थो मुद्रयते ।
- ३ प्राचीना दुलभाश्वाऽमुद्रिता मोमासाधवान्तादिदर्शन-व्याकरण-
धर्मशास्त्र-साहित्य पुराणादिग्रन्था एवात्र सुपारच्छत्य मुद्रयन्ते ।
- ४ काशिकराजकीयप्रधानसंस्कृतपाठालयाऽध्यापकाः पाणिङ्गता अन्य-
च गाथवर्णयो विद्वांसः एतत्परिशोधनादिकार्यकारिणो भवन्ति ।
- ५ भारतवर्षीयवृहदेशीयैः सिहलद्विपवासिमिद्ध पतदग्राहकेदेयं
पार्थिकमविमं मूल्यम् मुद्राः ७ आणकाः ८
लान्तरे प्रतिस्तवकं " " १ " ०
- गदययः पृथग् नास्ति ।
- ८ साम्रते मुद्रयमाणा अन्थाः— मुद्रिताः स्तवकाः-
(१) संस्काररत्नमाला । गोपीनाथभद्रहृता । (संस्कारः) २
(२) राद्रकौस्तुमः । भद्रोजिदीक्षितहृतः । (व्याकरणम्) १०
(३) इलाकवार्तिकम् । भद्रकुमारिलविरचितम् } प्रीमांसा) १०
पार्थिसारथिमिधकृत-न्यायरत्नाकराण्यया
द्याखयया सहितम् । (सम्पूर्णम्) }
(४) भाष्योपदीहृते तत्त्वत्रयम् विशिष्टाहृत-
दर्शनप्रकरणम् । शीमल्लोकाचार्यप्रणीतम् } (वेदान्तः) २
ओनारायणतीर्थविरचितभाद्रभाषाप्रकाश-
सहितम् । (सम्पूर्णम्)
(५) करणप्रकाशः । शीव्रहादेवविरचितः । (सम्पूर्णः) (ज्योतिषः) १
(६) भाद्रचिन्तामणिः । महामहोपाध्याय- } प्रीमांसा) २
शीगागाभद्रविरचितः । }
(७) न्यायरत्नमाला । शीपार्थसारथिमिश्रविरचिता । (प्रीमांसा) २
(८) ब्रह्मसूत्रमात्यम् । वादरायणप्रणीतवेदान्तसूत्र- } (वेदान्तः) ८
स्य यतीन्द्रधर्मदिव्यानामिद्धुक्तव्याख्यानम् । }
(९) हयाद्रादमञ्जरी । मछिवेणविरचिता । (जैनदर्शनम्) २
(१०) मिदित्रयम् । विशिष्टाहृत-ब्रह्मनिरूपणपरमः शीभा- } (वेदान्तः) १
ष्यकृतो परमगुरुभिः शीहयामुनमुनिविरचितम् । }
(११) न्यायमकरन्दः । शीमदानन्दवाधभद्राकाचार्यस- } (वेदान्तः) १
गृहीतः । आचार्यविचितसुखमुनिविरचितव्याख्योपेतः । }
(१२) विमत्तदर्थनिर्णयः । न्यायानुसारिपथमादिसप्तविभक्ति- } (न्यायः) ४
विस्तृतविचाररूपः । म०म०शीर्गिरिधरोपाध्यायरचितः । }
(१३) विधिरसायनम् । शीव्रप्रयवीक्षितकृतम् । (प्रीमांसा) २
(१४) न्यायमुद्धा(तत्त्ववार्तिकटोका)भद्रसम्बवरविरचिता । (प्रीमांसा) ५
(१५) शिवस्तोत्रावली । उत्पलदेवविरचिता । शीक्षेमराज- } (वेदान्तः) १
विरचितवृत्तिसमता ।

कार्याध्यक्षः-हरिदासगुप्तः,

चौखम्बा-संस्कृतपूस्तकालपस्य,
बनारस सिद्धि ।

पत्रादिप्रेषणस्थानम् :—

श्रीः ।

भानन्दवनविधोतिसुमनोभिः सुसंस्कृता ।
सुवर्णाऽङ्गितभव्याभशतपत् परिष्कृता ॥ १ ॥
चौलम्बा-संस्कृतप्रथमाला मञ्जुलदर्शना ।
रसिकालिकुले कुपांदमनन्दामोदमोहितम् ॥ २ ॥
स्तवकः—६३

क्षमया परिगतः स्वीकृतः आशयश्चिन्तयस्य, तस्याश्र परिगतः
सम्पर्गज्ञातः आशयः स्वरूपं येन तथा भूतः सदा स्याम् ॥१८॥

ईहितं न वत पारमेश्वरं

शक्यते गणयितुं तथा च मे ।

दत्तमप्यमृतनिर्भरं वपुः

स्वं न पातुमनुमन्यते तथा ॥ १९ ॥

ईहितमिति । ननु च लब्धसमावेशचमत्कारोऽपि किमर्थं भूयो
भूयः समावेशाकाङ्क्षापरोऽसीति शङ्कुस्त्वेवाह ईहितमिति । परमे-
श्वरसम्बन्धीहितं विलसितं वताश्र्वर्णं, गणयितुं कलयितुं, न शक्यते,
तथा च मे महाममृतनिर्भरमानन्दघनं, वपुः स्वरूपं, पातुं रसयितुं,
दत्तमपि प्रसादीकृतमपि, तथेति यथास्त्रिच्च निर्विरामं, पातुं, नानु-
पन्यते नाङ्गीकरोति, पुनर्ज्युत्थानभूमिमेव व्रेष्यतीत्यत इयमा-
काङ्क्षसर्थः, यत एवं ततः ॥ १९ ॥

त्वामगाधमविकल्पमद्यं

स्वस्वरूपमखिलार्थधंसमरम् ।

आविशन्नहसुमेश सर्वदा

पूजयेयमभिसंस्तुवीय च ॥ २० ॥

त्वामिति । अगाधमपरिच्छेद्यमविकल्पं चिद्रपमद्यमभेदसारं,
स्वं सर्वस्यात्मीयं स्वरूपमखिलानां पदध्वमयानामर्थीनां घस्मर-
मदनशीलं, त्वामाविशन्, हे उमेश पराभद्रारिकास्वामिन्हं सदा
पूजयेयं, “ सा पूजाशादराङ्गः ” इति स्थित्वाच्येऽभितः
समन्तात्सम्यगभेदपरामर्शसारतया स्तुवीय चेति शिवम् ॥२०॥

इति श्रीमद्बुत्पलदेवाचार्यविरचितस्तोत्रावत्प्यां सङ्ग्रहस्तोत्रनामनि

त्रयोदशस्तोत्रे श्रीकेमराजविरचिता विनृतिः ॥ १३ ॥

ॐ जय लक्ष्मीनिधानस्य निजस्य स्वामिनः पुरः ।
जयोद्गोपणीयूपरसमास्वादये क्षणम् ॥ १ ॥

जय लक्ष्मीति । इदमपि जयस्तोत्रं ग्रन्थकाराशश्येव । जय-
लक्ष्म्याः सर्वोत्कर्पीश्रयो, निधानं समुचितमास्पदं, पुर इति साक्षा-
त्कारसमनन्तरेयेव, जयोद्गोपणमेवानन्दप्रदत्वात्पीयूपरसमास्वा-
दये चमत्करोपि, क्षणं मुहुर्मुहुः, क्षणशब्दश्वास्यास्वादस्य मुल-
भतां ध्वनति ॥ १ ॥

जयैकरुद्रैकशिव महादेव महेश्वर ।

पर्वितीप्रणायिऽशर्वं सर्वगीर्वाणपूर्वज ॥ २ ॥

जयेकेति । पथममामन्त्रणद्वयमद्वयताप्रथनाय “एको रुद्र”
इति श्रुतिरस्ति, एकः शिवो न तु भेदवादस्थित्या वहवः, पार्वती
परा शक्तिः, सर्वेषां गीर्वाणानां देवनां पूर्वज आय ॥ २ ॥

जय त्रैलोक्यनाथैकलाङ्कनालिकलोचन ।

जय पीतार्तलोकार्तिकालकूटाङ्कनधर ॥ ३ ॥

जय त्रैलोक्येति । त्रैलोक्यनाथत्वे एकमद्वयमूलकार्द्वितीय-
मलोकिकं लाङ्कनमलिकलोचनं ललाटनेत्रं यस्य, भगवत्यतिरेके-
णान्यस्यायोमुलाधोलोचनानुन्वीलनात्पीतमार्तलोकानां सर्वेषां
मुरामुराणामार्तिहेतुत्वाचद्रपं कालकूटं महाविषं तदङ्का कन्धरा
यस्य, कालकूटपार्तिरूपतयौत्प्रेक्षितम्, अथ च कालकूटगलत्वेन
भगवतः सर्वसंसारार्तिहरत्वं मूल्यते ॥ ३ ॥

जय मूर्त्तिरिशन्तयात्मशितश्शूलोङ्कसत्कर ।

जयेन्द्रामात्रसिद्धार्थपूजार्हचरणाम्बुज ॥ ४ ॥

जय मूर्त्तिं । मूर्ता: तिस्र इन्द्राज्ञानक्रियाह्पाः शक्तय

आत्मा यस्य तथाभूतेन शितेन संसारच्छेदकेन शुलेनोऽलुप्तम्
करः पाणिर्यस्य, अनेन शक्तित्रयस्य भगवदेकाधीनत्वमुक्तम्,
इच्छामात्रेण सिद्धोऽर्थः प्रयोजनं याभ्यां सकाशाद् तथाभूते
अत एव पूजार्हं प्राग्ब्रह्मणाम्बुजे यस्य ॥ ४ ॥

जय शोभाशतस्यन्दिलोकोन्तरवपुर्धर ।

जयैकजटिकाक्षीणगङ्गाकृत्यान्तभस्मक ॥ ५ ॥

जय शोभेति । शोभाः प्रकाशाहादरूचयः वपुः स्वरूपम्,
अल्पैकजटा एकजटिका तत्र क्षीणा येयं गङ्गाकृतिस्तदेवान्तं
भस्म येन तथामूर्तं कं शिरो यस्य, भगवतः शिरासि भस्मास्ती-
याद्यमविगीतमेव ॥ ५ ॥

जय क्षीरोदपर्यस्तज्योत्सनाच्छायानुलेपन ।

जयेऽवराङ्गसङ्गोत्थरत्नकान्ताहिमराङ्गन ॥ ६ ॥

जय क्षीरोदेति । क्षीरोदे पर्यस्ता प्रसृता याऽसौ ज्योत्स्ना चन्द्र-
कान्तिस्तच्छायं शुभ्रमनुलेपनं यस्य, अङ्गसङ्गोत्थैः रत्नैः कान्ता-
अहयः शेषवासुकिप्रभृतयो मण्डनं यस्य, ईश्वराङ्गसङ्गादुजङ्गमार्ना
रत्नप्रासिरिति हागमः ॥ ६ ॥

जयाक्षैकशीतांशुकलासदृशसंश्रय ।

जय गङ्गासदारब्धविश्वैश्वर्याभिषेचन ॥ ७ ॥

जयाक्षैकेति । अक्षयायाः अमानाम्न्याः एकस्याः शीतां-
शुकलायाः सदृशोऽनुरूपो भगवानेव संश्रयः, तस्याप्यक्षैकरूप-
त्वात्, चन्द्रकलया हि भगवतः एतत्परमार्थतैव सूच्यते, गङ्गया
सदाऽऽरब्धं विश्वैश्वर्याभिषेचनं यस्य ॥ ७ ॥

जयाधराङ्गसंस्पर्शपावनीकृतगोकुल ।

जय भक्तिमदारव्यगोष्टीनियतसन्निधे ॥ ८ ॥

जयाधराङ्गेति । अधराङ्गं पादस्तत्स्पर्शेन पवित्रीकृतं गो-
कुलं येन भगवता वृपभवाहनेन, यतो वृषभः पद्मचां सृष्टस्ततः
सर्वत्र गोजातेः पवित्रत्वमविगीतं, भक्तिमद्विः आवद्यायां गोष्ट्यां
नियतोऽवश्यंभावी सन्निधिर्यस्य ॥ ८ ॥

जय स्वेच्छातपोवेषविग्रलम्भितवालिश ।

जय गौरीपरिष्वङ्ग्योग्यसौभाग्यभाजन ॥ ९ ॥

जय स्वेति । स्वेच्छया क्रीडया कुतेन उपमावेशेन च वि-
मलम्भिताख्यासिताः वालिशा येन, क्रीडामात्रेण भगवता जटा-
दि विधृतं यच्चन्मूर्खाः ब्रह्मशिरङ्गेदोत्थकिलिवपशुद्धर्थमिति
प्रतिपत्राः, सिद्धर्थमेतदिक्षपरे, इदमेतद्वगवतः सत्यं रूपमिति
परे, तत्र सत्, भगवतः स्वतन्त्रचित्परमार्थस्यैवं रूपत्वातुपपत्तेः,
गौरी परा शक्तिः तत्परिष्वङ्ग्योग्यसौभाग्यस्य सर्वसृष्टहर्णीय-
त्वस्य भाजन ॥ ९ ॥

जय भक्तिरसाद्राद्रिभावोपायनलम्पट ।

जय भक्तिमदोदामभक्तवाङ्नृततोषित ॥ १० ॥

जय भीक्तिरसेति । भक्तिरसेनाद्राद्रिः सरसो गलितो यो
भाव आशयः स एवोपायनं हौकनिका तत्र लम्पट शटिसा-
त्पसात्कारिन्, भक्तिपदेनोदामाः गांजिता ये भक्ताः तदीयेन
वाङ्नृतेन स्फूर्जतस्तुतिमालाभिस्तोषित ॥ १० ॥

जय ब्रह्मादिदेवेशप्रभावप्रभवव्यय ।

जय लोकेश्वरश्रेणीशिरोविधृतशासन ॥ ११ ॥

जय ब्रह्मोति । ब्रह्मादिदेवेशानां यः प्रभावः सृष्ट्यादि-
सामर्थ्यं तद्य प्रभवव्ययो उत्पादनाशौ, यतः लोकेश्वरश्रेण्या

इन्द्रादिलोकपालपालया शिरसा विघृतं शासनमाङ्गा यस्य, पर-
मेशाङ्गानुवर्तिभिरिन्द्रादिभिर्दीक्षादौ स्थीयत इति शतशः आग-
मोक्षः सन्ति ॥ ११ ॥

जय सर्वजगन्न्यस्तस्यमुद्राव्यक्तवैभव ।

जयात्मदानपर्यन्तविश्वेश्वर महेश्वर ॥ १२ ॥

जय सर्वेति । सर्वत्र जगति न्यस्तया स्वमुद्रयाऽऽनन्दसा-
खानक्रियाशक्तिव्याप्तिमय्याऽवष्टम्भूपया व्यक्तं वैभवं व्या-
पकत्वं प्रभुत्वं च यस्य । यदागमः “न चक्राङ्गा न वज्राङ्गा
दश्यन्ते जन्तवः क्वचित् । भगलिङ्गाङ्गितं विश्वं तेन माहेश्वर
जगत् ॥” इति । आस्तां तावद्वाक्षादीनां विभूत्यादिदानं त्वतः
सर्वस्य त्वयात्मानं सत्तामपि ददासि स्वप्रकाशमयत्वत्स्वरूपं
विना नीरूपत्वापत्तेरिद्वात्मानं पर्यन्तं कृत्वा विश्वेश्वर, अत
एवान्यस्यैवं रूपत्वाभावान्तं महानीश्वरः ॥ १२ ॥

जय ब्रैलोक्यसर्गेच्छावसरासद्वितीयक ।

जयैश्वर्यभरोदाहदेवीमात्रसहायक ॥ १३ ॥

जय ब्रैलोक्येति । ब्रैलोक्यसर्गविसरेऽनन्द द्वितीय उपा-
दानसहकार्यात्माऽपेक्षणीयो यस्य, द्वितीयश्वेतास्ति । कथं शक्तिः
शक्तिमांश्वेत्युद्घोष्यते इत्याह ऐश्वर्यभरोदाह स्वेच्छावभासिता-
शेषपलोकयात्रात्मने इति नयेन देवीमात्रं निजसामर्थ्यात्मा परा-
शक्तिरेव सहायो यस्य, ऐश्वर्यं पश्चविभक्त्यकारित्यम् ॥ १३ ॥

जयाक्रमसमाकान्तसमस्तभुवनत्रय ।

जयाविगीतमावालगीयमानेश्वरध्वने ॥ १४ ॥

जयाक्षमेति । साक्षादिभातत्वाद्युगपत्सदा सम्यगाकान्तं
समस्तं निरवशेषं प्राग्वद्वृत्यनन्तं येन, विष्णुना क्रमाभ्यां भूर्भुवः-

स्वराकान्तपविष्टुतं भगवता त्वक्यमेव भवाभवातिभवत्रयं
व्याप्तम् इति व्यतिरेकध्वनिः अविगीतमविप्रतिष्ठितं कृत्वा
आवालं गीयमान ईश्वर इति ध्वनिः नादामर्शो यस्य ॥१४॥

जयानुकम्पानुगुणानेपेक्षसहजोन्नते ।

जय भीष्ममहामृत्युघटनापूर्वभैरव ॥ १५ ॥

जयानुकम्पेति । अनुकम्पादिगुणानेपेक्षा सहजा स्वभा-
विकी अविच्छिन्ना उच्चतिर्माहात्म्यं यस्य, अन्येषां तु “यो हि
यस्माद्गुणोत्कृष्टः स तस्मादृष्टेष्वुच्यते” इत्याम्नायस्थित्या अपू-
र्वेषोन्नतिः भीष्मस्य सकलजगत्कम्पकारिणो महामृत्योः घटने
स्वकृपचलनात्मनि ग्रसने अपूर्वोऽपि भैरवः भीषणीयस्यापि
भोगणीयः भीरुणां भयमिति तद्वितेन मृत्युभीतानां हृदि स्फुर-
न्नमयमदश्च ॥ १५ ॥

जय विश्वक्षयोच्चरडक्रियानिष्परिष्पन्थिक ।

जय श्रेयःशतगुणानुग नामानुकीर्तन ॥ १६ ॥

जय विष्वेति । विश्वक्षये संहारे उच्चण्डायां क्रियायां नि-
र्गतः परिष्पन्थिको निरोद्धायस्य, श्रेयांसः शतगुणा अनुगाः
पश्चाद्विनः यस्य, तथाविधं नामानुकीर्तनं यस्य ॥ १६ ॥

जय हेलावितीर्णैतदमृताकरसागर ।

जय विश्वक्षयान्तेष्पिक्षणकोपाशुशुक्षणो ॥ १७ ॥

जय हेलेति । हेलया वितीर्णो भक्तेभ्यो दत्तः एतदिवेष
श्रेयः शतगुणानुगः अमृताकरसागरो येन, उपमन्यवे क्षीरोदो
वितीर्णः “येन विश्वक्षयान्तेष्पिक्षणकोपाशुशुक्षणिः” क्षणिकोऽपि
कोपाच्चिर्यस्य ॥ १७ ॥

जय मोहान्धकारान्धजीवलोकैकदीपक ।

जय प्रसुप्तजगतीजागरूकाधिपूरुष ॥१८॥

जय मोहेति । मोहान्धकारेण अरुयातितिमिरेण अन्ध उपसंहतामेददृष्टिर्थों जीवलोकस्तस्यैकः अद्वितीयो दीपः परमार्थप्रकाशकः, प्रकर्षेण चुप्तायां मायाप्रस्वापजडीकृतायां जगत्यां विश्वप्रजागरूको नितप्रबुद्धोऽतएवाधिपूरुषोधिष्ठातृस्वरूपः ॥ १८ ॥

जय देहादिकुञ्जान्तनिकूजज्ञीव जीवक ।

जय सन्मानसव्योमविलासिवरसारस ॥१९॥

जय देहादीति । देह एव जडत्वादद्रिकुञ्जं पर्वतदरी-
गुहं तत्र निकूजन्तः क्रन्दतो जीवान् प्राणिनो जीवयति जीवतां
लभ्यति यः पर्वतगुहायां च निकूजन्तो जीवजीवारुपाः
परिक्षणो भवन्तीत्यनुरणनशक्त्या क्षिप्तोर्थोऽपि सतां भक्तानां यानसं
चित्तमेव निर्मलत्वादिधर्मत्वाङ्गोम तत्र विलसत्तच्छीलः वरसारसः
परमात्मराजहंसश शोभमानश्च व्योमचारी भवति ॥ १९ ॥

जय जाम्बूनदोदग्रधातूद्वगिरीश्वर ।

जय पापिषु निन्दोदकापातनोत्पातचन्द्रमाः ॥२०॥

जय जाम्बूनदेति । जाम्बूनदं कनकं तेन उदग्र ऊजितो
धातूद्वश्च रसधातुसम्भूतो गिरीश्वरो मेरुर्यस्य, तथा च अवधूतः
येनामलस्फुरितेसादि, पापिष्वतिशयविलयशक्तिगोचरेषु नि-
न्दैव विषमदशाहेतुत्वादुल्का विद्युत, भगवद्विलयशक्तिपातेन
हि पापिनो भगवन्तं निन्दन्ति, उत्पातने उत्पातचन्द्रमा इव
अशुभमूर्चक इन्दुरिव इन्दुरुपेण नित्यमाङ्गादहेतुत्वं सूच्यते ॥२०॥

जय कष्टतपःक्षिष्ठमुनिदेवदुरासद ।

जय सर्वदशारुद्भक्तिमल्लोकलोकित ॥२१॥

जय कष्टेति । कष्टतपः क्षिष्टत्वादेवागस्सवद्वादिभिर्दुःखेनासाधते, उक्तं हि प्राप्नवत् न योगो न तप इति भक्तिरेव तत्रोपाय इसाह सर्वासु जाग्रदादिदशास्वाक्षणेन प्राप्न्यारूपातेन भक्तिमल्लोकेन लोकित साक्षात्कृत ॥ २१ ॥

जय स्वसम्पत्प्रसरपात्रीकृतनिजाश्रित ।

जय प्रपञ्चजनतालालालैकप्रयोजन ॥ २२ ॥

जय स्वसम्पत्प्रसरेति । परमानन्दसारे स्वसम्पत्प्रसरे पात्रीकृतस्तदास्वादभाजनतां प्रापितः निजाश्रितो भक्तजनो येन, लालने “तेषां निसामियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम्” इति स्थिवा योगक्षेमोद्भवः ॥ २२ ॥

जय सर्गस्थितिध्वंसकारणौकावदानक ।

जय भक्तिमदालोललीलोत्पलमहोत्सव ॥ २३ ॥

जय सर्गस्थितीति । स्मृष्ट्यादिकारणं “सदा स्मृष्टिविनोदाय” इति न्यायेन एकमेवावदानमुक्तमं चरितं यस्य, भक्तिमदेन समावेशोद्रेकेण आलोला स्पृहणीया व्याप्ता च लीलापरिस्पंदो यस्य तथा भूतस्योत्पलस्यैतत्त्वाम्नः अस्पत्परमेष्ठिनो महोत्सवः ॥ २३ ॥

जय जयभाजन जय जितजन्म—

जरामरण जय जगज्ज्येष्ठ ।

जय जय जय जय जय जय जय

जय जय जय जय जय ऋक्ष ॥ २४ ॥

जय नयेति । जयभाजनत्वं चिह्नपत्वेन सर्वोच्चमत्वावस्थात्पन एव चिङ्गेष्वरस्य वस्तुतः सर्वोत्कर्षिष्ठत्वेरपि स्वातन्त्र्येण

विषयव्यग्रतावस्थायां गृहितात्मत्वात्पराङ्मुखस्येव सम्मुखीक-
रणात्मकमार्थनारूपो जयेति, लोडर्थ इहाद्यनये ऐवोचित इसा-
येनापि उक्तं जयभाजनेति, द्वयनये तु भेदमयत्वादेवधरो न
सर्वोत्कर्षेण वर्तते ततो जयेसाशीर्धर्थर्थेव, अथापि वर्तेत किं परकृ-
तया प्रार्थनया विध्यादिश्च लोडर्थ ईश्वरविषयेऽनुचित ऐवोति
भेदेन यज्जयेत्युदीरणमनुपपन्नयेव, जितानि जन्मजरामरणानि
जयमाश्रितेऽर्थः, जगज्जयेषुता अनादित्वात् भूयो भूयो जय जये-
त्युद्घोपणमुद्घोपयितुर्भक्तिसमावेशवैवश्यं सूचयति, इयक्षेसाम-
न्त्रणं निःसामान्योत्कर्षशालितां प्रकाशनायेति शिवम् ॥ २४ ॥

इति श्रीमदुल्पलदेवाचार्यविरचितस्तोत्रावली जयस्तोत्रे
श्रीक्षेमराजविरचिता विवृतिः ॥
तदेतैश्चतुर्दशभिरेकदेशैः सहजोन्मुद्रणानाम स्तोत्रम् ॥१४॥

ॐ तत्सत्

त्रिमलक्ष्मालिनो ग्रन्थाः सन्ति तत्पारगास्तथा ।
योगिनः पण्डिताः स्वस्थास्त्वद्भक्ता एव तत्वतः ॥१॥

चिमलेति । त्रीन् आणवमायीयकार्षिमलान् क्षालयन्ति ये
ते ज्ञानक्रियायोगचर्यापदरूपा, ग्रन्थाः पारमेश्वराः, तथा तत्पार-
गास्तेयामाचन्तदर्शिनो व्याख्यात्रादयोऽपि, सन्ति सखतः पुनस्त्व-
द्रक्ता एव तत्पारगाः यतस्त एव तत्वतो योगिनः पण्डिताः स्वस्थाश्च
तत्पारगाः तत्वत इति चाकृत्या योजयं, तत्र “योगषेकत्थभिच्छ-
न्ति” इति “मध्यावेद्य मनो ये माप्” इत्यादि योगिनो निख-
समावेशयुक्ताः प्रशंसायां निखयोगे चेन्नः अनेन योगपादरहस्य-
निष्ठत्वमेषामुक्तम्, पण्डितत्वं विद्यापादक्रियापाद सतत्वरूपिः
तत्र विद्यापादेन ‘ज्ञायतेऽनेनेति’ व्युत्पत्ता उपायात्मकं परशक्ति-
शिवस्वरूपं ज्ञानमेकं ज्ञमित्रानमिति व्युत्पत्तोपेयात्मकं चिदा-
नन्दधनस्वरूपं विश्रान्तिसतत्वं द्वितीयमभिधीयते, क्रियापादे-
नापि वीर्यसारमन्त्रतन्त्रतदिति कर्तव्यताच्युपायरूपा तदुपायक-
मायामस्वात्मविमर्शसारा च क्रियाऽभिधीयते, तन्त्रमन्त्राणां सम-
स्तवाच्यवाचकभेदामर्शसारपरम्पानन्दधनशब्दराशिसतत्वमहं वि-
मर्शसारं परं वीर्यम्, एतदभिन्नस्फुरतामयी च महासामा-
न्यस्पन्दरूपा प्रविभास्या विमर्शक्तिः सृष्टिसंहारयथानपरवी-
र्यम्; अपरं तु विश्लेषणादियुक्तिवशस्फुरिततत्त्वदध्येयदेवताकारा
भेदप्रतिपत्तिः मुद्रणा तत्त्वंवित्सारतैव हृदयं कुण्डमण्डलेतिक-
र्तव्यतादेवपि परमेशज्ञानक्रियाशक्तिव्याप्तिरेव तत्त्वम्, एवं
विद्यापरमार्थमतत्वविश्रान्तिपाण्डित्यम्, स्वस्थत्वं तु चर्यापा-
दाभिषेयोक्तं करणोन्मीलननिमीलनक्रमेणैव परमेश्वरवत्सततं

षट्पृष्ठसंहारादिकारि स्वस्वरूपावस्थितत्वम्, एतच्च मर्व त्वद्कृतानामेव तत्त्वतोऽस्तीतिलम् ॥ १ ॥

मायीयकालनियतिरागाद्याहारतर्पिताः ।

भवन्ति सुखिनो नाथ भक्तिमन्तो जगन्ते ॥ २ ॥

मायीयेति । कालादीनां पञ्चानां ग्रसनेन तर्पितत्वं तत्प्रातिपद्धयेण यदकालकलितव्यापकनिराकाङ्क्षसर्वकर्तृसर्वज्ञस्वरूपमासि:, सुखिन आनन्दधनास्तुप्राश्र द्वारा सुखसञ्चारिणो भवन्ति ॥ २ ॥

रुदन्तो वा हसन्तो वा त्वामुच्चैः प्रलयन्त्यमी ।

भक्ताः स्तुतिपदोऽन्नारोपचाराः पृथगेव ते ॥ ३ ॥

रुदन्त इति । अमी इति समावेशशालिनो भक्ता, रुदन्तो वा हसन्तो वेति सर्वावस्थावर्त्तिनस्त्वामुच्चैरुत्कृष्टतया प्रलयन्ति स्फुटं विमुक्तान्ति, अमी एव सखतो भक्ताः, स्तुतिपदोचार एवोपचारः सेवाप्रकार उपरञ्जनप्रकारो येषां ते, पृथगेव भक्ता जनेभ्यो वाशा एवेयर्थः ॥ ३ ॥

न विरक्तो न चापीशो मोक्षाकाङ्क्षी त्वदर्चकः ।

भवेयमपि तृद्रिक्तभक्त्यासवरसोन्मदः ॥ ४ ॥

विरक्तो निवृत्तिधर्माईशो वा विभूतियुक्तः सन् ।

निजनिजेनौचित्येन त्वदर्चको मोक्षमाकाङ्क्षन् ॥ ५ ॥

नेति । विरक्तः निवृत्तिधर्मा, ईशो विभूतियुक्तः, निजनिजेनौचित्येन त्वदर्चको मोक्षमाकाङ्क्षन् न तु जीवन्मुक्तः न भवेयं मा भूत्वपित्यर्थः, अपि तु उद्रिक्तेन ऊर्जितेन भक्त्यासवरसेन समावेशचमत्कृतिप्रकर्षेणोन्मदह उद्भवानन्दो भवेयम् ॥ ५ ॥

वाह्यं हृदय एवान्तरभिहृत्यैव योऽर्चति ।

त्वामीश भक्तिपीयूपरसपूर्वनमामि तम् ॥६॥

वाद्यमिति । हृदय एव प्रकाशपरामर्शात्पनि स्वरूप एवान्तर्षद्ये विश्वं वाद्यप्रिहृस समन्तात्स्वीकृत्यैव न तु किञ्चिदवशेष्य, हे ईश स्वामिन्, यस्त्वां भक्तिरेव परमाहृदविकासहेतुत्यात्पीयूपपूरास्तेर्वति, तं भक्तिशालिनं नमामीति पूर्ववत् ॥६॥

धर्माधर्मात्मनोरन्तः क्रिययोङ्गानयोस्तथा ।

सुखदुःखात्मनोर्भक्ताः किमप्यास्वादयन्त्यहो ॥७॥

धर्मेति । लोके शुभाशुभरूपतया प्रसिद्धत्वेन धर्माधर्मत्वं न तु भक्तिमद्रिस्तथाऽनुष्टीयमानत्वात्, अन्तरिति मध्ये स्थिता, अपि किमपीति असामान्यपरमानन्दकरूपम् ॥ ७ ॥

चराचरपितः स्वामिन् अप्यन्त्वा अपि कुष्ठिनः ।

शोभन्ते परमुदामभवद्रक्तिविभूषणाः ॥ ८ ॥

चराचरेति । अप्यन्त्वा अपि, कुष्ठिन इति, लोकेयन्तं गाहिना अपीक्षर्यः ॥ ८ ॥

शिलोऽन्त्यपिच्छकशिपुविच्छायाङ्ग अपि प्रभो ।

भवद्रक्तिमहोप्माणो राजराजमपीशते ॥९॥

शिलोऽन्त्येति । शिलोऽन्त्यमुक्तिलतं शिलं पिच्छं पक्षः कशिपुः भोजने आच्छादने शिलोऽन्त्यपिच्छले एव कशिपुस्तेन विच्छायान्यङ्गानि येषां ते, एवमतिकृशवृत्तयोऽपि यतो भवद्रक्त्या महोप्माणः अतिदीप्तोऽन्तस्वरूपास्तवो राजराजं वैश्रवणमीशते ऐश्वर्यणामिभवन्तीर्थर्यः ॥ ९ ॥

सुधाद्रीयां भवद्वक्तौ लुठताप्यारुरुक्षुणा ।
चेतसैव विभोऽर्चन्ति केचित्त्वामभितः स्थिताः ॥ १० ॥

सुधाद्रीयामिति । सुधा परयानन्दरसः, आद्री सिक्ता, भक्ति-
 समावेशः तत्र, लुठता सम्यक् तत्पादानाकमात्स्थर्ति जहताऽपि,
 आरुरुक्षुणा अकृतकावष्टमजियृक्षुणा, चेतसैव न तु बाधेन कु-
 मुमादिना केचिदिति, परमयोगिनः त्वामभितः स्थिता अन्त-
 र्वहिश्च सर्वत्र त्वदयेव विश्रान्ताः ॥ १० ॥

रक्षणीयं वर्धनीयं बहुमान्यमिदं प्रभो ।

संसारदुर्गतिहरं भवद्वक्तिमहाधनम् ॥ ११ ॥

रक्षणीयमिति । रक्षणं व्युत्थानेनानपहारः, वर्धनं क्रम-
 त्क्रमपन्तरमनुप्रवेशे स्फीततापादनम्, बहुमानः सर्वोत्कृष्टत-
 याऽदरः ॥ ११ ॥

नाथ ते भक्तजनता यद्यपि त्वयि रागिणी ।

तथापीर्ष्या विहायास्यास्तुष्टाऽस्तु स्वामिनी सदा ॥ १२ ॥

नाथेति । भक्तजनता रागिणी नायिकेव ईर्ष्यासागः अव-
 दानं, तुष्टा विकसिता, स्वामिनी परशक्तिरिति प्रकृते अपकृते
 तु स्वामिनी महादेवी ॥ १२ ॥

भवद्वावः पुरो भावी प्राप्ते त्वद्वक्तिसम्भवे ।

लब्धे दुर्घमहाकुम्भे हता दघनि गृध्नुता ॥ १३ ॥

भवद्वाव इति । भक्तिसम्भवे त्वत्समावेशे, भवद्वावः पुरो भावी
 त्वदूपता समासञ्चैव, न तु प्रार्थनीया, यतो महति क्षीरघटे प्राप्ते
 दधि या गृध्नुता अभिलापुकता सा हता व्यर्थैव, दुर्घेनैव दधो
 गर्भाकाशाव ॥ १३ ॥

किमियं न सिद्धिरतुला

किंवा मुख्यं न सौख्यमास्त्रवति ।

भक्तिरूपचीयमाना

येयं शम्भोः सदातनी भवति ॥३४॥

किमिति । शम्भोर्भक्तिरूपचीयमाना परां धारां प्राप्यमाणा-
या सदातनी भवति पराभक्तिरूपतामासादयति, कि नेयम-
तुला सिद्धिरपि त्वतुलैव परैव भक्तिः, मुख्यं सौख्यं परमानन्दं,
वा कि न आसमन्तात्मवति स्वव्येवेतर्थः ॥ १४ ॥

मनसि मलिने मदीये

मग्ना त्वद्रक्षिमणिलता कष्टम् ।

न निजानपि तनुते तान्

अपौरुषेयान्स्वसम्पदुल्लासान् ॥१५॥

पनसीति । यलिने ब्युत्थानकलङ्किते मग्ना ब्युत्थानाच्छा-
दिता त्वद्रक्षिरेव मणिलता सर्वसिद्धिप्रसूः रवशाखाः निजान्
सहजान् तानिति समावेशोन स्फुरितान् अलौकिकान् सर्वाका-
र्त्तापरिहारिपरमानन्दमयान् नमिताणिमादिरूपान् किमिव
न सिद्धिरतुलेतीदानीमेवोक्तत्वाद् ॥ १५ ॥

भक्तिर्भगवति भवति

त्रिलोकनाथेन तूक्तमासिद्धिः ।

किन्त्वणिमादिकविरहात्

सैव न पूर्णिति नास्ति चिन्ता मे ॥१६॥*

* आदर्शपुस्ककेऽस्य इत्योक्तस्य टीका मोपलभ्यते ।

बाह्यतोऽन्तरपि चोत्कटोन्मिष-
त्यम्बकस्तवकसौरभा: शुभा: ।

वासयन्त्यपिविरुद्धवासनान्

योगिनो निकटवासिनोऽखिलान् ॥ १७ ॥

भक्तिरिति । उत्कटमतिदीप्तम्, उन्मिषत उल्लुप्ततः ज्यम्ब-
कस्तवकस्य शिवकुमुखगुच्छस्य सम्बन्धे सौरभमामोदो येषां
योगिनां ते शुभा: वहिरन्तश्च पूजनेनाधिवासिताः विरुद्धवासनान्
अनाश्वस्तानापि अखिलात्रिकटवासिनो जनान् वासयन्ति तु
भवत्पूजोन्मुखान् सम्पादयन्ति बाह्ये ज्यम्बकार्थं स्तवकः अन्तस्तु
ज्यम्बक पूज स्तवक एवं सौरभमामोद श्रमत्कारश्च अथ च उत्कटेन
ज्यम्बकस्तवकस्य धन्त्यूरकस्य सौरभेणाधिवासिताः निकटस्था-
निविभामोदानापि वाटपर्चयन्तीति अनुरणनव्यङ्ग्योर्थः ॥ १६ ॥ १७

ज्योतिरस्ति कथयाऽपि न किं-

चिद्विश्वमप्यतिसुखुपमशेषम् ।

यत्र नाथ शिवरात्रिपदेऽस्मि-

नित्यमर्चयति भक्तजनस्त्वाम् ॥ १८ ॥

ज्योतिरिति । ज्योतिर्बाह्यान्तरजं ज्ञानं यत्र नाम्ना किञ्चि-
न्नास्ति समस्तमायीयप्रथायाः संहरणाद्विश्वमपि सकलमतिसु-
प्तम्, अत्र शिवरात्रिपदे शिवसमावेशभूमौ समस्ताख्यातिप्र-
थायाः संहरणाद्रात्रिरिव रात्रिस्तस्याः पदे स्वाने ॥ १८ ॥

सत्त्वं सत्यगुणो शिवे भगवति स्फारीभवत्वर्चने
चूडायां विलसन्तु शम्भुचरणप्रोछद्रजः सञ्चयाः ।

रागादिस्मृतिवासनामपि समुच्छेत्तुं तमो जृभताम्
शम्भो मे भवतात्त्वदात्मविलये त्रैलोक्यवर्गोथवा ॥१॥

सत्वमिति । सत्याः पारमार्थिकाः सर्वज्ञत्वादयो युणा यस्य,
तत्र विवे भगवति यदर्चनं चिदिआन्तिपरमार्थस्वरूपं तत्र सत्वं
पकाशः स्फारीभवतु । चूडायां मध्यशिखायां शिवशक्त्युदिताः
रजः प्रकाशप्रवृत्तिनियमार्था इति सत्त्वरजस्तमःप्रसराः,
किरणनिकराः स्वरूपोन्मीलकाः विकसन्तु । तनुश्चाख्यात्मा
योहः रागादिस्मृतिहेतुं वासनामपि सम्यगुच्छेत्तुमपुर्नभवाय
जृभताम् । अथवा त्रैगुण्यवतस्त्वदात्मनि यो विलयः निःशेषम्-
पशान्तिस्तत्र भवतात् त्वद्येव विलीनो भृयादिवर्धः ॥२॥

संसाराध्वा सुदूरः खरतरविविध-

व्याधिदग्धाङ्गाण्याष्टि:

भोगानेवोपभुत्का यदपि सुखमभू-

जातु तत्रो चिराय ।

इत्थं द्वयर्थोऽस्मि जातः शशिधरचरणा-

कान्तिकान्तोनमाङ्ग-

स्त्वद्वक्त्वेति तन्मे कुरु सपादे महा-

सम्पदो दीर्घदीर्घाः ॥ २० ॥

संसारेति । सुदूरः कुच्छप्राप्यपर्यन्तः, भोगा इति उत्तमा
इह विवक्षिताः, जातु कदाचित्तो निषेधे, अस्मीति देहादिप्र-
मात्ररूपः, यतस्तु शशिधरचरणाकान्त्या ईश्वरशक्तिपतेन का-
न्ते दीपं संविन्प्रथानम्, अत एवोचमाङ्गं स्वरूपं यस्य त्वद्रक्त-

भक्तिस्तोत्रनाम पञ्चदशं स्तोत्रम् ।

११७

श्रेति । तथा भूतोऽपि त्वामेव सेवमानः तस्मान्मे दीर्घदीर्घाः शा-
खतीर्महासम्पदः प्राग्बद्धयमयीः कुर्विति शिवम् ॥ १९ ॥

इति श्रीमद्भुत्पलदेवाचार्यविरचितस्तोत्रावलो भक्तिस्तोत्रनामनि
पञ्चदशे स्तोत्रे श्रीमद्राजानकक्षेमराजाचार्य-
विरचिता विवृतिः ॥ १९ ॥

ॐ न किञ्चिदेव लोकानां भवदावरणं प्रति ।
न किञ्चिदेव भक्तानां भवदावरणं प्रति ॥ १ ॥

न किञ्चिदिति । भवदावरणं प्रति चिन्मयत्वत्स्वरूपावर-
णाय लोकानां संसारिणां न किञ्चिदेव काववा अपि तु सर्व-
येव भेदेन विश्वमेव पर्यन्तसमस्तशक्तिचक्रव्यवहितत्वात्, भक्ता-
नां तु न किञ्चिदेव नैव किञ्चिदित्यः शिवतत्वपर्यन्तस्यादे-
पस्य स्वाङ्गकल्पनया प्रभेयीकृतत्वात् ॥ २ ॥

अप्युपायक्रमप्राप्यः सङ्कुलोऽपि विशेषणौः ।
भक्तिभाजां भवानात्मा सङ्कुच्छुद्धोऽवभासते ॥ ३ ॥

अप्युपायेति । उपायक्रमस्तत्त्वाद्वाक्त्वानक्रियायोगच-
र्यादिर्थिषेषणौः सर्वज्ञत्वसर्वकर्तृत्वसर्वशक्तिमयादिभिरसंख्यैः, य-
थोक्तमपि “सर्गसिद्धिवाचः क्षयेरन्” इत्यादि च, तथाभूतानां
शक्तिभाजां सङ्कुत्सन्ततं शुद्धचिदेकपरमार्थोऽवभासते, समावे-
शेन स्फुरति यथा क्रमप्राप्यः सङ्कुलश्च स कथं सङ्कुच्छुद्धश्च
भातीति विरोधाभासः ॥ ३ ॥

जयन्तोऽपि हसन्त्येते जिता अपि हसन्ति च
भवद्वक्तिसुवापानमत्ताः केष्येव ये विभो ॥ ४ ॥

जयन्तोऽपीति । जयन्त इति भेदानास्पदीकरणेन समा-
विश्वान्तः, हसन्ति विकसन्ति, जिता अपीति, व्युत्थानेवाकृष्य-
माणा अपि समावेशसंस्काराद्वाहित्वा विकसन्ति लौकजयपरा-
जययोर्हसन्येव मत्ताः हृष्टा अथ च ये मत्ताः क्षीवास्ते जयपरा-
जययोर्हसन्तो भवन्ति केपीखलौकिकाः ॥ ४ ॥

शुष्ककं भैव सिद्धेय मैव मुच्येय वा ऽपि तु ।
स्वादिष्ठपरकाष्ठासत्वद्वक्तिरसनिर्भर्षः ॥ ५ ॥

शुष्ककमिति । शुष्कयेव शुष्ककं कियाविशेषणं, शुष्ककं
भक्तिसमावेशरहितं कृत्वा ताहशौ भोगमोक्षौ भेदवादिनां स्वा-
दिष्टौ निरतिशयचमत्कारो धारादिरूढश्च, यस्त्वत्समावेशरसः
तेन निर्भरं पूर्णं कृत्वा अत एव शुष्कतानिवृत्तिः ॥ ४ ॥

यथैवाज्ञातपूर्वोऽयं भवद्वक्तिरसो मम ।

घटितस्तद्वदीशान स एव परिपुण्यतु ॥ ५ ॥

यथैवेति । अज्ञातपूर्व इति, जन्मकोटिमध्येऽप्यविदित अय-
मिति स्फुरद्रूपः भक्तिरसः समावेशप्रसरः, ईशान स्वतन्त्र तद्वदिति,
झटितज्ञातपूर्वः यथैवेति, यं प्रकारं त्वयेव जानासीबर्थः ॥ ५ ॥

सत्येन भगवन्नान्यः प्रार्थनाप्रसरोऽस्ति मे ।

केवलं स तथा कोऽपि भक्त्यावेशोऽस्तु मे सदा॥६

सयेनेति । अतिप्रणयपरिचयादियमुक्तिः । अन्य इति,
प्रार्थनातो व्यतिरिक्तः स तथा कोऽपीति, वाग्विकल्पातीतः
भक्त्यावेशः समावेशकैवल्यम् ॥ ६ ॥

भक्तिक्षीवोऽपि कुर्यायं भवायानुशयीय च ।

तथा हस्येयं रुद्धां च रुद्धेयं च शिवेत्यलम् ॥ ७ ॥

भक्तीति । भवाय संसाराय कुर्यायं ग्राम्यत्वेन संसारमव-
लोकयेयमित्यर्थः, अनुशयीयेति, कथमियन्ते कालं व्यापूह आ-
सयिति पश्चात्तापमनुभवेयम्, हस्येयं प्रमोदेन विकसेयम्, रुद्धां
आनन्दाश्रुप्लुतः स्याम्, रुद्धेयमिति शिव शिवेति मुखरः स्या-
प, शीवस्येव मे नानावृत्युदयो भवतु ॥ ७ ॥

विषमस्थोऽपि सुस्थोऽपि रुद्व्रापि हस्वपि ।

गभीरोऽपि विचिन्तोऽपि भवेयं भक्तिः प्रभो॥८॥

विषमस्थ इति । विषमस्योऽपि दौर्गेशोपहतोऽपि, भक्तिः
तः स्वानन्दविश्रान्तः, सूचीपुजोपविष्ट इव लौकिकं सुखं दुःख-
रूपेण पश्यन्, तथा बान्धवमरणाच्यवस्थायां रुदन्नपि तथा
अन्तश्चिद्रिकासलाभात्प्रहृष्यन्, तथा सांसारिकप्रमोदेषु तथा
हसन्नपि रुदन् शोचनीयतां मन्यमानस्तथा लौकिकच्यवहारे गभी-
रोऽपि परेरनालक्ष्योऽपि विचित्रः तां दशामुत्पातमिव मन्यमा-
नस्तथा विचित्रोऽपि क्वचन सत्रिपाताच्चवसरे नष्टस्मृतिरपि
गभीरः परेरालोचितोप्यन्तर्दशाच्यासिप्रमोदनिर्भरः स्थाम् ॥८॥

भक्तानां नास्ति संवेदं त्वदन्तर्यदि वा वहिः ।

चिद्र्मा यत्र न भवाञ्जिर्विकल्पः स्थितः स्वयम् ॥९॥

भक्तानामिति । संवेदं संसारलीलादि, चिद्र्मा चित्त्वय-
मिति साक्षात्स्फुरन् नान्याधिष्ठानेन ॥ ९ ॥

भक्ता निन्दानुकारेऽपि तवामृतकर्णैरिव ।
हृष्यन्त्येवान्तरा विद्धास्तीक्षणारोमाच्चसूचिभिः ॥१०॥

भक्ता इति । तत्र निन्दानुकारेऽपि उपहतजन्त्वपूर्वकृपाम-
मश्चामनुकृतेन्तो भक्ता हृष्यन्त्येव, स्फुरत्तात्त्वकरूपाः परमा-
नन्दच्यासिं लभन्त एव अत एव पाशनिर्भेदिनीभिस्तीक्षणाभी
रोमाच्चसूचिभिरामयन्तादिद्वद्दाः ॥ १० ॥

दुःखापि वेदना भक्तिमतां भोगाय कल्पते ।

येषां सुधाद्री सर्वैव संवित्त्वच्चन्द्रिकामयी ॥११॥

दुःखापीति । वेदना संवित्, दुःखापि दुःखकारिण्यपि, भो-
गायेति दुःखस्य चमत्कार्यत्वाच्चमत्कर्तृतासारानन्दवनप्रमातृपद-
विचित्रे तत एवाहं सर्वैव संवित् चितिशक्तिः, येषां सुधाद्री पर-
मानन्दघनत्वाच्चन्द्रिकामयी पराशक्तिरूपा ॥ ११ ॥

यत्र तत्रोपरुद्धानां भक्तानां वहिरन्तरे ।

निर्व्यजिं त्वद्वपुःस्पर्शरसास्वादसुखं समम् ॥१२॥

यत्रेति । सुवदुःखतद्वेत्वादिरूपे उपरुद्धानायवस्थितानां भक्तानां निर्व्यजिवन्तविचित्रवासनाकालुप्यशून्यं त्वद्वपुश्चिन्मय-त्वात्वत्स्वरूपस्य संविनिध यत्स्पर्शरसास्वादसुखं तत्समं सर्वतुल्यं, उक्तं च “समवुद्दिविशिष्यते” इति ॥ १२ ॥

तवेश भक्तेरचार्यां दैन्यांशं द्वयसंश्रयम् ।

विलुप्यास्वादयन्तेके वपुरच्छं सुधामयम् ॥१३॥

तवेति । तवाचार्यां प्राग्व्याख्यातायां या भक्तिः भेवा तस्याः द्वयसंश्रयं भेदसम्बद्धं दैन्यांशं दीनतालेशमपि विलुप्य छित्वा एके केचिदेव भेदविगलनादच्छं निर्मलं तद्वदेव सुधाम-यमानन्दरससारं वपुरास्वादयन्ति चमलकुर्वन्ति दैन्यांशमिति । अचायमाचाय, द्वैतभक्तेरद्वैतभक्तिः सद्यः समावेशमयी द्वैतभक्ति-स्वतथात्वान्तिवताऽकाङ्क्षामयी ॥ १३ ॥

भ्रान्तास्तीर्थदृशो भिन्ना भ्रान्तेरेव हि भिन्नता ।

निष्प्रतिद्वन्द्व वस्त्वेकं भक्तानां त्वं तु राजसे ॥१४॥

भ्रान्ता इति । तीर्थदृशः शाहृदृष्टयो यतो भ्रान्तास्ततो भिन्ना, यस्याद्विन्नता नाम भ्रान्तेरैक्याख्यातेहेतुर्भवति न तु वस्तुतः, भक्तानां तस्वमेकमद्वितीयं वस्तुतत्वं निष्प्रतिद्वन्द्विता-निच्छद्यं राजसे दीप्यमे ॥ १४ ॥

मानावमानरागादिनिष्पाकविमलं मनः ।

यस्यासौ भक्तिमांछोकस्तुल्यशीलः कथं भवेत् ॥१५॥

मानावमानेति । यस्य भक्तिमतो मानावमानयोः रागादीनां

च यो निष्पाकः निःशेषेण पचनं दण्डवीजकल्पतापादनं, तेन
हेतुना मनः स्वान्तं विमलमकलङ्घम् ॥ १५ ॥

रागद्वेषान्धकारोऽपि येषां भक्तित्विषा जितः ।
तेषां महीयसामग्रे कलमे ज्ञानशालिनः ॥ १६ ॥

रागेति । महीयसामिति, ईयमुनोऽयमाशयः समव्यासि-
कत्वं ज्ञानिनां भक्तानां च, तत्र भक्तानां तु रागद्वेषान्धकारस्य
जयाद्विशेषः ॥ १६ ॥

यस्य भक्तिसुधास्नानपानादिविधिसाधनं ।

तस्य प्रारब्धमध्यान्तदशास्तूच्छैःसुखासिका ॥ १७ ॥

यस्येति । भक्तिरेव सुधा असृतं सा यस्य स्नानपानादि-
विधे शुद्धतप्त्यादिफलस्य व्यापारग्रामस्य साधनं, प्रारब्धमध्या-
न्तदशास्तु, आदौ मध्ये चान्ते चार्थीत्सर्वव्यापाराणामुच्छैः सुखा-
सिका परयानन्दविश्रान्तित्वम् ॥ १७ ॥

कीर्त्यश्चिन्तापदं मृग्यः पूज्यो येन त्वमेव तत् ।

भवद्रक्षिमतां श्लाघ्या लोकयात्रा भवन्मयी ॥ १८ ॥

कीर्त्य इति । येनेति हेतौ उदिति तस्माद्लोकयात्रा च
कीर्तनादिमती च ॥ १८ ॥

मुक्तिसंज्ञा विष्कायाः भक्तेरेव त्वयि ग्रभो ।

तस्यामाद्यदशारूढा मुक्तकल्पा वर्यं ततः ॥ १९ ॥

मुक्तिरीति । विष्कायाः परंपरिषूर्णाया, आद्यदशारूढेति
उत्तरोत्तरप्रकर्षमाधनायोद्युक्ता अपि प्रथमभूमिकायां लब्धस्य-
तयः मुक्तकल्पा इति मनाच्चात्रेण सम्पूर्णमुक्तयो न तु मुक्ताः ॥ १९ ॥

दुःखागमोऽपि भूयान्मे त्वद्गक्षिभरितात्मनः ।
तत्पराची विभो माभूदपि सौख्यपरम्परा ॥२०॥

दुःखागम इति । तत्पराची तत्पराङ्मुखी ॥ २० ॥
त्वं भक्त्या प्रीयसे भक्तिः प्रीते त्वयि च नाथ यत् ।
तदन्योन्याश्रयं युक्तं यथा वेत्य त्वमेव तत् ॥२१॥

त्वमिति । यावत्परमेश्वरः प्रीयते न तावद्गक्षिः यावच
समावेशमयी भक्तिः न तावत्परमेश्वरः प्रीयते, भक्तिमतश्चिदान-
न्दयं वपुः प्रकट्यति, तदेतदन्योन्याश्रयं यथा येन प्रकारेण
यथा युक्तं भवति तथा त्वमेव अतिदृष्टकारिणः स्वातन्त्र्याद्बृ-
भयं घटयसि न त्वत्र पुरुषयुक्तयः प्रभवन्ति ॥ २१ ॥

साकारो वा निराकारो वान्तर्वा वहिरेव वा ।

भक्तिमत्तात्मनां नाथ सर्वथाऽसि सुधामयः ॥२२॥

साकारइति । भक्त्या मनः प्रहृष्ट आत्मा येषां तेषां, सर्वत्र
त्वं सुधामयः ते हि सर्वात्मत्वेन पश्यन्ति ॥ २२ ॥

अस्मिन्नेव जगत्यन्तर्भवद्गक्तिमतः प्रति ।

हर्षः प्रकाशनफलमन्यदेव जगत्स्थितम् ॥२३॥

अस्मिन्निति । सर्वजनातिधोरे तेन आपातमात्रे यद्यपि
भक्तिपतां लोकवदेव जगद्वाति तथाऽपि मृग्यमानमेतदेषां प्र-
काशानन्दवनमेव ॥ २३ ॥

गुह्ये भक्तिः परे भक्तिर्भक्तिर्विश्वमहेश्वरे ।
त्वयि शर्मो शिवे देव भक्तिर्नामकिमप्यहो ॥२४॥

गुह्ये इति । गुह्ये रहस्यरूपे, परे पूर्णे, असाधारणनामोदीरणं
निरतिशयतारुपापनाय किमिवसामान्यं वस्तु ॥ २४ ॥

भक्तिर्भक्तिः परे भक्तिर्भक्तिर्नामि समुत्कटा ।
तारं विरौषि यतीत्रा भक्तिर्मेऽस्तु परं त्वयि ॥ २५ ॥

भक्तिरिति । वीष्मायोपेव वैवश्यं प्रथयति, परं तीत्रा धा-
राकृदा समुत्कटा अभ्यासाद्यनपेक्षं प्रदीप्ताग्निजवालावज्ञादित्य-
द्वृपन्ती, युक्तं चैतत ॥ २६ ॥

यतोऽसि सर्वशोभानां प्रसवानिरीश यत् ।

त्वयि लग्नमनर्थं स्याद्रक्षं वा यदि वा तृणाम् ॥ २६ ॥

यतोऽसीति । असि त्वं यतः सर्वासां शोभानां दीप्तानांच
प्रसवभृः अतो लोकापेक्षया यद्रक्षयिति जात्युत्कृष्टं तृणं वेत्सनुपा-
देयं वा, तत्त्वाय चेष्टये समावेशेन सम्बद्धं, तदनर्थमेव भवति ॥ २६ ॥

आवेदकादाचवेद्यादेषां संवेदनाध्वनि ।

भवता न वियोगोऽस्ति ते जयन्ति भवज्जुषः ॥ २७ ॥

आवेदति । संवेदनाध्वनि संविन्यये वेदवेदकक्षोभेऽपि येषां
त्वया न वियोगः ते भवन्तं प्रीत्या सेवमाना जयन्ति ॥ २७ ॥

संसारसदसो वाह्ये कैश्चित्त्वं परिरभ्यस्ते ।

स्वामिन्परैस्तु तत्रैव ताम्यद्विस्त्यक्तयन्त्रणैः ॥ २८ ॥

संसारेति । संसारसदसो वाह्ये संसारसभासुल्लङ्घन्य, नियत
एव पदे, कैश्चिदिति द्वादशान्तादिपदस्यैः निमीलनसमाधिपरे-
योगिभिः, परिरभ्यसे सवालिङ्गयसे, परंसनुभावतो युक्तितत्वस-
त्योन्मीलनसमाधानविदर्श्यैः, पुनस्तत्रैव संसारसभामध्ये एव
सक्तयन्त्रणैः परिहृतभ्यानोचारकरणाद्यायासैः ताम्यद्विगादा-
नुरागविवर्णैः गादानुरागिणां हीहश्येव स्थितिः ॥ २८ ॥

पानाशनप्रसाधन-

सम्भुक्तसमस्तविश्वया शिवया ।

प्रलयोत्सवसरभस्तया

दृढ़मुपगृहं शिवं वन्दे ॥ २६ ॥

पानाशनेति । शिवया दृढ़मुपगृहं आश्चिष्टं, शिवं चिद्रैरवं, वन्दे नौमि समाविशामीति यावत्, कीदृश्या पानाशनप्रसाधन-सम्भुक्तसमस्तविश्वया, पानेन रक्षणेन स्थिसा, अशनेन कवलीकारात्मना संहारेण, प्रसाधनेन प्रकर्षेण सिद्धिसम्पदादिना सर्गेण च, सम्यक् भुक्तं पालितमध्यवहृतं च, तथा समस्तं सम्यक् क्षिंसं विश्वं यथा तुर्यरूपया श्रेयःस्वभावया शिवया अत एव प्रलयोत्सवेन संस्तुष्टिस्थितिसंहाराणामपि संहरणात्मनाऽभ्युदयेन सरभस्तया सातिशयं स्फारयन्त्या तथा पानेन सारादरणेन, अशनेन अवशिष्टशलकप्रायवस्तुभक्षणेन, प्रसाधनेनैतद्वाश्चिष्टं समस्तं संस्कारजोषमपि विश्वं यथा अत एव विश्वस्य प्रलयोत्सवे सरभस्तया सत्वरया वाहकमेणापि तक्तादेः पानेन, पांसादेरशनेन, अस्थ्यादेः प्रसाधनेन भूषणताकरणेन, सम्भुक्तं स्वोपयोगपात्रीकृतं, सम्यगस्तं चात्मन्येव क्षिंसं समस्तं च पद्त्रिशत्त्वमयं विश्वं यथा, प्रलयोत्सवे कलिपतसंहर्वृपदप्रलीनताकरणकीटायां सरभस्तया श्रोद्युक्तया अनुरणनशक्तयाऽपि पानचर्वणमण्डनैः संभुक्तं सम्भोग्यतां नीतं, समस्तं विभवङ्गं विश्वं यथा सुन्दर्यां सा लयोत्सवे उभयानन्दसमाप्त्यात्मनि सरभसा सती शक्तिमन्तपाश्चित्प्रयत्नी भवति ॥ २६ ॥

परमेश्वरता जयत्यपूर्वा

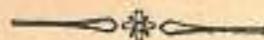
तव विश्वेश यदीशितव्यशून्या ।

अपराऽपि तथैव ते ययेदं

जगदाभाति यथा तथा न भाति ॥ ३० ॥

परमेश्वरेति । हे विश्वेश, तव अपूर्वा परमा प्रकृष्टा परम-
शिवरूपा, ईश्वरता जयति यद्यस्मादियमीशितव्येन भिन्नेन ईश-
नीयेन वस्तुना शून्या स्वात्मसात्कृताशेषपविश्वत्वात्, अपराऽपि
परमशिवापेक्षया स्यूलाऽपि सदाशिवेश्वररूपा तव सम्बन्धि-
नीश्वरता तर्थवेति अपूर्वा जयति इत्यर्थः, ययेदं जगद्यथेति-
नीलमुखादिदेहादिभेदेन आभाति तथा तेनैव प्रकारेण भासमानं
सद् अहन्ताप्रकाशसमरसीभूतत्वादेवमात्पन्यसङ्कल्पाः प्रकाश-
स्यैव सन्त्यमी जडाः प्रकाश एवास्ति स्वात्मनः स्वपरात्मभिरिति-
स्थिका भातीयर्थः ॥ ३० ॥ इति शिवम् ॥

इति श्रीमद्गुप्तलदेवाचार्यविरचितस्तोत्रावलौ
पाशानुद्रेदनामनि षोडशे स्तोत्रे श्रीक्षेमराज-
विरचिता विट्ठिः ॥

अँतस्तत् । अहो कोऽपि जयत्येष स्वादुपूजामहोत्सवः ।
यतोऽमृतरसास्वादमश्रूरथापि ददत्यलम् ॥ १ ॥

ॐ अहो इति । एष इत्यनुभवसाक्षिकः, स्वादुरानन्दमयः,
कोऽपीति समावेशात्मा पूजोत्सवो जयति यतः पूजामहोत्स-
वादमूर्णिं वाष्पा अपि अमृतास्वादमलं ददति आनन्दप्रभ-
वाचमत्कारमेव पुष्ट्यन्ति ॥ २ ॥

व्यापाराः सिद्धिदाः सर्वे ये त्वत्पूजापुरःसराः ।

भक्तानां त्वन्मयाः सर्वे स्वयं सिद्धय एव ते ॥ ३ ॥

व्यापारा इति । ये त्वत्पूजोपक्रमव्यापारास्ते तावत्सिद्धिदाः ।
भक्तानां तु साक्षात् एव सिद्धयः त्वन्मयत्वेन प्रकाशमानत्वात् ॥ ३ ॥

सर्वदा सर्वभावेषु युगपत्सर्वरूपिणम् ।

त्वामर्चयन्त्यविश्रान्तं ये ममैते ऽधिदेवताः ॥ ३ ॥

सर्वदेति । युगपत्सर्वरूपिणम् अक्रमकोडीकृताशेषानिर्भरं त्वा
सर्वकालं सर्वत्र ये अविश्रान्तं कृत्वा अर्चयन्ति ते यम अधिष्ठात्-
देवरूपाः ॥ ३ ॥

ध्यानायासतिरस्कारसिद्धस्त्वत्स्पर्शनोत्सवः ।

पूजाविधिरिति ख्यातो भक्तानां स सदाऽस्तु मे ॥ ४ ॥

ध्यानायासेति । ध्यानमुच्चारकरणादीनप्युपलक्षयति तेन
तेनोच्चारकरणध्यानायासस्य तिरस्कारेण अपहस्तनेन यस्त्व-
त्स्पर्शनोत्सवः सिद्धो प्रयत्नसिद्धः स एव भक्तानां पूजाविधिरिति
ख्यातः, यथोक्तपु “निर्विकल्पे प्रहार्योन्नि सा पूजा शादराङ्ग-
यः” इति एष स एव पूजाविधिर्मम सदाऽस्तु ॥ ४ ॥

भक्तानां समतासारविषुवत्समयः सदा ।
त्वद्वावरसपीयूवरसेनैषां तदर्चनम् ॥ ५ ॥

भक्तानामिति । विषुवति पूजाकर्तव्यत्वेनाग्राता सैव
विषुवत्समयः शिवैक्यप्रथात्प्रसमतासारभक्तानां सदैवास्ति,
तथा त्वद्वावनारस एव पीयूवरसः तेन सदैषायर्चनमस्ति ॥५॥
यस्यानारम्भपर्यन्तौ न च कालक्रमः प्रभो ।
पूजात्माऽसौ क्रिया तस्याः कर्तारस्त्वज्जुवः परमदी ॥

यस्यानारम्भेति । न च कालक्रम इति मध्येऽपि क्रमवत्ता
नास्ति, असौ समावेशविश्रान्त्यात्पा क्रिया, तस्याश्च त्वज्जुपः
त्वत्समावेशतत्त्वज्ञा एव परं कर्तारो नान्ये ॥ ६ ॥

ब्रह्मादीनामपीशास्ते ते च सौभाग्यभागिनः ।
येषां स्वप्नेऽपि मोहेऽपि स्थितस्त्वत्पूजनोत्सवः ॥ ७ ॥

ब्रह्मादीनामिति । निःसामान्यमहेश्वरसमावेशालित्वाद्व-
ज्ञादीनामपीश्वरा इति वस्त्वेवैतव न त्वर्थवाद, सौभाग्य
भागिन इति आनन्दरसनिर्भरत्वात्सर्वसृष्टियाः, स्वप्नेऽपि
मोहेऽपीति न केवलं जाग्रति “यावत्स्वप्नमुपुप्रयोरिति” स्वर-
सोदितस्त्वत्सर्वनोत्सवस्त्वत्समावेशाभ्युदयः ॥ ७ ॥

जपतां जुहतां स्नातां ध्यायतां न च केवलम् ।
भक्तानां भवदभ्यर्चीमहो वाऽवद्यदा तदा ॥ ८ ॥

जपतमिति । जपध्यानादिपदे तावदीश्वरपूजापरा भवन्ति
भक्ता पुनः सदैव त्वत्पूजनोत्सवाविष्टाः ॥ ८ ॥

भवत्पूजासुधास्वादसम्भोगसुखिनः सदा ।

ब्रह्मादीनामथा ब्रह्मसुख्यानामस्ति कः समः ॥ ९ ॥

भवत्पूजेति । भवत्पूजैव सुधास्वादसम्भोगस्तेन यः सुखी
भक्तिमान् तस्य ब्रह्मादीनां मध्यात् कः समः न कश्चित् अत्र
युक्तिरुक्तैव ॥ ९ ॥

जगत्क्षोभैकजनके भवत्पूजामहोत्सवे ।
यत्प्राप्यं प्राप्यते किंचिद्गता एव विदन्ति तत् ॥ १० ॥

जगदिति । जगतः पट्टिंशत्त्वमयस्य स्थूलसूक्ष्मादेदेहस्य
तद्वारेण विश्वस्य क्षोभं विगलत्स्वरूपतया वैवश्यमेव जनयति
यो भवत्पूजामहोत्सवः तत्र यत्किञ्चित्परमानन्दात्मकं पूर्णं स्वं
स्वरूपं प्रापणाहि प्राप्यते तद्गता एव विदन्ति ॥ १० ॥

त्वद्वाच्चि चिन्मये स्थित्वा पट्टिंशत्त्वकर्मभिः।
कायवाक्तिनचेष्टाद्यर्थये त्वां सदा विभो ॥ ११ ॥

त्वद्वाच्चीति । धाम तेजः पट्टिंशत्त्वानां कर्माणि काय-
वाक्तिचत्तचेष्टाख्यानि तैरित्यं प्रत्यभिज्ञातव्यासिकैरहं प्रभो त्वाम-
र्थये देहादिपट्टिंशत्त्वमयं कठिनत्वद्रवत्वप्रकाशमानत्वादाग-
मेषु वहुषु प्रतिपादितं तथा त्रिशिरःजात्वे “सर्वदेवमयः काय”
इत्युपक्रम्य “पृथिवी कठिनत्वेन द्रवत्वेऽम्भः प्रकीर्तितम्” इत्यादि
“त्रिशिरो भैरवः साक्षात्प्राप्य विश्वं व्यवस्थितः” इत्यन्तमुप-
दिष्टम् ॥ ११ ॥

भवत्पूजामयासङ्गसम्भोगसुखिनो मम ।

प्रयातु कालः सकलोऽप्यनन्तोपीयदर्थये ॥ १२ ॥

भवदिति । भवत्पूजामयो य आसङ्गः तेन तत्परत्वेन यः
सम्भोगस्तेन सुखिनो निर्वतस्य मे सकलो निरवेषः अनन्तो
निरवधिः प्रयात्विति इयदर्थये न त्वन्यत् ॥ १२ ॥

भवत्पूजामृतरसा भोगलम्पटता विभो ।

विवर्धतामनुदिनं सदा च फलतां मम ॥ १३ ॥

भवत्पूजेति । यावद्यावद्वत्पूजामृतरससम्भोगो मया प्राप्ते तावत्तावदधिकमधिकं तत्र स्यृहणीयालुतामेव विवर्धतां तदुक्तर्पसमासादनफलेन च सदा फलतु ॥ १३ ॥

जगद्विलयसञ्जातसुधैकरसनिर्भरे ।

त्वदव्यौ त्वां महात्मानमर्चन्नासीय सर्वदा ॥ १४ ॥

जगदिति । जगतो विश्वस्य विलयेन संहारेण जातो यः
मुथामय एव रसः तेन निर्भरे परिपूर्णं त्वत्समुद्रे, त्वामेव महात्मनं
विश्वव्यापकं सदा अर्चन् अहयासीय स्थेयाम् ॥ १४ ॥

अशेषवासनाग्रन्थिविञ्छेदसरलं सदा ।

मनो निवेद्यते भक्तैः स्वादुपूजाविधौ तत्र ॥ १५ ॥

अशेषेति । तत्र पूजाविधौ भक्तैः स्वादु चमत्कारसारं, सदा
मनो निवेद्यते त्वय्येवार्थ्यते, कीदृक् अशेषा वासनात्मानो
ग्रन्थयो बन्धास्तेषां विञ्छेदेन विदलनेन सरलं स्पष्टं खक्कु-
स्तिकौटिल्यम् ॥ १५ ॥

अविष्टायैव विषयानिमाः करणवृत्तयः

भक्तानां प्रेषयन्ति त्वत्पूजार्थममृतासवम् ॥ १६ ॥

अविष्टायैति । इमाः करणवृत्तयोऽपि चक्षुरादिदेव्यः,
विषयाद् रूपादीनविष्टायैव आकम्प्यैव, शृणुरक्षादिदेवतोदयक-
मेण भक्तानां त्वत्पूजार्थमन्तरममृतासवं प्रेषयन्ति ॥ १६ ॥

भक्तानां भक्तिसंब्रेगमहोष्मविवशात्मनाम् ।

कोऽन्योः निर्वाणाहेतुः स्यात्वत्पूजामृतमज्जनात् ॥ १७ ॥

भक्तानामिति । भक्तिसंवेगमहोप्मा भजयुद्रिक्तेजसेन विव-
शाल्पनां प्रज्वलितात्मनां त्वत्पूजामृतमज्जनादन्यो निर्वाणहे-
रुन् कथित् ॥ २७ ॥

सतर्तं त्वत्पदाभ्यर्चासुधापानमहोत्सवः ।
त्वत्प्रसादैकसम्प्राप्तिहेतुर्मे नाथ कल्प्यताम् ॥ १८ ॥

सततीमिति । त्वत्पदार्चा प्राप्तव सदैव आनन्दव्याप्तिप्रद-
त्वात्सुधापानमहोत्सवः; कीटक त्वत्प्रसादस्य चिदानन्दात्मक-
त्वाव स्वरूपनैर्मल्यस्येकः सम्प्राप्तिहेतुर्यस्य स मे सतर्तं कल्पतां
पटताम् ॥ १९ ॥

अनुभूयासमीशान प्रतिकर्म क्षणात्क्षणम् ।

भवत्पूजामृतापानमहास्वादमहामुदम् ॥ १६ ॥

अनुभूयोति । प्रतिकर्म प्रतिव्यापारे, क्षणाव क्षणं भूयो
भूयः, भवत्पूजामृतापानस्य सम्बन्धी मदप्रधानो हर्षप्रबलः आ-
स्वादस्तदुत्थां महामुदं परमानन्दमनुभूयासम्, आमुदं मुदः पर्यन्ते
महती मुद धूजास्वादस्य च ॥ २० ॥

दृष्टार्थं एव भक्तानां भवत्पूजामहोद्यमः ।

तदैव यदसम्भाव्यं सुखमास्वादयन्ति ते ॥ २० ॥

दृष्टार्थं इति । प्राप्तत्वात्रैषामाकाङ्क्षा कचि-
दस्ति यतस्ततो दृष्टार्थं एव, त्वत्पूजायां महानुद्यमः तथा हि
तदैव पूजासमय एव, असम्भाव्यं मुखं परमानन्दं, ते भक्ता
आस्वादयन्ति ॥ २० ॥

यावन्न लब्ध्यस्त्वत्पूजासुधास्वादमहोत्सवः ।

तावन्नास्वादितो मन्ये लब्दोऽपि सुखसम्पदः ॥ २१ ॥

यावदिति । लब्दोऽपीयते दमाकृतं लौकिकमुखानि अमुखा-
न्येव कुत्रिमत्वात् यस्त्वकुत्रिमः समावेशानन्दः सैव पारमार्थिकी
मुखसम्पद ॥ २१ ॥

भक्तानां विषयान्वेषाभासायासादिनैव सा ।

अयत्नसिद्धं त्वद्वामस्थितिः पूजासु जायते ॥ २२ ॥

भक्तानाभिति । पूजासु समावेशकालेषु, ध्यानादियत्र
विना सिद्धं प्रस्फुरन्ती त्वद्वामनि स्थितिः सेति लोकोत्तरा
भक्तानां जायते, कथं विषयाणां कुमुमधूपाविलेपनादीनामन्वेषा-
भासो मार्गणप्रतीतिः स एवायासस्तं विनैव तद्विरहेणेत्यर्थः ॥ २२ ॥
न प्राप्यमस्ति भक्तानां नाष्येषामस्ति दुर्लभम् ।
केवलं विचरन्त्येते भवत्पूजामदोन्मदाः ॥ २३ ॥

नेति । पूर्णशिवात्मकस्वस्वरूपलाभाद्वक्तानां प्रापणीयं
दुर्लभं वा न किञ्चिदस्ति, भक्त्यासवक्षीवाश्च केवलमप्रयोज-
नयेव विचरन्ति ॥ २३ ॥

अहो भक्तिभरोदारचेतसां वरदत्वयि ।

दलाद्यः पूजाविधिः कोऽपियो न याज्जाकलंकितः २४

अहो इति । उदारचेतस्त्वं तत्वत् एषामेव ये वरदमपि त्वा
न किञ्चन याचन्ते, कोऽपीयत्तैर्ककः ॥ २४ ॥

का न शोभा न को ह्रादः का समृद्धिर्नवापरा ।

को वानमोक्षः कोऽप्येष महादेवो यदर्चयते ॥ २५ ॥

का इति । कोऽपीति चिदात्मा महेश्वरो यदर्चयते सा
शोभादीमिः का न सर्वेवर्थः, एवमन्यत, को वा न मोक्ष इति
सांलयवैष्णवशक्तनाकुलपाशुपातादिमोक्षातिशायिनः परमान-
न्दसारस्य विश्वपरिपूर्णतामयस्य मोक्षस्य लाभात् ॥ २५ ॥

अन्तरुल्लसदच्छाच्छभक्तिपीयूषपेषितम् ।

भवत्पूजोपयोगाय शरीरमिदमस्तु मे ॥ २६ ॥

अन्तरिति । अन्तः संवित्पदे उद्गुसता अच्छाच्छेन विभ्रमतिविम्बक्षमेण भक्तिपीयूषेण समावेशामृतेन पोषितं पारदेन ताम्रमिव कालिकाक्षपणेन दिदीप्यमानकल्याणमयीकृतं इदं मम शरीरं भवत्पूजोपयोगायास्तु, समावेशरसं तिसद्मपि त्वय्येव चिदानन्दघने प्रविद्य विलीयताम् ॥ २६ ॥

त्वत्पादपूजासम्भोगपरतत्रः सदा विभो ।

भूयासं जगदीशान एकः स्वच्छन्दचेष्टिः ॥ २७ ॥

त्वदिति । जगतां कालाम्न्यादिसदाशिवान्तानामीशः स्वामी, स्वतन्त्रोऽहं त्वत्पादपूजाहादपरतत्रः स्याम्, एतदेव हि तदसाधारणं जगदेश्वर्य स्वातन्त्र्यं च ये त्वत्पादसमवेशवश्यम् अन्यपादं पारतंत्र्येऽपि निःसामान्यमेश्वर्य स्वातन्त्र्यं चेसद्गुतरसध्वनिः ॥ २७ ॥

त्वद्घ्यानदर्शनस्पर्शत्तुषि केषामपि प्रभो

जायते शीतलस्वादु भवत्पूजामहासरः ॥ २८ ॥

त्वद्घ्यानेति । परमेश्वरं चिदानन्दघनपिपि पञ्चयमपि स्पृशेयमिति यत्त्वद्घ्याने दर्शनस्पर्शनतृट् तस्यां सत्यां केषामपीति साक्षात्त्वदनुगृहीतानां शीतलस्वादु भवत्पूजामहासरो जायते सन्तापहारिसत्त्वमत्कारत्वदर्चा परिपूर्णः समुद्रो नव एवोत्पद्यत इत्यर्थः ॥ २८ ॥

यथा त्वमेव जगतः पूजासम्भोगभाजनम् ।

तथैव भक्तिमानेव पूजासम्भोगभाजनम् ॥ २९ ॥

यथेति । जगतो विश्वस्य मध्यात्त्वमेव व्याख्यातस्य पूजासम्भोगस्य भाजनयाश्रयो यथा, हे ईश स्वामिन्, तथा भक्तिमानेव समावेशशालयेव तादृशः पूजासम्भोगस्य भाजनं निर्वर्तक इतर्थः ॥ २९ ॥

कोऽप्यसौ जयति स्वामिन्भवत्पूजामहोत्सवः ।
षट्क्रिंशतोऽपि तत्त्वानां क्षोभो यत्रोल्लसत्यलम् ३०

कोऽपीति । नीतिसमावेशाशालीशसाविति स्वामिनिर्तीरितः, षट्क्रिंशतोऽपीति देहाश्रयाणां तद्द्वारेण तद्राहानां तत्वानां क्षोभ इति, संविदप्रिप्तोपवैपम्यम् ॥ ३० ॥

नमस्तेभ्यो विभो येषां भक्तिपीयूषवारिणा ।
पूज्यान्येव भवन्ति त्वत्पूजोपकरणान्यपि ॥ ३१ ॥
नमस्तेभ्य इति । त्वत्पूजार्थमुपकरणानि कुमुमादीनि, येषां भक्तिपीयूषवारिणा समावेशामृतरसेन, पूज्यानि भवन्ति तदामृतेन शिवतादिव्यक्तेः पूजार्हाणि जायन्ते, तेभ्यो नमः ॥ ३१ ॥
पूजारम्भे विभो ध्यात्वा मन्त्राधेयां त्वदात्मताम् ।
स्वात्मन्येव परे भक्ता मान्ति हर्षेण न कचित् ॥ ३२ ॥

पूजेति । मन्त्रेण मननत्राणधर्मेण चिन्माहात्म्यप्रकर्षकेण आधातद्यां शिवो भूत्वेति स्थित्या सम्पाद्यां, त्वदात्मतां, पूजारम्भे ध्यात्वा चिन्तयित्वा मन्त्रोचिचारभिपात्मकपूजाप्रविद्वित्सायामेवायेद्यस्तस्येति नीता भक्तिप्रकर्षाच्छब्दीभूय भक्ताः स्वात्मन्येव परे पूर्णस्फैण न मान्ति न वर्तन्ते ॥ ३२ ॥

राज्यलाभादिवोत्कुलैः कौश्चित्पूजामहोत्सवे ।
सुवासवेन सकला जगती संविभज्यते ॥ ३३ ॥

राज्येति । उत्कुल्लैरिति महाविकासयुक्त्या श्रीभैस्वरीय-
मुद्रातुपविष्टैः सुधासवेनामृतपानेन, जगती समस्ता वेदवेदकभूः,
संविभज्यते परिपूर्यते स्वानन्दमयीक्रियते, राज्यलाभोत्कुल्लैश्चो-
त्सवे सर्वा भूः आसवेन संविभज्यते इति स्पष्टम् ॥ ३३ ॥

पूजामृतापानमयो येषां भोगः प्रतिक्षणम् ।

किं देवा उत मुक्तास्ते किं वा केष्येवते जनाः ॥ ३४ ॥

पूजेति । भोगश्चमत्कारः, प्रतिक्षणमित्रविच्छेदेन केष्येवे-
ति स्तोत्रशैतरपि स्तोत्रमशक्याः ॥ ३४ ॥

पूजोपकरणीभूतविश्वावेशोन गौरवम् ।

अहो किमपि भक्तानां किमप्येव च लाघवम् ॥ ३५ ॥

पूजेति, पूजायां यदुपकरणीभूतं परिकरीभूतं, विश्व
पद्मिंशत्त्वरूपं शरीरं वाह्यं च तस्य य आवेशश्चिद्रूपावनुप्रवे-
शस्तेन, अत अहो आश्र्य, किमप्यसामान्यं भक्तानां गौरवं
प्रभावितत्वम्, लाघवं च प्रयत्रेनैवाशेषस्वीकारित्वमथ च मायी-
यभेदभारनिरचिः, गौरवे च कथं लाघवामिति विरोध-
च्छाया ॥ ३५ ॥

पूजामयाक्षविक्षेपक्षोभादेवामृतोद्दमः ।

भक्तानां क्षीरजलधिक्षोभादेव दिवौकसाम् ॥ ३६ ॥

पूजामयेति । पूजामयानि विश्वस्य चिद्रूपिंविश्रान्तिदा-
यीनि देवताचक्रोदयमयानि अक्षाणि इन्द्रियाणि तेषां विक्षेपः
स्वविषयग्रहणपरत्वं स पूर्वं खोभो व्याकुलता तत एवालप्तो-
पापेक्षयाऽभिमत्तादपि भक्तानाममृतस्य महानन्दस्योद्दम
उद्भासो ग्राहग्राहकविषुवेऽपि भक्तानां चिदानन्दाभिव्यक्तिरेवे-

र्थः, तदुक्तप “ ग्राह्यवृत्तावपि तत्स्वभाव ” इति यथा देवानां क्षीरसमुद्रक्षोभादसृतस्य मुखाया उद्भासः अवापि पूजा-सवस्य पूज्यस्य नागराजात्मनः अक्षस्य नेत्रस्य यो विक्षेपः आकर्षापकर्षकपः स एव लोभ इति ॥ ३६ ॥

पूजां केचन मन्यन्ते धेनुं कामदुघामिव ।

सुधाधाराधिकरसां धयन्यन्तर्मुखाः परे ॥ ३७ ॥

पूजामिति । यथा कामधेनुरभीष्टं पूरयति तथा केचित्कल-काङ्क्षणः पूजां मन्यन्ते निश्चिन्वन्ति, परे केचिदेव, सुधाधारा-धिकः अमृतधारात्मिशायी रसः प्रसरो यस्यास्तां पूजायेव कामधे-न्तुमन्तर्मुखाः सन्तो, धयन्ति पिवन्ति सद्य एव चमत्कुर्वन्ती-सर्थः ॥ ३७ ॥

भक्तानामक्षविक्षेपोऽप्येष संसारसंमतः ।

उपनीय किमप्यन्तः पुण्णात्यर्चामहोत्सवम् ॥ ३८ ॥

भक्तानामिति । अक्षविक्षेपः इन्द्रियप्रसरो, लोके संसारत्वेन संमतः, किमपीयलौकिकयानन्दरूपप, उपनीय प्राप्य भक्तानां करणे श्रीचक्रप्रसरसमाविष्टानाम्, अर्चामहोत्सवं पूर्णस्वरूपवि-आन्ति पुण्णाति, तथा च मैत्र “ प्रज्ञामन्दरमक्तितासममहाभेदो-दधेरुद्गतान्यक्षेपविवर्तनाभिरभितो दुग्धामृतान्यादरात् । व-वित्वा क विकल्पदैन्यविरहं मृतीरनादस ये पायं पायमलं पिवन्ति जगति श्लाघ्यास्त एवामरा ” इति ॥ ३८ ॥

भक्तिक्षोभवशादीश स्वात्मभूतेऽर्चनं त्वयि ।

चित्रं दैन्याय नो यावदीनतायाः परं फलम् ॥ ३९ ॥

भक्तीति । त्वयि स्वात्मभूते यद्गक्तिक्षोभसमावेशवैवश्याद-र्चनं तच्चित्रमाश्रयं, दैन्याय न भवति न कांचिदीनतां फलति,

अन्येषां हेतदाकाङ्गापथानमेवं न केवलमेवं यावत्प्रत्युत दीन-
तया लौकिकया: स्पृहायाः परं पार्यन्तिकमानन्दरूपं विभवादि-
फलस्यापि फलभूतं परं च पूर्णं फलम् ॥ ३९ ॥

उपचारपदं पूजा केषांचित्त्वत्पदाप्तये ।

भक्तानां भवदैकात्म्यनिर्वृतिप्रसरस्तु सः ॥ ४० ॥

उपचारेति । केषांचिदिति भेदनिष्ठानां त्वत्पदाप्तये
त्वदीयं पदं प्राप्तमुपचारपदं क्रियाभूराराधनोपायमात्रमेव, भ-
क्तानां तु भवदैकात्म्यरूपाया निर्हितेः स प्रसरो विकासः स इति
विषेयापेक्षं पुंलिङ्गम् ॥ ४० ॥

अप्यसम्बद्धरूपाऽर्चा भक्त्युन्मादनिर्गलैः ।

वितन्यमाना लभते प्रतिष्ठां त्वयि कामपि ॥ ४१ ॥

अपीति । पूजायां मनागपीति, कर्तव्यताऽन्यथाभावे
प्रख्यायः यः प्रक्रियाशास्त्रे युक्तः, आश्र्वयुनरिदं भक्त्युन्मादेन
समावेशावैवश्येन निर्गलैः विस्मृतेतिकर्तव्यतानियमैरसम्ब-
द्धरूपापि असमञ्जसाऽपि अर्चा, वितन्यमाना प्रसार्यमाणा,
कामपीति क्रियानिष्टैः सम्भावयितुमप्यशक्यामसामान्यां, प्रतिष्ठां
सम्यगाभिमुह्येनावस्थितिं त्वयि लभते इतद्वृत्थविनः ॥ ४१ ॥

स्वादुभक्तिरसास्वादस्तव्धीभूतमनद्युताम् ।

शम्भो त्वमेव ललितः पूजानां किल भाजनम् ॥ ४२ ॥

स्वादिति । स्वादुश्वमत्कारसारो यो भक्तिरसस्तस्या-
स्वादनेन, स्तव्धीभूतं चलितचाच्छ्वयं यन्मनस्ततश्युत-
श्यवनं प्रसरो यासां, पूजानां विश्वार्पणक्रियाणां, तासां ललितो
हृच्युचितस्त्वमेव चिदात्मा, शम्भो श्रेयोनिषेः, भाजनमाश्रयः,

किलेति युक्तौ एतदेव युज्यते इत्यर्थः, अन्यस्य ब्रह्मादेभेदमयत्वे-
नेहगच्छपात्रत्वाभावात् पूजानामिति वहुवचनं विचित्रविश्रान्ति-
सारतापथनाय ॥ ४२ ॥

परिपूर्णानि शुद्धानि भक्तिमान्ति स्थिराणि च ।
भवत्पूजाविधौ नाथ साधनानि भवन्तु मे ॥४३॥

परिपूर्णानीति । भवतश्चिन्नाथस्य, पूजाविधौ अवश्यकार्या-
यामर्चार्यां, मम साधनानि चक्षुरादीनि अतएव चिन्मरीचिमयत्वा-
च्छुद्धानि, भक्तिमन्ति विश्वार्पणेन त्वत्सेवापराणि, कदाचिदपि
पाशवदासनाऽस्पृष्टत्वात् स्थिराणि नित्यमीढ़ृश्येव भवन्तु ॥ ४३ ॥
अशेषपूजासत्कोशे त्वत्पूजाकर्मणि प्रभो ।

अहो करणवृन्दस्य काऽपि लक्ष्मीर्विजृम्भते ॥४४॥

अशेषेति । इमामेव दशां विमृशन्नाह, शक्तीनामुद्गासप्र-
सरादिप्रभवशीलप्रभो, अशेषाणां पूजानां विचित्राणां सत्कोशे
शोभनगञ्जरूपे, त्वत्पूजाकर्मणि पूर्णचिदानन्दघनश्रीमन्नाथभैर-
वस्वरूपविश्रान्तौ, करणवृन्दस्य रश्मिचक्रस्य, अहो, काऽपि
स्वतंवित्साक्षिका, लक्ष्मीः दीप्तिर्विजृम्भते स्फुरतीति, महार्थपरि-
पूर्णस्यास्य सारोपदेशवर्णाणि इमानि श्रुक्तान्युल्लसन्ति ॥ ४४ ॥
एषा पेशालिमा नाथ तवेव किल हृदयते ।

विश्वेश्वरोऽपि भृत्यैर्यदर्थ्यसे यद्द्वच लभ्यसे ॥४५॥

एषा इति । तान्येवाह, पेशालिमा सरलता, तवेवेति चिद्रूप-
नत्वेन सर्वेषामात्मनो, विश्वेश्वरत्वेऽपि सदाशिवादीनामर्पि
स्वामी, अर्थ्यसे समाविद्यसे लभ्यसे निरर्गलमात्मीक्रियसे ॥ ४५ ॥
सदा मूर्तीदमूर्तीदा भावाद्यद्वाप्यभावतः ।

उत्थेयान्मे प्रशस्तस्य भवत्पूजामहोत्सवः ॥४६॥

सदेति । मूर्तो भावो घटादिः अमूर्तः मुखादिः मूर्तो भावो
घटस्य कपालानि अभावो विकल्पकलिपतप्रसज्ज्यप्रतिपेधात्मा तत्,
उत्थेयादिति सप्तस्तं भावाभावपदमधरीकृत उन्मज्ज्यामित्यर्थः;
भवत्पूजामहोत्सवस्त्वदिश्रान्त्युदयः; भावादिसादिका ल्यब्लोपे
पञ्चमी ॥ ४६ ॥

कामक्रोधाभिमानैस्त्वामुपहारीकृतैः सदा ।

ये उच्चयन्ति नमस्तेभ्यस्तेषां तुष्टोऽसि तत्त्वतः ॥ ४७ ॥

कामक्रोधेति । सर्वचिच्छत्तीनां कामादिभिः स्वीकारात्ते-
पामेवोपादानमुपहारीकृतैर्विचार्य त्वयेवापितैः; तत्त्वतस्तुष्टोऽसि
“हर्षामर्षभयक्रोधैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः” इत्यभिधानात् ,
ननु च श्रीमन्महार्थसारोक्तिमये स्वकृतस्तोत्रेऽयं श्लोको
ददुस्थानीयः सत्यम् अशेषवासनाग्रन्थीत्यादिकस्यापि स्मर्तव्यं
लोकवद्वत्तमे निजनिजेषु अस्मिन्नेव जगति आवेदकत्पा-
नाशनसमुद्धासन कारीप गत्वेऽत्यादयस्त्वतुगुणा अप्यत्र श्लोका
न सन्ति उद्यगमसमअसशय्याप्रस्तारिणः विश्वावर्तस्यैव प्रसादः;
एवमन्यष्ठीपि स्तेष्विष्वेवंप्रायं वहुराचितमस्ति न त्वस्माभिनोद्या-
टितमित्यलम् शूक्तान्येवानुसरामः ॥ ४७ ॥

जयत्येष भवद्वक्तिभाजां पूजाविधिः परः ।

यस्तृणैः कियमाणोऽपि रत्नैरेवोपकल्पते ॥ ४८ ॥

जयतीति । अपि भिन्नक्रमस्तेन तृणैरापि कियमाणः यो
रत्नैरेवोपकल्पते पूर्णविश्रान्तिप्रदो भवति, स भगवद्वक्तिभाजां
त्वत्समावेशेन शालिनां, परः पूर्णः, पूजाविजयतीति शिवपा ॥ ४८ ॥

इति श्रीपदीश्वरप्रत्यभिज्ञाकारोत्पलदेवानार्थविरचितप्रसदशस्तोत्रे

परमेश्वरस्तोत्रावलो दिव्यक्रीडावहुमाननामनि

श्रीक्षेमशजविरचिता विवृतिः ॥ १७ ॥

ॐ तत्सत् । जगतोन्तरतो भवन्तमाप्त्वा

पुनरेतद्वतोन्तराल्लभन्ते ।

जगदीश तवैव भक्तिभाजो

न हि तेषामिह दूरतोऽस्ति किञ्चित् ॥१॥

ॐ जगत इति । हे जगदीश ये तवैव चिद्रूपस्य स्वात्मनो, भक्तिभाजस्ते जगतो विश्वस्यान्तरतो मध्यात्, भवन्तमाप्त्वा प्रकाशमानव्यवहारपदादेव प्रकाशक्षयं त्वां लब्ध्वा, पुनरस्य ते जगद्वतश्चिद्रूपस्यान्तरतो मध्याललभन्ते, यस्मातेषां भक्तिभाजां सम्यक् प्रसिद्धातविश्वात्मकत्वस्वरूपाणामिह जगति दूरे न किञ्चिदिति सर्वस्य स्वाङ्गकल्पत्वेन स्फुरणात्, तदुक्तप “यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मायि पश्यति ।” इतादिगीतामु ॥ १ ॥

किञ्चिदेव भवान्किञ्चिद्भानी

सकलार्थकमगर्भिणी प्रधाना ।

परमार्थपदे तु नैव देव्या

भवतो नापि जगच्छयस्य भेदः ॥ २ ॥

किञ्चिदिति । मुक्तौ किञ्चिदिति, तदुपायतायां भोगे च भवानी पराशक्तिः, सकलः कालादिक्षियन्तः, अर्थक्रमः प्रमेयरागिर्भेदन्तः, शिर्मिकावीजवत्संस्पृष्टौ यस्याः परमार्थपदे गीलतकल्पनायां तात्त्वक्यां दृष्टे पुनः जगच्छयस्यापि भवानिभवाभयात्मनः तत्त्वो भेदो नास्ति कि पुनः शक्तेः ॥ २ ॥

नो जानते सुभगमप्यवलेवपन्तो

लोकाः प्रयत्नसुभगा निखिला हि भावाः ।

चेतः पुनर्यदिदमुद्यतमप्यवैति

नैवात्मरूपमिह हा तदहो हतोऽस्मि ॥ ३ ॥

नो जानत इति । लोकास्तावद्वलेपवन्तः सन्तः, सुभगमपि
चिदात्मकं रूपं भावानां न जानन्ति, यतः प्रयत्ने सर्वथा नि-
श्चयेन, सुभगा उत्कृष्टा एव, निखिलाः सर्वे, भावाः पकाशमान-
त्वेन चिन्मयत्वात्पुनरास्तां भावस्वरूपज्ञानं आश्र्यमात्मनोऽपि
रूपमुद्यतमपि चेतो यत्रैवावैति समावेशधारारूपकान्त-
मपि यश्चिदैकात्म्यं न लभते तद हतोऽस्मि इति जगति समावेश-
प्रकर्षमलभमानस्य ताम्यत इयमुक्तिः ॥ ३ ॥

भवन्मयस्वात्मनिवासलब्ध-

सम्पद्ग्राम्यचिंतयुष्मदद्विधिः ।

न भोजनाच्छादनमप्यजस्य-

मपेक्षते यस्तमहं नमामि ॥ ४ ॥

भवन्मयिति । भवान् चिद्रूपः प्रकृतं रूपं यस्य तथा भूते स्वा
त्मनि निवासेन विश्रान्त्या लब्धेन सम्पदरेण परमानन्दभूति-
प्रसरेणाभ्यचिंतौ गादमभेदेनावष्टव्यौ युष्मदद्विधियेन तथा भूतो-
ऽन्तर्मयो यो भोजनाच्छादनमपि नापेक्षते अश्रन्यद्वातदेति स्थिता
यवहारानपेक्षः पूजापर एव तमहं नौमि ॥ ४ ॥

सदा भवदेहनिवासस्वरूपो-

प्यन्तः परं दद्यत एष लोकः ।

तवेच्छया तत्कुरु मे यथा ऽत्र

त्वदर्चनानन्दमयो भवेयम् ॥ ५ ॥

सदेति । सदा भवदीये देहे उपचिते स्वरूपेति वसनेन
वस्तुतः स्वस्यः, आनन्दमयोपयेष लोकः, तवेच्छया भेदप्रशाहस्त्र-

पया त्वन्मय्या शल्या, अतः परमतिशयेन, दद्यते तद्दुःखैरायास्यत
यत एवं यस्याच्चेच्छयाऽनुजिग्निशयाऽत्र कलिष्ठते विषये, तं मे
भक्तस्य, तदिति तथा कुरु यथाऽहं त्वदर्चनानन्दमयः स्याम् ॥५॥

स्वरसोदितयुष्मदञ्जिपद्म-

द्वयपूजामृतपानमुक्तचिन्तः ।
सकलार्थचयेष्वहं भवेयं

सुखसंस्पर्शनमात्रलोकयात्रः ॥ ६ ॥

स्वरसेति । स्वरसेनाप्रयत्नमेवोदिता या युष्मदइन्द्रियपूजा
त्वत्समावेशमम्पत्सैवामृतपानं तत्र सक्तचिन्तो विश्रान्तिमानसः,
सकलेषु हेयोपादेयाद्यभिमतेषु अर्थचयेषु व्यवहारेषु, अहं सुख-
स्पर्शनमात्रलोकयात्रो भवेयं स्वानन्दोऽताससारजगद्व्यवहारः
स्याम् ॥ ६ ॥

सकलव्यवहारगोचरे

स्फुटमन्तः स्फुरति त्वयि प्रभो ।
उपयान्त्यपयान्ति चानिशम्

मम वस्तूनि विभान्तु सर्वदा ॥ ७ ॥

सकलेति । सर्वदा सदाऽनिशं निर्विरामं, व्यवहारविषय-
स्यान्तर्मम त्वयि चिद्रूपे, स्फुटं स्फुरति सति सर्वाणि वस्तूनि
उपयान्त्यपयान्ति, च सृज्यमाणानि संहीयमाणानि च, स्फुरन्तु
त्वदाविष्टोऽहं सदा भावसर्गसंहारकृतस्यामित्यर्थः, उपयान्त्य-
पयान्ति चेति पाठे आगच्छन्तोऽपि दर्पणप्रतिविम्बवद्विलीय-
माना एव न त्वस्थिति मनागपि भजमाना भान्तु इति व्या-
ष्येयं च एवार्थं उद्यन्तो विनश्यन्तश्च लोकवद्यथा भान्ति तथा
भान्त्वान्ति वा योज्यप ॥ ७ ॥

सततमेव तवैव पुरेऽथवा ५-

प्यरहितो विचरेयमहं त्वया ।

क्षणलब्धोप्यथ मा स भवेत् स्म मे

न विजये ननु यत्र भवन्मयः ॥ ८ ॥

सततमिति । तवैव सम्बन्धिनि पुरे पूरके शान्ते पदे, विचरेयं शाक्तसमावेशशाली स्याम, अथवा त्वया विरहित इति शाम्भवसमावेशमयः अथवा भवन्मय इति, त्वदूपो विमुक्तस्यभावो, यत्र न विजये न सर्वोत्कर्षेण वर्ते, स क्षणलब्धोऽपि मे मा भीदत्युच्चरोचरसातिशयदशाशंसापरमेतत्, ननु वितर्के ॥८॥

भवदङ्गपरिस्त्रवत्सुशीता-

मृतपूरैर्भरिते समन्ततोऽपि ।

भवदर्चनसम्पदेह भक्ता-

स्तव संसारसरोन्तरे चरन्ति ॥ ९ ॥

भवदिति । तव भक्ताः भवदर्चनसम्पदा त्वद्विश्रान्तिसम्पदोपलक्षिता, इह संसारसरसो भवसमुद्रस्यान्तरे मध्ये, चरन्ति व्यवहरन्ति, कीदृशि भवदीयात्परशक्तिरूपादङ्गात्परितः समन्तात्स्वरद्विः मुष्टु शीतलैः दुःखानलतापोपशान्तिदैरस्तृतपूरैरानन्दोळासैः समन्ताद्वरिते पूरिते इति यावद् ॥ ९ ॥

महामन्त्रतरुच्छ्रायाशीतले त्वन्महावने ।

निजात्मनि सदा नाथ वसेयं तव पूजकः ॥ १० ॥

महामन्त्रेति । महामन्त्रः परवाग्रूपः शुद्धाऽहंविमर्श एव शक्तिशाखाशतैः प्रसृतत्वाचरुस्तस्य छायया कान्त्या शीतले

भेदसन्तापहारिणि, त्वम्हावने त्वमेव चिदानन्दात्मा महावने
चिपुलं विश्रान्तिस्थानं तत्र, निजात्मनि स्वस्वभावे, नाथ सदा
तव पूजकः त्वदर्चापरो, वसेयं स्थितिं वधीयाम् ॥ १० ॥

प्रतिवस्तु समस्तजीवतः

प्रतिभासि प्रतिभासयो यथा ।

मम नाथ तथा पुरः प्रथां

ब्रज नेत्रत्रयशूलशोभितः ॥ ११ ॥

प्रतिवस्त्वति । प्रतिवस्तु प्रतिभावं, समस्तजीवतः सर्वेषां
जीवानामसि, त्वं यथा प्रतिभासयः संविद्रूपः, नीलादिग्रहणान्य-
थानुपत्या प्रतिभासि अपत्यभिज्ञातोऽपि वस्तुतः स्फुरासि,
तथा मम दामस्य, नाथ पुरोऽग्ने सर्वत्र, नेत्रत्रयेण शूलेन च
शोभितः निरतिशयासाधारणाभिज्ञानेन सम्यक् प्रत्यभिज्ञातः
सन्, पथां ब्रज प्रकटीभव समावेशेन स्फुरेत्यर्थः, नेत्रत्रयशूले
असाधारणाभिज्ञानोपलक्षणपरे न पुनरत्राकारे भरः समस्तजी-
वत इति योगे शाम् ॥ ११ ॥

अभिमानचरूपहारतो

समताभक्तिभरेण कलिपतात् ।

परितोषगतः कदा भवा-

न्मम सर्वत्र भवेदुद्धशः पदम् ॥ १२ ॥

अभिमानेति । अभिमानोऽहङ्कार एव चरः स्थालीपाकस्त-
स्योपहारो भगवत्यर्थं पराहंभावग्रहणं ततः, कीदृशान्मम महे-
श्वरः स्वार्थी अस्तीत्येवं, समताप्रधानः यो भक्तिरसः सेवाप्र-
सरस्तेन कलिपतात्सम्यादितात्परितोषं गतः प्रसन्नः सन्, भवा-

नदा सर्वत्र पय दशो दर्शनस्य, पदं विश्रान्तिभूर्भवेत्, गलिते
देहायभिमाने त्वन्मयमेव विश्वं साक्षात्कुर्यामित्यर्थः ॥ १२ ॥

निवसन्परमामृताच्छिमध्ये

भवदर्चाविधिमात्रमग्नचित्तः ।

सकलं जनवृत्तमाचरेयं

रसयन्सर्वत एव किंचनापि ॥ १३ ॥

निवसन्निति । अहं भवदर्चनविधिमात्रे यत्तचित्तः आसक्तः
मन्, परमामृताच्छिमध्ये चिदानन्दसुद्रस्यान्तर्वसन्, सकलं
जनवृत्तं लोकचेष्टितमाचरेयं, कीदृक् सर्वतः सर्वस्यैव मध्यात्,
किंचनापि अलौकिकपानन्दस्वरूपपर्भीषु रसयन् ॥ १३ ॥

भवदीयमिहास्तु वस्तुतत्वं

विवरीतुं क इवात्र पात्रमर्थे ।

इदमेव हि नामरूपचेष्टा-

यसमन्ते हरते हरोऽस्ति यस्मात् ॥ १४ ॥

भवदीयमिति । इह जगति, यावत्किंचिद्दस्तु तत्सर्वं भवदीयं
त्वदिभूतिरूपमिति, एतदोमित्येवास्तु, अत्रार्थतत्वं विवरीतुं क इव
भक्तिमान् पात्रं न कश्चिद्, यतो यावद्यायं प्रतिष्ठिचारयितुं प्रक्रमा-
मेहे तावद्यदुपक्रमविचारः तत्त्वदीयमिदमेवासामान्यमनुभवसिद्धं
नामरूपचेष्टादि महेश्वर इत्यादि नामचिद्वृत्तं रूपं सर्वस्तुष्टिसंहार-
कारिणी चेष्टादिग्रहणात्सर्वज्ञता स्वतन्त्रादिरूपस्तत्प्रयमेव
स्फुरत् तद्वरते समावेशवैकल्यापादनेन विस्मृतव्यापारानस्या-
न्सम्पादयति, युक्तं चैतत् यतस्त्वं हरतीति हर इतन्वर्धनाम्ना १४॥

शान्तये न सुखलिप्सुता मना-
भक्तिसम्भृतमदेषु तैः प्रभो ।
मोक्षमार्गणफलाऽपि नार्थना

स्मर्यते हृदयहारिणः पुरः ॥ १५ ॥

शान्तय इति । भत्त्या सम्भृतो मदो यत्र तेषु त्वदासेषु विषये,
शान्तये दुःखनिष्ठत्तये, या सुखलिप्सुता भोगस्पृहा, सा मनागणि
नास्ति, भक्तिसम्भृतमदत्त्वादेव, तैश्च पुरः प्रभो इति साक्षात्कृत-
स्पांग्रे, मोक्षमार्गणफलाप्यर्थना न स्मर्यते, कीदृशप्रभोः हृदयहा-
रिणः मायाप्रयातृतां शमयतः, अत एव येषां हृदयेष्व हृतं ते
कथमन्यत्स्मरेयुरितेषां समावेशपरतैवोक्ता ॥ १५ ॥

जागरेतरदशाथवा परा

याऽपि काचन मनागवस्थितेः ।
भक्तिभाजनजनस्य साऽखिला

त्वत्सनाथमनसो महोत्सवः ॥ १६ ॥

जागरेति । अवस्थितेर्जगद्वयवस्थायाः सम्बन्धिनी या
काचिद् जागरस्वप्नसुपुसदशा, मनागिति सङ्कुचिताऽपि, सा सर्वा,
भक्तिमतस्त्वत्सनाथमनसः त्वदधिष्ठितचित्तस्य, महोत्सवो
महाभ्युदयः, त्वत्सनाथत्वादेव ॥ १६ ॥

आमनोऽक्षवल्लयस्य वृत्तय-

सर्वतः शिथिलवृत्तयोऽपि ताः ।

त्वामवाप्य दृढंदीर्घसंविदो

नाथ भक्तिधनसोष्मणां कथम् ॥ १७ ॥

आमन इति । हे नाथ, आयनो र्णनः पर्यन्तं, अक्षवलयस्येन्द्रियग्रामस्य, वृत्तयो व्यापाराः, सर्वत्र शिथिलवृत्तयश्चला अपि पास्ताः, भक्तिधनेन सोष्मणामूर्जस्त्रिनां, त्वां चिदूपं प्राप्य, वृद्धा अक्षिधिलाः दीर्घाश्च त्वदैकात्म्येन त्वद्वेवावस्थाप्रवः शुद्धवोपरुपाः, कथमिति स्वात्मन्येवास्य विस्मयः ॥ २७ ॥

न च विभिन्नमस्तृज्यत किञ्चिद-
स्त्यथ सुखेतरदत्र न निर्मितम् ।

अथ च दुःखिच भेदि च सर्वथा-
उप्यसमविस्मयधाम नमोऽस्तु ते ॥ २८ ॥

न चेति । आदिसर्गादौ त्वया न च नैव, किञ्चिदित्रम् अस्तृज्यत स्थृं नाप्यास्ति, स्वतो विभिन्नं किञ्चिद्, अयशब्दोऽप्यर्थं, सर्वस्य चेत्यमानत्वेन चिन्मयत्वाद्वेदासम्भवः, अथ च मुखेतरदुःखरुपं न किञ्चित्त्रिर्मितम् उक्तादेव हेतोः, किञ्चिच्छब्दस्त्रियोऽज्यः, अथ चैवं सर्वथैव दुःखिं च भिन्नं चापिरेव शब्दार्थः, त्वदैकात्म्याप्रत्यभिज्ञानाचैव, एवमसमविस्मयधाम असामान्याशर्वम्, ते तु भूयं, नमोऽस्तु ॥ २८ ॥

खरनिषेधखदामृतपूरणो-
च्छलितधौतविकल्पमलस्य मे ।

दलितदुर्जयसंशयवैरिण-
स्त्वदवलोकनमस्तु निरन्तरम् ॥ २९ ॥

खरेति । खरा विषमा या निषेधखदा त्वदरुपातिदरी तस्या अस्तेन त्वदद्रयपीयूषेण यत्पूरणं तेनोच्छलितमुत्प्लावितमत एव धौतं विकल्पमलं यस्य तस्य, तथा दलितश्चृणितो दुर्जयः संशय एव वैरी रिपुर्येन ताहशः, सतो मम, त्वदवलोकनं चिदूपन्तवदात्मस्फुरणं, निरंतरं धनमस्तु ॥ २९ ॥

स्फुटमाविश मामथाविशेयं

सततं नाथ भवन्तमस्मि यस्मात् ।

रभसेन वपुस्तवैव साक्षा-

त्परमासत्तिगतः समर्चयेयम् ॥ २० ॥

स्फुटविति । हे नाथ, त्वं तावत्सफुटं प्रकटं कुत्वा न तु गृहि-
तत्वेन, सपाविजा, अधानन्तरयेवंविषेत्वायि सति, उपजातसाम-
ध्योऽस्मि अहं भवन्तं सततमाविशेयं गाढावष्टम्भेन स्वीकरोम्ये-
वेति नियोगे लिङ्, यस्यादिति एवं सति, परमासत्तिगतोऽति-
निकटं प्राप्तस्तवैव, रभसेन त्वरया, साक्षाद्वपुस्तात्विकं स्वरूपं,
सम्यगर्वयेयं सपाविशेयमिति यावद् ॥ २० ॥

त्वयि न स्तुतिशक्तिरस्ति कस्या-

प्यथवाऽस्त्वेव यतोति सुन्दरोऽसि ।

तततं पुनरर्थितं ममैत-

यदविश्रान्ति विलोकयेयमीशम् ॥ २१ ॥

त्वयीति । कस्यापीति, ब्रह्मोपेन्द्रकुद्रादेशीप भेदमयत्वेन
चिद्वनपरमेश्वरकपाप्रत्यभिज्ञानात्, अतिसुन्दर इति, चिदा-
नन्दयनस्वात्मकृपलादतिसृष्टिहणीयो हृदयहारी, अतो यस्त्वा-
मात्मानं प्रत्यभिज्ञानाति, तस्य कस्याप्यसामान्यस्य, त्वयि स्तु-
तिशक्तिरस्त्वेव, कस्यापीत्यावर्त्य योज्यं, मम पुनः स्तोतुस्त-
तवेतदर्थितं वाऽन्तरं, यदविश्रान्ति निर्विरामं, त्वामीशं
समवलोकयेयम् साक्षात्कुर्यामिति शिवम् ॥ २१ ॥

श्रीत श्रीमद्भुतप्लदेवाचार्यविरचितो स्तोत्रावलौ जाविष्णकारनाम्यद्यादरो
स्तोत्रे श्रीराजानकदेवमराजविरचिता विवृतिः ॥ १८ ॥

ॐ प्रार्थनाभूमिकातीतविचित्रफलदायकः ।

जयत्यपूर्ववृत्तान्तः शिवः सङ्कल्पपादपः ॥१॥

ॐ प्रार्थनेति । सङ्कल्पतर्हाञ्जितमेव ददाति शिवस्तु
प्रार्थयितुमशक्यमपीत्यपूर्ववृत्तान्तः ॥ १ ॥

सर्ववस्तुनिचयैकनिधाना-

त्वात्मनस्त्वदग्निलं किल लभ्यम् ।

अस्य मे पुनरसौ निज आत्मा

न त्वमेव घटसे परमास्ताम् ॥ २ ॥

सर्ववस्त्वति । त्वदिति, त्वतः स्वात्मनः सर्वार्थेकाश्र-
यात्मकल विश्वं लभ्यम् अस्येति, सदा स्वरूपनिभालनप्रवणस्य
पम पुनः परं लभ्यमास्तां, त्वमेव निज आत्मा स्वं स्वरूपं न
घटसे व्युत्थानसयये न प्रकाशसे इति यावद् ॥ २ ॥

ज्ञानकर्ममयचिदपुरात्मा

सर्वथैष परमेश्वर एव ।

स्यादपुस्तु निखिलेषु पदार्थे-

ष्वेषु नाम न भवेत् किमुतान्यत् ॥ ३ ॥

ज्ञानकर्मेति । सर्ववस्तुषु चिदपुर्वानिकियात्मा परमेश्वर
आत्मैव सर्वेण प्रकारेण त्वधिष्ठानेन वपुः स्वरूपं स्पादस्तीति
सम्भाव्यते, एष इति स्फुरदूषः, ननु विचित्रकार्यकरणानां ना-
नादेवास्वरूपाणां कथमेकेऽवरात्मता सम्भाव्यते इत्याह एष
वस्तुषु अन्यथा पुनर्नामैव संबोध न भवेत्, किमुतान्यत्कार्यका-
रणस्वरूपादिकं प्रकाशमयत्वं विना कस्याप्यसिद्धेरन्यथा
इत्यध्याहार्यम् ॥ ३ ॥

विषमार्तिसुषा ज्ञेन फलेन त्वद्ग्रहगात्मना ।

अभिलीय पथा नाथ ममास्तु त्वन्मयी गतिः ॥ ४ ॥

विषमेति । विषमार्तिं संसारतापं मुण्णाति यस्त्वद्ग्रहगात्मा
त्वत्साक्षात्काररूपः पन्था तेन, मे अभिलीय, फलेन फलतः,
त्वन्मयी त्वदेकरूपा, गतिः प्राप्तिरस्तु, भुक्त्वा देवदत्तगमनमिति
वद, अभिलीयेत्यत्र त्वकाप्रत्यये योजयित्वा परतोऽस्त्विति
योजयम् अभिलीलेति पाठे अभिलीलस्फुरच्चिदानन्दविलासेति
व्याकर्तव्यम् ॥ ४ ॥

भवदमलचरणचिन्तारब्लता-

उलङ्घन्ता कदा सिद्धिः ।

सिद्धजनमानसानां विस्मयजननी

घटेत मम भवतः ॥ ५ ॥

भवदिति । भवतोऽमलः शुद्धा ये चरणाः इनकियादि-
मरीचयस्तेषु चिन्ता पुनः पुनर्निभालनं सैव सर्वसम्पत्पदत्वा-
द्रब्लता, अलङ्घन्ता सम्प्राप्ततत्त्वदनेकशःशोभा, कदा मम पूर्णा
सिद्धिर्विटेत भवतः सकाशात्कीदशी सिद्धजनमानसानां योगि-
चित्तानां विस्मयजननी ॥ ५ ॥

कर्हि नाथ विमलं सुखविम्बं

तावकं समवलोकयितास्मि ।

यत्त्रवत्यमृतपूरमपूर्वं

यो निमज्जयति विश्वमशेषम् ॥ ६ ॥

कर्हीति । व्युत्थानावस्थितस्येयमुक्तिः, कर्हि नाथ विमलं
सुखविम्बं परं शान्तरूपं, तत्र समवलोकयितास्मि साक्षात्करि-

प्यामि, अमृतपूरमानन्दप्रसरमपूर्वमलौकिकं लोकयितृलोक्य-
रूपं विश्वं निमज्जयति ॥ ६ ॥

ध्यातमात्रमुदितं तत्र रूपं

कहिं नाथ परमामृतपूरैः ।

पूरयेत्वदविभेद विमोक्षा-

ख्यातिदूरविवराणि सदा मे ॥ ७ ॥

ध्यातमात्रमिति । त्वदविभेद एव मोक्षः भेदवन्धापगमः
तस्याख्यातिरप्यथा तदीयानि दूराणि विवराणि गहनान्या-
काङ्क्षामयानि गर्तानि, कहिं कदा, मे ध्यातमात्रमुदितं चिन्त-
नानन्तरयेव विकसितं, तत्त्वं सम्बन्धं रूपं कर्तुं, सदा परमा-
मृतपूरैरानन्दविसरैः, पूरयेदाप्लावयेद ॥ ७ ॥

त्वदीयानुन्नररसासङ्गसन्त्यक्तचापलम् ।

नाद्यापि मे मनो नाथ कहिं स्यादस्तु शीघ्रतः ॥ ८ ॥

त्वदीयेति । त्वदीयोऽनुन्नरो रसः परचित्प्रसरः तदासङ्गः
तत्परत्वं तेनापि सन्त्यक्तचापलं गलितव्युत्थानम्, अद्यापीति
असकुदास्वादितेऽपि समावेशो, कहिं शीघ्रं स्यादित्यादि
गाढोत्कण्ठापरत्वं सूचयति ॥ ८ ॥

मा शुष्ककटुकान्येव परं सर्वाणि सर्वदा ।

तवोपहृत्यं लब्धानि द्रन्दान्यप्यापतन्तु मे ॥ ९ ॥

भेति । तवोपहृत्यं लब्धानि चिन्मयत्वेन त्वर्यनुप्रविश्य
व्युत्थाने समावेशसंस्काररसास्वादान्यासादितानि, परं सर्व-
काळं, सर्वाणि द्रन्दानि शीतोष्णादीन्यपि, आपतन्तु, शुष्कक-
टुकान्येव पुनस्त्वदद्वयस्पर्शामृतपूर्णत्वाद्गङ्गदुःस्वादप्रायाणि ॥ ९ ॥

नाथ साम्मुख्यमायान्तु विशुद्धास्तव रद्धमयः ।
यावल्कायमनस्तापतमोभिः परिलुप्यताम् ॥ १० ॥

नाथेति । साम्मुख्यमायान्तु देहादिपथां निमज्य प्रस्फु-
रन्तु, शुद्धा अनुग्रहपरा, रद्धमयः शक्तयः कायमनस्तापतमोभि-
रिति कायमनस्तापा एव तमांभिं तैः, परिलुप्यतां समन्ताच-
क्ष्यताम् ॥ १० ॥

देव प्रसीद यावन्मे त्वन्मार्गपरिपन्थिकाः ।

परमार्थमुषो वश्या भवेयुर्गुणतस्कराः ॥ ११ ॥

देवेति । प्रसादः प्राग्वत, त्वन्मार्गपरिपन्थिकाः परमार्थ-
शक्तभूमिपवेशरोधिनः, अत एव परमार्थं चिदभेदं मुष्णन्त्य-
पहरन्त्यनुपमोग्यं सम्पादयन्ति ये, गुणाः सच्चादय एव तस्क-
राः ते, वश्या भूयामुः, तदुक्तम् “गुणादिस्यन्दनिष्पन्दाः स्यु-
ईस्यापरिपन्थिनः” इति प्रसीद, भूयामुरिति लोहिङ्गे सम्भूय
आशीर्विजिष्टां प्रार्थनां गमयतः, यथा लुनीहीत्यादौ लोहुचने
कर्मव्यतिहारादेवमन्यत्रापि स्मर्तव्यम्, स्वाभिनि प्रसन्ने चौरा
वश्या भवन्तीति लौकिकोर्धः स्पष्ट एव ॥ ११ ॥

त्वद्दक्षिसुधासारैर्मानसमापूर्यतां ममाशु विभो ।
यावदिभास्तुह्यन्ते निःशेषासारवासनाः मुत्वा ॥ १२ ॥

त्वद्दक्षीति । मानसं चित्तं सरश्च, असाराः कुत्सिताः,
सरस्यप्यासारैः पूरिते असारवासनाः कटूदकवासनाः, प्लत्वो-
त्पत्य, स्वयमेव तुश्यन्ते वहिर्निःसरन्ति ॥ १२ ॥

मोक्षदशायां भक्ति-

स्त्वयि कुत इव मर्त्यधर्मिणोऽपि न सा ।

राजाति ततोऽनुरूपा-

मारोपय सिद्धिभूमिकामज माम् ॥ १३ ॥

मोक्षेति । मोक्षदशा परमशिवता जीवनमुक्तता तन्त्रोक्तप्रायता यदनेनैवोक्तम् “तामासाय दशां रुदा मुक्तकल्पा वयं तत्” इति, मर्त्यधर्मिण इत्यप्रत्यभिज्ञातात्मस्त्वरूपस्य, अनुरूपापिति शाश्वदुद्रशक्तिसमावेशमर्यां, परमसिद्धिभूमि तत्रैव प्रभुदासभावस्य स्फुर्दं स्फुरणात् ॥ १३ ॥

सिद्धिलवलाभलुब्धं

मामवलेपेन मा विभो मंस्थाः ।

क्षामस्त्वद्वक्तिसुखे

प्रोल्लसदणिमादिपक्षतो मोक्षः ॥ १४ ॥

सिद्धीति । सप्तावेशात्मकपूर्णसिद्धयेष्या भेदमयाणिमादयः सिद्धिलवास्तल्लाभे लुब्धं मा मंस्थाः, अवलेपेनेति, मां सिद्धिलवलुब्धमाकलय यावलेपं कुर्या इति यावत्, ननु पारमेशनये साधकानां सिद्धयुपभोगानन्तरं “भुक्ता भोगांश्चिह्नवं वजेत्” इत्याम्नायेषु शिवतैव श्रूयते, तर्हि मन्दा रुचिरित्याशङ्कय युक्तिमाह प्रोल्लसदणिमादिपक्षादनन्तरं यो मोक्षस्त्वद्वक्तिसुखे त्वत्समावेशानन्दस्य पुरतः, क्षामः अत्यल्पः ॥ १४ ॥

दासस्य मे प्रसीदतु

भगवनेतावदेव ननु याचे ।

दाता त्रिभुवननाथो

यस्य न तन्माटशां दृशो विषयः ॥ १५ ॥

दासस्येति । एतावदिति न हु आणिमादि, प्रसीदतु

इति, त्रिभुवनं प्राग्ब्रव, यस्येत्यसम्भाव्यस्य फलस्य तत्फलं सदृशमिति न माहशां दशा इति बुद्धेः ॥ १५ ॥

त्वद्वपुः स्मृतिसुधारसपूर्णे

मानसे तव पदाम्बुजयुग्मम् ।

मामके विकसदस्तु सदैव

प्रस्त्रवन्मधु किमप्यतिलोकम् ॥ १६ ॥

त्वदिति । पदाम्बुजयुग्मं प्राग्ब्रव, विकसद्वसङ्कोचमुज्ज्ञवं, मधु परमानन्दरूपं माधुर्यम्, अतिलोकमलौकिकं, रसपूर्णं च मानसे अम्बुजं विकसन्मधु स्त्रवति ॥ १६ ॥

अस्तु मे प्रभुरसौ जनकोऽथ

ऋग्म्बकोऽथ जननी च भवानी ।

न द्वितीय इह कोऽपि ममास्ती-

त्येव निर्वृततमो विचरेयम् ॥ १७ ॥

अस्त्विति । असाविति चिदूषनो मे प्रभुरनुग्राहकः जनकः प्रमातृतोऽन्नासकश्च ऋग्म्बकस्तथा भवानी पराशक्तिः जननी प्रभ्वी चास्तु, ईदृशस्यैव प्रत्यभिज्ञातमहेश्वरस्वरूपस्य मे इह जगति न द्वितीयः कोऽप्यस्ति, ममेति शेषे पछी, इत्येव एतावतैव, निर्वृततमोऽत्यर्थं प्रमुदितो, विचरेयं विहरेयमिति शिवम् ॥ १७ ॥

इति श्रीमद्भुतपलदेवाचार्यविरचितस्तोत्राचलाकुद्योतनाभिधानैकोनविशस्तोत्रे

श्रीक्षेमराजविरचिता विवृतिः ॥ १९ ॥

ॐ नाथं त्रिभुवननाथं
भूतिसितं त्रिनयनं त्रिशूलधरम् ।
उपवीतीकृतभोगिन-
मिन्दुकलाशेखरं वन्दे ॥ ३ ॥

ॐ नाथमिति । त्रिभुवनं प्राग्ब्रह्म, भूतिर्विश्वमयी विभूति-
सत्या सितं सम्बद्धं पित्रः वन्धने इत्यस्य सितशब्दः, त्रीणि
इच्छाङ्गानक्रियाख्यानि नयनानि यस्य, भेदोदलनहेतोः प्रज्ञ-
लद्वानरूपस्य त्रिशूलस्य धारकम्, उप समीपे वीतीकृताः
विशेषणेताः कृताः संहृताश्च भोगिनः प्रसरा येन, वीतः वी गतावि-
स्य प्रयोगः, इन्दुकला विश्वजीविनी चितिशक्तिः शोखरं मुख्यं
रूपं यस्य, सप्तश्रेयमयी इन्दुकला वा स्वातन्त्र्यपथने हेतुत्वात्
शेखरः क्रीडार्थयाहार्यं पण्डनं यस्य, तं वन्दे इति प्राग्ब्रह्म, वाह्य-
क्रमेण स्पष्टार्थः ॥ ३ ॥

नौमि निजतनुविनिस्सरदेशुक-
परिवेषधवलपरिवानम् ।
विलसत्कपालमाला-
कलिपतनृत्तोत्सवाकल्पम् ॥ २ ॥

नौमीति । निजतनुश्रिन्मयं रूपं ततो विनिःसरत् स्फुरत्
अशुकपरिवेषो रशिपुजपसर एव धवलं शुद्धं परिधानं प्रावरणं
यस्य, प्रसरत्प्रकृतिः शिव इति स्थित्या स्वशक्तिचक्रेण सततमा-
शिलष्टमित्यर्थः, विकसन्त्या स्वात्मनियोजनेन देवीप्यमानया
विलमन्त्या स्फुरन्त्या कपालमालया सदाशिवादिसकलामता-
शेषप्रमातृमुण्डमालया कलिपतो नृत्तोत्सवे स्वातन्त्र्यविजृम्भा-
श्युदय आकल्पो पण्डनं येन, वाह्यक्रमः स्पष्टः ॥ २ ॥

वन्दे तान् दैवतं येषां
 हरश्चेष्टा हरोचिताः ।
 हरैकप्रवणाः प्राणाः
 सदा सौभाग्यसञ्चानाम् ॥ ३ ॥

वन्दे इति । हरोचिताः सृष्टिसंहारानुग्रहादिरूपाः, हरैक-
 प्रवणाः नित्यतत्समावेशरसिकाः, प्राणा जीवितमत एव सौभा-
 ग्यसञ्चत्वं परमानन्दपूर्णत्वेन विश्वस्पृहणीयत्वात् ॥ ३ ॥

क्रीडितं तव महेश्वरतायाः
 पृष्ठतोऽन्यदिदमेव यथैतत् ।
 इष्टमात्रघटितेष्ववदाने-
 ष्वात्मना परमुपायमुपैमि ॥ ४ ॥

क्रीडितमिति । समावेशास्फारेण जगत्कीडात्वेन पश्यतेय-
 मुक्तिः । तव महेश्वरतायाः पृष्ठत एवोपर्येवान्यदिदं क्रीडितं, य-
 थैतदिति प्रदर्शनार्थे, इष्टमात्रघटितेषु इच्छामात्रसम्पत्तेषु, अव-
 दानेषु अदृतकर्मसु त्वदीयपञ्चविधकृत्यात्मसु चरितेष्वहमा-
 त्मना स्वयमेव, परिपूर्णमुपायं स्ववलाक्रमणमुखेऽपि प्राप्नोमि,
 त्वत्समावेशात्सं चिद्रूपमाकर्म्य त्वद्वदहं पञ्चविधकृत्यकारी यत्
 तत्त्वापरं क्रीडितमित्यर्थः, एवकारो भिन्नक्रमः ॥ ४ ॥

त्वद्वान्नि विश्ववन्द्ये ऽस्मि-
 न्नियति क्रीडने सति ।
 तव नाथ कियान् भूया-
 नानन्दरससम्भवः ॥ ५ ॥

त्वदिति । निश्चवन्द्यं यच्चद्वाम त्वन्महः तत्रान्तरियति विश्वात्मन्यस्मिन्नियति क्रीडने सति, तत्र भूयानिति अनल्पः, स्वानन्दानुरूपमेव सर्वः क्रीडति, यस्य चेद्रिक्षं कीडा तस्य अपर्यन्त एवानन्द इति स्वात्मनस्तदासतया श्लाघां व्यनक्ति, अत एव नाथेत्यामन्त्रणम् ॥ ६ ॥

कथं स सुभगो मा भू-
यो गौर्या वल्लभो हरः ।

हरोऽपि मा भूदय किं

गौर्याः परमवल्लभः ॥ ६ ॥

कथमिति । सुभगः सर्वस्य स्पृहणीयः, गौर्याः परस्याः
शक्तेः, वल्लभः स्पृहणीयः स जानन्दधनः परया भद्रारिक्याऽऽलि-
क्षित इत्यर्थः, हरः समावेशाचमत्कारेण हृदयहारी छैतपदस्य
संहर्ता च यः, परशक्तेः परमवल्लभ एव ॥ ६ ॥

ध्यानामृतमयं यस्य
स्वात्ममूलमनश्वरम् ।

संविळतास्तथारूपा-

स्तस्य कस्यापि सन्तरोः ॥ ७ ॥

ध्यानेति । यस्य समावेशशालिनः, स्वात्मनो मूलं कारणं,
ध्यानामृतमयं स्वरूपगोपनोन्मुखचिदानन्दतारप्रत्यभिज्ञातशि-
वभद्रारकस्वरूपं, यथोक्तमस्ति 'प्रभुरसौ जनको वा' इत्यादि,
अनश्वरं चिह्नपतयैव नित्यं, तस्य कस्याप्यतिदुर्लभस्य सन्तरोः
सन्तापहारिणः शोभनपादपस्य, संविळताः नीलमुखादिज्ञानानि
तथारूपा इति ध्यानामृतमय्य एव ॥ ७ ॥

भक्तिकण्ठूसमुद्घासा-
वसरे परमेश्वरः ।
महानिकपपापाशाण-
स्थूणापूजैव जायते ॥ ८ ॥

भक्तीति । भक्तिर्भगवदनुराग एव वैवश्यदायित्वात्कण्ठू-
स्तस्याः समुद्घासे, पूर्वनिर्णीता पूजैव, महानिकपपापाणस्थूणा
निघर्षोपलमयो यहास्तम्बः, भक्तिकण्ठूयः प्रशमय्य आनन्द-
घनस्वात्मविश्रान्तिहेतुर्जायते इत्यर्थः ॥ ८ ॥

सदा सृष्टिविनोदाय
सदा स्थितिसुखासिने ।
सदा त्रिभुवनाहार-
तृत्याय स्वामिने नमः ॥ ९ ॥

सदेति । “तदेवं उपवहोरेऽपि प्रभुर्देहादिमाविशान् । भा-
न्तमेवान्तरथौघमिच्छया भासयेद्वद्विः” रिति स्थित्यादेहादिमा-
विशातोऽपि भगवतः प्रतिक्षणं तचदनन्तग्राह्यग्राहकाद्याभास-
संयोजनावियोजनक्रमेण सृष्ट्यादिहेतुत्वं च मया स्पन्दसन्दो-
हे वितन्य निर्णीतमिति स एवावेक्ष्यः ॥ ९ ॥

न कापि गत्वा हित्वाऽपि
न किञ्चिदिममेव ये ।
भवं त्वद्वाम पश्यन्ति
भव्यास्तेभ्यो नमो नमः ॥ १० ॥

नेति । एकान्तद्वादशान्तादिपदं परलोकं चागत्वा, भोगा-

नधरभूमीः शरीरं च त्यक्ता, इयमेवाप्रबुद्धानां हेयाभिमतं, त्व-
द्धाम चिद्रनं ये पश्यन्ति, भव्याः दिव्यमहार्थदृष्ट्याविष्ट-
स्तेभ्यो नमो नपः वीप्तयैपामेव परतत्त्ववित्तं ध्वनति ॥१०॥

भक्तिलक्ष्मीस्तमृद्धानां

किमन्यदुपयाचितम् ।

एतया वा दरिद्राणां

किमन्यदुपयाचितम् ॥ ११ ॥

भक्तीति । किमन्यदिति प्राप्तव्यस्य प्राप्तत्वाबास्त्येवा-
न्यथाचितव्यं, किमन्यदिति परमार्थस्यानासादनात्किमन्येना-
सारप्रायेणेत्यर्थः ॥ ११ ॥

दुःखान्यपि सुखायन्ते

विषभृष्टमृतायते ।

मोक्षायते च संसारो

यत्र मार्गः स शाङ्करः ॥ १२ ॥

दुःखानीति । अयमप्येतचिदानन्दघननिजवलाक्रमणादेव
भवति, मार्गपदं शाक्तपदवाचकम् ॥ १२ ॥

मूले मध्ये ऽवसाने च

नास्ति दुःखं भवञ्जुषां ।

तथाऽपि वयमीशान

सीदामः कथमुच्यताम् ॥ १३ ॥

मूले इति । प्राग्बत अनुत्थानावस्थितस्थोक्तिः, मूले मध्ये
अवसाने इति, संविदुदयप्रसरविश्रान्तिषु सीदामः अनुत्थानेना-
भिभूयामहे ॥ १३ ॥

ज्ञानयोगादिनाऽन्येषा-
मप्येषेक्षितुर्मर्हति ।
प्रकाशः स्वैरिणामेव
भवान्भक्तिमतां प्रभो ॥ १४ ॥

ज्ञानेति । प्रभो केषांचित् ज्ञानयोगक्रियाद्गुपायैर्भवान्
स्फुरति, भक्तानां पुनः स्वैरिणामुपायानपेक्षिणां त्वत्समावेशा
त्प्राप्तवन्महिन्नां च भवान्प्रकाशस्वभावः सदेति यावद् ॥ १४ ॥

भक्तानां नार्तयो नाप्य-
स्त्याध्यानं स्वात्मनस्त्व

तथाप्यस्ति शिवेत्येत-

त्किमप्येषां वाहिमुखे ॥ १५ ॥

भक्तानामिति । आर्तयः क्लेशाः, आध्यानं प्राप्त्यभिलाषण
चिन्तनं, तव स्वात्मन इति स्वात्मतयैव स्फुरतः, तथापीति
भक्तलादेव किमपीति परमानन्दकात्म्यव्यञ्जकं निर्निमि-
त्तं च ॥ १५ ॥

सर्वाभासावभासो यो
विमर्शवलितोऽपि सन् ।

अहमेतदिति स्तौमि

तां क्रियाशक्तिमीश ते ॥ १६ ॥

सर्वेति । अहमेतदिति अविलं यः सर्वाभासाऽवभासः
सदा विद्वेश्वरप्रकाशः, कीदृग् विमर्शेन परमानन्दचमत्कारेण
वलितो वृद्धितः, क्रियाशक्तिमीशशक्तिमीश ते, स्तौमि इति
पापवद् ॥ १६ ॥

वर्तन्ते जन्तवोऽशेषा
अपि ब्रह्मेन्द्रविष्णवः
ग्रस्यमानास्ततो वन्दे
देव विश्वं भवन्मयम् ॥ १७ ॥

वर्तन्ते इति । अपि ब्रह्मेन्द्रविष्णव इति सहिस्थितिकारिणः प्रसिद्धाः आसतां रुद्रादयस्तेऽपि यावदशेषा जन्तवः केऽब्रह्माः ग्रसमाणाः सदा स्वविषया अतिप्रवणा वर्तन्ते ॥ १७ ॥

स्ततो विनाशसम्बन्धा-
न्मत्परं निखिलं मृषा ।
एवमेवाद्यते नाथ
त्वया संहारलीलया ॥ १८ ॥

सत इति । हे नाथ, संहारकीदया एवमेवोच्यते मत्तचिदेकरूपात्परम्युद्गामितस्वभावत्वादधिकमिवयत्किञ्चित्सदाशिवान्तं तन्मृषा न पृथग्भवतीर्थ्यः, यतः सतोऽनधिकस्याप्याधिक्येन आभासमानस्य विनाशेन सम्बन्धाचिदात्मन्येव विगलितत्वेन स्थितिर्भवति, तदुक्तम् “यत्सदाशिवपर्यन्तम्” इत्यादि “विनाशोत्पत्तिसंयुतम्” इत्यन्तं तथा “कार्यताक्षयिणी तत्र” इत्यादि ॥ १८ ॥

व्यातमात्रमुपतिष्ठत एव
त्वदपूर्वरद् भक्तिघनानाम् ।
अप्यचिन्त्यमखिलाङ्गुतचिन्ता-
कर्तृतां प्रति च ते विजयन्ते ॥ १९ ॥
व्यातमात्रमिति । मितयोगिभिर्बिन्तयित्तुमशक्यमपि यत्स्वरूपं

भक्तिभनानांध्यातमात्रमुपतिष्ठुते ध्यानसमन्तरेभव सञ्चिधीयते
इतर्थः, तेच भक्ताः आखिलायाः अद्वृतचिन्तायाः कर्तृतां प्रति वि-
जयन्ते त एवासामान्यविस्मयप्रवर्तकाः सर्वोत्कर्षिण इतर्थः॥२९॥

तावकभक्तिरसासव-

सेकादिव सुखितमर्ममण्डलस्फुरितैः ।
नृत्यति वीरजनो निशि
वेतालकुलैः कृतोत्साहः ॥ २० ॥

तावकेति । वाहोऽर्थः स्पष्टः । वीरजनः विदारितसंसारम-
हापथः भक्तोको, निशि मायामध्य एव, नृसति चिद्रिकासेन
विलसतितराम्, कथं तावकभक्तिरसासवसेकात् त्वत्समावेशामृ-
तसेकादिव, सुखितानि आनन्दनन्दितानि र्ममण्डलानि पाशः
मञ्जवयास्तेषां सम्बन्धिभिः स्फुरितैरासनमुद्रासदृशैः वेतालकुलै-
पशुहृदयाच दृक्प्रसयोदयानुवर्तिशक्तिशतैः, कृतोत्साहः परि-
पोषितचिदभ्युदय इति शिवम् ॥ २० ॥

आरब्धा भवदभिनति-

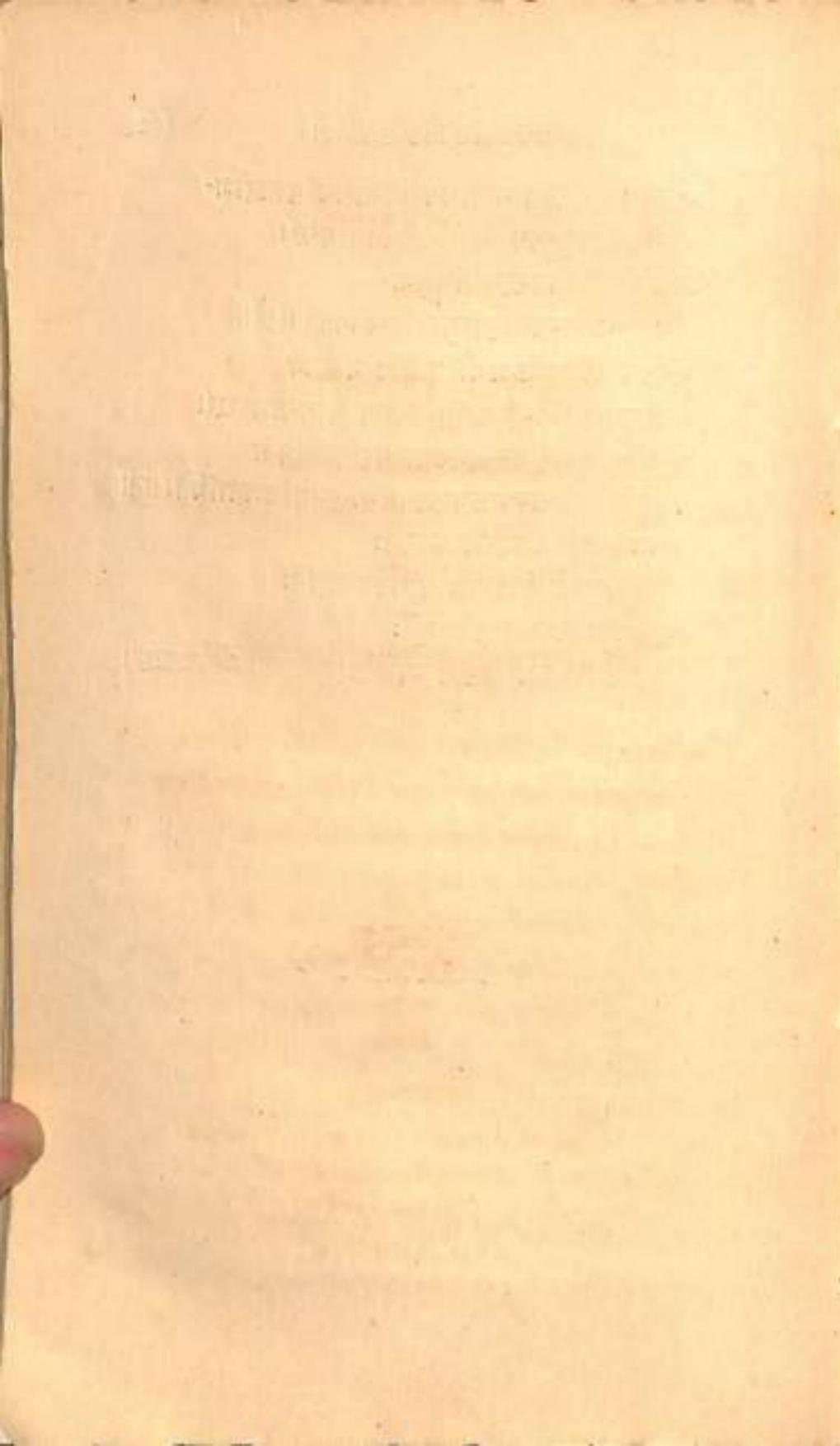
रमुना येनाङ्गकेन मम शम्भो ।
तेनापर्यन्तमिमं कालं
दृढमखिलमेव भविषीष्ट ॥२१॥

आरब्धेति । क्वचिदप्यसहशशैलीदर्शनादनार्थ इवायं श्लो-
कस्तथाऽपि व्याख्यायते । अमुना चिदद्रयसमावेशोत्कर्षप्रदर्शना,
येनाङ्गकेन सर्वजनासंलक्ष्येण शकारेण, शम्भो तव स्तुतिरा-
ठता, तेन प्रकारेणापर्यन्तमिममखिलं, कालं दृढमविचलं, कृत्वा
असौ भविषीष्ट प्राप्नुयात्, भूप्राप्नाविशस्य रूपमिति शिवम्॥२१॥

इति श्रीमद्वृत्प्रलदेवाचार्यविरचितस्तोत्रावलौ चर्वणास्तेऽत्र
विशेषश्लोकानुसारं विवृतिः ॥ २० ॥

ॐ तत्सत् । क्लेशान्विनाशय विकासय हृत्सरोज-
 मोजो विजृम्भय निजं नरिनर्तयाङ्गम् ।
 चेतश्चकोरचित्तिचन्द्रमरीचिचक-
 माचम्य सम्यगमृतीकुरु विश्वमेतत् ॥ १ ॥
 श्रुतिपथमितासूक्तिश्रेणी धुनोति भवातपं .
 निरूपमपरानन्दव्याख्यास्मि तनोति च तत्क्षण द ।
 इयमिति विभोः शास्त्रोर्धक्षा परं परमेष्ठिनो
 विहितललितव्याख्यातस्माभिः कृतार्थिजनार्थितैः ॥२॥
 विश्वत्रयेऽपि विशदैरसमस्वरूपैः
 शास्त्रैस्तथा विवरणैः ग्रथितैव कीर्तिः ।
 तस्माद्गुरोरभिनवात्परमेशमूर्तेः
 क्षेमो निशास्त्र्य विद्विति व्यतनोदमुत्र ॥३॥ ॐ तत्सत् ॥

चौखम्बा-संस्कृत-अन्यमाला ।

(अन्यसंख्या १५)

शिवस्तोत्रावली ।

श्रीमदीश्वरप्रत्यभिशाकाचार्पचकवर्ति-
वन्द्याभिधानोत्पलदेवाचार्यविरचिता ।

महामाहेश्वरश्रीक्षेमराजीवरीचतीवद्वितिसमेता ।

कळिकाताप्रयागविश्वविद्यालयसमाप्तदा स्वर्गवासिना रायबहादुरगौडेन
श्रीयुतप्रमदादासमित्रेण तपुत्रेण च वी०५०इत्युपाधिधारिणा
श्रीयुतकाळीचरणमित्रेण परिशोधिता ।

श्रीकाश्याम

काशायन्वालये श्रीरामसुप्तेन कंपेन्ट-कम्पनी-लिमिटेड-हाथ

मुद्रितिवा प्रकाशिता ।

१९०३ लिखीताचे ।

१९५६ विक्रमीयांदे ।

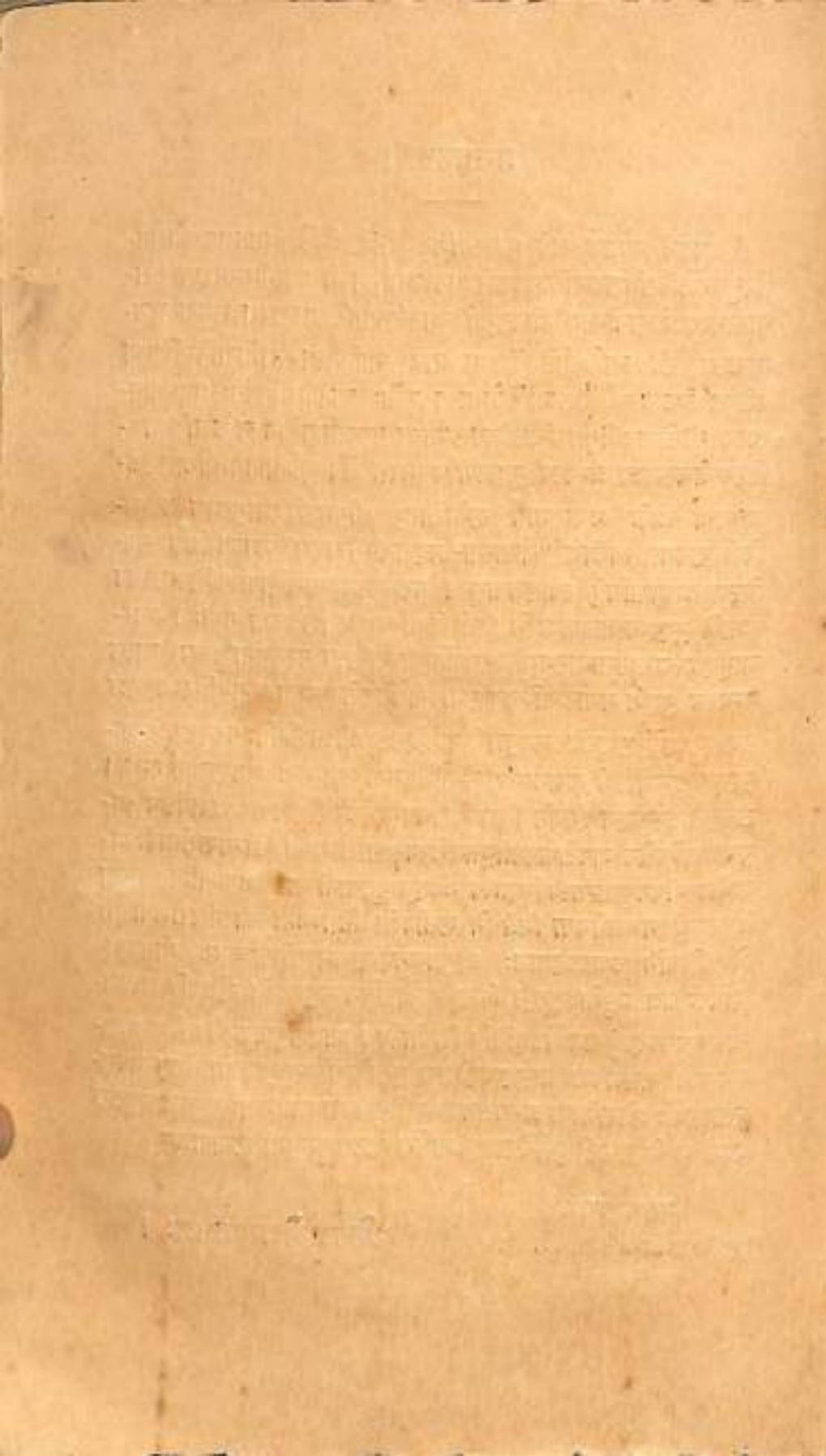
शुभम् ।

प्रस्तावना ।

ईषदूनं वर्षद्वयं जातं यत्परमशिवभक्तौ विद्वच्छ्रौष्टैः प्रातस्मरणीयैर्म-
वित्तचरणैर्निरतिशायभक्तिसहकारेणानल्पायोसेन च काश्मीरनगरात् तुरी-
या श्रमस्थस्योदासीनस्य श्रीमद्भगविन्दानन्दस्यातिप्रयत्नद्वारा संगृह्य सुप्र-
सिद्धस्य सी० आई० ईति संज्ञया राजसम्भानितस्य राजोपाधिभूषितस्य
श्रीयुतपण्डितसूर्यकौलस्यातियोग्यस्य सूनोः काश्मीराभिषेः प्रधानामा-
त्यस्य कौलोपाद्वश्रीयुतपण्डितद्वयाकृष्णस्य परमसाहायेन च लेखयित्वा ५-
तिरमणीयस्यास्य प्रन्थस्य मुद्रापणे प्रवृत्तेरभ्युत । दुर्लभातिप्राचीनसंस्कृत-
ग्रन्थानां लोके प्रचारणार्थं कृतेद्योगः श्रीयुतहरिदासगुप्तश्च ग्रन्थ-
भिमं कृपया स्वकार्ये “नौखम्भा-संस्कृत-सीरीसाङ्घे” काव्यसंग्रहे मुद्र-
यित्वा प्रकाशयितुं स्वीकृतवान् । परन्तवस्मद्भाग्यदेवापात्कतिपयान्तेव
पत्राणि मुद्राप्य तातपादा मे इहलोकं परिलज्य शिवैकतां गताः । आर-
ब्धमुद्रणस्यास्यासाधारणभक्तिसपूर्णस्यास्मात्पित्रा परमसमावृतस्य चास्य
प्रन्थस्य मुद्रणं यथाकथञ्चित् समापनीयमेवेति मत्वात्यल्पचुद्दिरप्यहमत्र
समापनकार्ये उद्युक्तोऽभवत् । देवादिदेवस्य श्रीकाशीपतेः परमकारुणिक-
दृष्ट्या ग्रन्थोऽयं कथमप्यस्य समाप्तिमगमदित्यात्मनः कृतकृत्यां मन्ये ।
उपर्युक्तस्म्यस्य शोधने नित्यं वेदान्तानुशासालनशीलेन परमदेवनिषेधेन सा-
धुना पण्डितेन बापटोपादश्रीयुतयज्ञेश्वरशास्त्रिणा । ग्रन्थकर्त्तुस्तदीका-
कर्तुश्च जीवनवृत्तान्तस्य निजासा भवेत् सहृदयानां पाठकननानाभिति मत्वा
ते लब्ध्वा मत्प्रार्थनया भित्रं मे कृतविद्योऽतिसञ्जनः काश्मीराजघान्यां
विद्याविभोगोऽध्यक्षपदप्राप्तः श्रीयुतजगदीशचन्द्रचडोपाध्यायः मासद्वया-
दविकं तत्र प्रवृत्तोऽभूत । किन्तु नानोपायेन नहुप्रयत्ने कृतेऽपि तस्या-
क्षापादव न दातुं समर्थोऽहमिति खिचोमि । आदर्शपुस्तकस्यैकस्यैव प्राप्त-
त्वान्मम चाल्पविद्यत्वान्मुद्रणदोपाच्च पुस्तकेऽस्मिन् भूल्त्योऽनेका भवेयु-
स्तास्मर्वाः शोधयित्वा ग्रन्थस्यास्य रसं गृहीत्वा भक्तजनाः समुल्लसन्तुतरा
श्रमं च मे सफलीकृत्वनिवत्यहं प्रार्थये पाठकवृन्दानां कृपापात्रम्

श्रीकाश्यां,
द्वयधिककोनविशतिशततमं
कृष्णायाष्टे ।

श्रीकालीचरणमित्रः ।

विज्ञप्ति ।

- १ अस्यां चौम्बवा-संस्कृतप्रन्थमालायां प्रतिमासं पृष्ठशतके सुन्दरैः
सीमाकाङ्क्षरैरुचमेषु पचेषु एकः स्तवको मुद्रयित्वा प्रकाश्यते ।
- २ एकस्मिन् स्तवके एक एव ग्रन्थो मुद्र्यते ।
- ३ प्राचीना दुर्लभाक्षाऽमुद्रिता मीमांसावेदान्तादिदर्शन-व्याकरण-
धर्मशास्त्र-साहित्य-पुराणादिग्रन्था एवात्र सुपरिष्कृत्य मुद्र्यन्ते ।
- ४ काशिकराजकीयप्रथानसंस्कृतपाठालब्ध्यापकाः पण्डिता अन्ये
च शास्त्रदृष्टयो विद्वांसः एतत्परिशोधनादिकार्यकारिणो भवन्ति ।
- ५ भारतवर्षीयवृद्धेशीर्थाः सिहलद्वीपवासिभिः पतदग्राहकंदेयं
वार्षिकमग्रिमं मूल्यम् मुद्राः ७ आणकाः ८
- ६ कालान्तरे प्रतिस्तवकं ॥ ॥ १ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ०
- ७ प्रायणव्ययः पृथग् नास्ति ।
- ८ साम्प्रते मुद्र्यमाणा ग्रन्थाः— मुद्रिताः स्तवकाः-
- (१) संस्काररत्नमाला । गोपीनाथभट्टकता । (संस्कारः) २
- (२) यद्यकोस्तुमः । भट्टोजिदीक्षितकृतः । (व्याकरणम्) १०
- (३) इलौक्यातिकम् । भट्टकमारिलविरचितम्
पार्थसारथिमिथकृत-न्यायरत्नकराक्यया । द्यावत्यया सहितम् । (सम्पूर्णम्) } (मीमांसा) १०
- (४) माघ्योपवृद्धिते तत्त्वव्ययम् विगिष्ठाद्वैत-
दर्शन प्रकरणाम् । श्रीमल्लोकाचार्यप्रणीतम्
धीनाशयणतीर्थविरचितभाट्टभाषाप्रकाश-
सहितम् । (सम्पूर्णम्) } (वेदान्तः) २
- (५) करणप्रकाशः । श्रीब्रह्मदेवविरचितः । (सम्पूर्णः) (उत्तिष्ठ) १
- (६) भाट्टचिन्तामणिः । महामहोपाध्याय-
धीगागाभट्टविरचितः । } (मीमांसा) २

- (१) न्यायरत्नमाला। शीषार्थसारपिमिविरचिता । (मीमांसा) २
- (२) ब्रह्मसूत्रभाष्यम् । बाहरार्थप्रणीतं ब्रान्तसूत्र- }
स्य यत्तान्द्रधीमविवाचनमिलुक्तव्याख्यानम् । } (वेदान्तः) ६
- (३) स्याद्वादमज्जये । महिपणनिर्मिता । (जेनदर्शनम्) २
- (४) मिदित्रयम् । विदिष्टाद्वैत-ब्रह्मनिकल्पणपरम् । श्रीभा- }
ष्यकुतां परमगुरुनिः श्रीद्यासुनमुनिभिर्विरचितम् । } (वेदान्तः) १
- (५) न्यायमकरणः । श्रीमदानन्दबोधभट्टारकाचार्यसं- }
गुहीतः । आचार्यचित्सुखमुनिभिरचित्व्याख्यापेततः । } (वेदान्तः) २
- (६) विभक्त्यथेतिणीय । न्यायानुसारिप्रथमादिसप्तविभक्ति- }
विस्तृतविचाररूपः । म००००श्रीगिरिधरोपाध्यायरचितः । } (न्यायः) ५
- (७) विधिरसायनम् । श्रीअप्यर्थीक्षितकृतम् । (मीमांसा) २
- (८) न्यायसुधा(तत्त्वादिकर्त्तव्य)भट्टसेमन्वरविरचिता । (मीमांसा) १
- (९) गिवस्तोत्राचर्णी । उत्पलदेवविरचता । श्रीक्षेमराज- }
विरचितवृत्तिसमेता । } (वेदान्तः) २
- (१०) मीमांसाचालप्रकाशः । (जेमीनीयद्वादशाध्यायार्थ- }
संग्रहः) श्रीमद्पद्माक्षयप्रमाणपाठावारीणामुरी- }
णमीमांसाद्वैतसांख्यधुरन्धरश्रीभट्टनाराय- }
णात्मजमट्टरामुकुरविरचितः } (मीमांसा) २
- (११) प्रकरणपञ्चिका (प्रभाकरमतानुसारिमीमांसा- }
दर्शनम्) महामहोपाध्यायश्रीतालीकनाथमिश्र }
विरचितम् । } (मीमांसा) १

पञ्चादिपञ्चव्याख्यानम्

कार्याध्यक्षः-हरिवासगुतः,
चौखम्बा-संस्कृतपुस्तकालयस्य,
वनारस सिटी ।

ب) مامنیم لیوم

ابو: مصلیک اکا شتم لیوم

ابو: مس دنخه سر نجم ایست لیوم

طیت

ب) بونه ک زه ملحت س منیان - زون است زن لکه می ط و سه هارا

تھونه آندان - تور ما یه سکوت راست - رگ نے تربه دن - بونه ده

د) بیم رو یتیه دوت نو دش دیره و نیزه زکه بیش

لکھی عرض من ما سینتوونه نه - اسہ نونه کو سکوت سیست

و حس تو کیت مان لکھ بینو نه - جھیه بودل کو دری

دو دوہ سانه کاکه سیت شیزد - دن تو نه کر باز

ه) من سینید بند س پنده لی د چیخ لکھ دوں سکوا رو س

دیه قوره نوہ چن می کوفه - ولعوته و نیزه لکه

د) اوله رکه دو دو نے گھرہ ون خوکھه د کو د

ب) سحبه و سراست کر - کوئی کورتہ آرس و د کو د

دیغور د که نه که نه

۱۵ - پر بی تر و دهونه - و همه اینه هست

پون مگ تر کن - سه زه و میکارگن - پام رست پال برن
گند ناه زنده هم

۱۴ - دنست سوام پیچه - سه زه پراد پیچه
شم تدم ناد پیچه -

د چه تراویت تدارس - پور زاده تو لارس
لش چون نی زه لارس -

(بروی مور) زمان در لعلو با غریل در محورت باشد
من فردل بخی طارق دل در مهرم

درست کل = نادری کرد خاکا (مازه کل)

پرس = پوشش رو
کل = چهار کل

روکاره صفر باره میوره کو خاکه مده عقاو درست همیں
بیخ در کله کله منزه زنی - کریدا رس لارس خود نادست همیں
گزه همگه سفده هستیش یا موه پیچیش بزه هم کردن -

پسخانه رسمی داشتند سه زمانه
برخاداری آمیخته ترکی بخت خواهی

و سخاکی از زیر و مانند درون داشت برگانه
دو مرتب سه ماده داشت عینک (آذون) چشم

البیح چیلدرن اوس برخراش
و سخاکی سه ماده ترکی سه گروه بود

گ نعمت اس سرماں چشم - ۹۶ نه فرزانه دل میون
ح چشم دلی لازم است - جنبه در پستان و لسان میون
بر برگانه زری چشم - عورت شد و بجه خرد میون دن بیمه دوت
پنهان عالم دسته تو زیر کوچه چشم - حنفه میس دل کا میون